

Historica is een uitgave van de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis en verschijnt drie keer per jaar (februari, juni en oktober).

Informatie op Internet:
<http://www.vrouwengeschiedenis.nl>

Redactie

Sophie Bollen
 Annelies de Jeu (eindredactie)
 Eva Midden
 Mariken Schuur (hoofdredeactie)
 Madelon Stokman (eindredactie)
 Hilde Timmerman
 Mieke de Vos (penningen)

Redactieadres

Mariken Schuur
 RUG/Faculteit der Letteren
 Postbus 716
 9700 AS Groningen
 E-mail: marikenschuur@hotmail.com;
m.l.schuur@let.rug.nl
 050-3637752 (werk); 050-3115286 (privé)

Lidmaatschap

VVG, p/a IIAV, Obiplein 4, 1094 RB Amsterdam
 Tel: 020-6651318; Fax: 020-6655812,
 Internet: www.vrouwengeschiedenis.nl
 Voor privé-persoon bedraagt de contributie € 25,- per jaar (lidmaatschap); reductie-lidmaatschap (voor studenten of mensen met een inkomen onder € 700,- p.m.): € 20,- per jaar (studentlid, o.v.v. collegekaartnummer). Leden van de VVG ontvangen *Historica* automatisch en hebben stemrecht bij de jaarlijkse Algemene Ledenvergadering.

Voor instellingen kost een abonnement op *Historica* € 20,-. Abonnees kunnen geen aanspraak maken op de rechten van de leden. Het abonnementsgeld dient vooruit te worden betaald. Abonnementen worden automatisch verlengd, tenzij één maand voor het verstrijken van de abonnementsperiode (voor 1 december) schriftelijk is opgezegd.

U kunt lid of abonnee worden door te bellen, door het bedrag over te maken op het **VVG-girnummer 4102980**, of door een briefkaart te sturen naar de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis. U ontvangt dan een acceptgiro. Donaties zijn ook van harte welkom.

Inleveren kopij:

Auteurs wordt verzocht tevoren contact op te nemen met de redactie. De redactie behoudt zich het recht voor om bijdragen te weigeren. Auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun bijdragen.

Advertenties: Sjoerd van Boxtel,
 e-mail: teriferi@hotmail.com

Bestuur Vereniging voor Vrouwengeschiedenis

voorzitter: **drs. Marieke Hellevoort**
 Tel. 030-2944284, e-mail: ama.hai@net.hcc.nl
 1e secretaris: **drs. Eveline Buchheim**
 Tel. 030-2341846,
 e-mail: e.buchheim@oorlogsdoc.knaw.nl
 2e secretaris: **drs. Annette Mevis**
 Tel. 020-6654780, e-mail: a.mevis@iiaiv.nl
 Penningmeester: **drs. Marloes Hülksen**
 Tel. 024-3612826 (w), 024-3609927 (p)
 e-mail: M.Hulksen@let.kun.nl
drs. Sjoerd van Boxtel
 Tel. 024-3236767,
 e-mail: teriferi@hotmail.com
drs. Marloes Schoonheim
 Tel. 024-3611811,
 e-mail: M.Schoonheim@let.kun.nl

Raad van Aanbeveling van de VVG

prof.dr. (em.) Piet Blaas (EUR)
 prof.dr. Hans Blom (UvA en NIOD)
 prof.dr. Rosi Braidotti (UU)
 prof.dr. Maria Grever (EUR)
 prof.dr. Willy Jansen (KUN)
 prof.dr. Paul Klep (KUN)
 prof.dr. Selma Leydesdorff (UvA)
 prof.dr. Joyce Outhoorn (RUL)
 prof.dr. Marjan Schwegman (UU)

Dutch representative IFRWH

drs. Marloes Schoonheim
 Postbus 9103
 6500 HD Nijmegen
 Tel. 024-3611811
 E-mail: M.Schoonheim@let.kun.nl
 Internet: <http://www.arts.unimelb.edu.au/Dept/History/ifrwh.html>

ISSN 1382-3914

Layout:

Marieke Bausch
 Bausch Graphic Design

Druk:

Zet & Print, Naarden

Distributie:

AM-groep, Hoofddorp

Foto omslag:

Elizabeth I, The Competition for Representation, Susan Frye, pag. 103

HISTORISCHE FILM

- Elizabeth I, Hollywood-diva
Leon Varitimos 3

OUDHEID

- Samen rond het altaar
Olaf Borgers 6

NATIONALISME

- Nationalisme en emancipatie
Eva Midden 9

INTERVIEW

- Gesprek met
 Anneke Mulder-Bakker
Mariken Schuur 12

SOCIAAL-ECONOMISCHE GESCHIEDENIS

- Gender en demografie
Angélique Janssens 14

VORMGEVING

- Vrouwen in de vormgeving
 1880-1940
Marjan Groot 16

UTOPISCH SOCIALISME

- Saint-Simonistische ideeën
 van een Rotterdamse vrouw
Maartje Janse 19

OPVOEDING

- Opvoeden en verzorgen in Rome
Anne van Moll 22

VROUWENKIESRECHT

- De Amerikaanse kiesrechtstrijd
 verfilmd
Margrith Wilke 25

RECENSIE

- Partners in de wetenschap
Lotte Jensen 28
- Een dame met een talent
 voor geleerdheid
Yvonne Polak 29

ONDER DE LOEP

30

VERS VAN DE PERS

31

SERVICE

31

Onder *historicae***Hoogleraar/v**

Eind vorig jaar kwam er weer een nieuwe emancipatiemonitor uit, een verslag over de stand van de vrouwenemancipatie in ons land van het Sociaal Cultureel Planbureau en het Centraal Bureau voor de Statistiek, dat iedere twee jaar verschijnt. Uit dit verslag blijkt dat het in Nederland nog altijd droevig gesteld is met het aantal vrouwen op hogere posities in zowel de private als de publieke sector. De opleiding Geschiedenis van de Rijksuniversiteit Groningen, waar ik werkzaam ben, is in dit opzicht illustratief. Deze opleiding kent elf hoogleraarposten, die allemaal door mannen worden bezet. In de loop van dit jaar moet er naar verwachting tenminste één leerstoel opnieuw worden ingevuld. Naar aanleiding van deze vacante leerstoel hebben alle vrouwelijke universitair docenten en hoofddocenten van de opleiding Geschiedenis een brief gestuurd aan het Faculteitsbestuur met daarin het dringende verzoek bij de invulling van de post in de eerste plaats aan een vrouw te denken. De vrouwen wijzen in hun brief op de 'bevreemding' die het gebrek aan vrouwen in de hogere rangen van de universitaire wereld wekt bij buitenstaanders. Voorts halen zij eventuele tegenstanders, die het aloude argument van een gebrek aan gekwalificeerde vrouwen maar weer van stal halen, alvast de wind uit de zeilen door te stellen dat naar hun overtuiging 'op ieder terrein en binnen ieder specialisme vrouwen te vinden zijn die voldoen aan de gestelde kwaliteitseisen'. Eén van de ondertekenaars van de brief, universitair hoofddocent Anneke Mulder-Bakker – elders in dit nummer is een interview met haar opgenomen naar aanleiding van haar aanstaande pensioen – wil zelfs nog een stapje verder gaan. Zij stelt dat sollicitatiecommissies hun profiel gewoon moeten aanpassen op vrouwelijke kandidaten. De boodschap is hoe dan ook duidelijk: echte argumenten om geen vrouw op de vacante plek te benoemen zijn er eigenlijk niet. Of de brief van de Groningse 'geschiedenisvrouwen' vruchten zal afwerpen is vooralsnog afwachten. Het initiatief heeft in ieder geval deining veroorzaakt, als ik afga op de verhalen uit de wandelgangen. Laten we hopen dat deze beroering ook doordringt tot het Faculteitsbestuur.

Mariken Schuur

Elizabeth I, Hollywood-diva

Een pleidooi voor de acceptatie van film als volwaardig historiografisch medium

Dat historische films voor veel mensen de voornaamste historische informatiebron zijn, valt in deze gemedialiseerde wereld moeilijk te ontkennen. Toch zijn veel traditionele historici sceptisch. Zijn films over een onderwerp als Elizabeth I niet meer dan geschiedvervalsende fictie?

Haar rode haren worden afgeknipt en haar huid bedekt met een laag witte crème. Ze bekijkt zichzelf in de spiegel en fluistert tegen haar hofdame: "Kat, I have become a virgin." Badend in een wit licht komt dan eindelijk de Elizabeth zoals we haar kennen tevoorschijn. Gehuld in een reusachtige witte jurk schrijdt ze statig de paleiszaal binnen. Niet meer een jonge, naïeve prinses, maar een serene, bijna onaardse vorstin. Begeleid door Mozarts Requiem staart ze in de verte. *The End*. Deze eindscène van *Elizabeth* (Shekhar Kapur, 1998) toont perfect de kracht van de historische film. De transformatie van Elizabeth van jonge prinses naar ervaren koningin wordt op intuïtieve en symbolische wijze weergegeven. Ze verandert bijna letterlijk, door de witte make-up, in een levend standbeeld. Een ademend icoon. Hiermee vult ze de leemte in die was ontstaan na de afschaffing van de Mariacultus, die tijdens het bewind van haar zuster Mary Tudor nog zeer populair was. Elizabeth vervangt Maria als moeder van het volk. De film toont deze metamorfose als een heel bewuste constructie, en wel een constructie in de meest letterlijke zin. De afgeknipte haren en het maagdelijke wit maken van Elizabeth de soort bovennatuurlij-

ke maagd, die zij volgens de film in werkelijkheid niet was. Deze scène toont echter niet alleen de geboorte van een icoon, maar ook de dood van Elizabeth als vrouw. De witte plamuur geeft haar gezicht de abstracte trekken van een dodenmasker en de kolossale jurk bedekt ieder stukje huid, iedere menselijke vorm. Het is daarom veelzeggend dat deze laatste scène wordt begeleid door Mozarts dodenmis. Elizabeth de icoon draagt Elizabeth de vrouw ten grave.

Biedt *Elizabeth* een objectieve, realistische blik op het verleden? Geenszins. Maar het is de vraag of een dergelijke blik überhaupt tot de mogelijkheden van de geschiedschrijving behoort, en of daarin de kracht ligt van een nieuwe multimediale historiografie.

Van feit naar visie

Pierre Sorlin was in de jaren tachtig een van de eerste theoretici die zich serieus met de historische film bezighielden. Hij erkent de zeggingskracht en de invloed van de historische film, maar weigert deze te zien als een serieuze poging om het verleden te begrijpen. Hij benadert de historische film vooral als afspiegeling van de tijd en plaats van productie. Deze benadering is zeker niet zinloos. Het is bijvoor-

Elizabeth I werd in 1533 geboren. Haar vader Henry VIII liet haar tot bastaard verklaren, nadat hij haar moeder, Anna Boleyn, had laten onthoofden. Omdat haar jongere halfbroer Edward IV en haar katholieke halfzus ('Bloody') Mary al snel stierven, kreeg Elizabeth in 1558 het koningschap in de schoot geworpen. Hoewel haar protestantse geloofsovertuiging haar positie in het overwegend katholieke Europa niet vergemakkelijkte, wist zij met behulp van tact en politiek inzicht Engeland weer tot een speler op het internationale toneel te maken. Militair zou zij zich onsterfelijk maken door het verslaan van de Spaanse Armada in 1588. Na een regime van bijna vijftienveertig jaar, stierf zij in 1603.

beeld veelzeggend dat vooral vanaf de jaren vijftig van de vorige eeuw veel biografische films, *biopics*, over 'grote vrouwen' verschenen, waaronder een groot aantal films over Elizabeth en andere vorstinnen. Het is niet toevallig dat juist in die tweede helft van de twintigste eeuw ook de aandacht voor vrouwen in de academische geschiedschrijving en het maatschappelijk debat groter werd. We kunnen in die zin spreken van de historische film als spiegel van maatschappelijke ontwikkelingen. We moeten echter niet vergeten dat ieder historiografisch product beïnvloed wordt door de maatschappelijke condities waaronder het tot stand komt. De onderwerpkeuze, de manier waarop zaken worden behandeld en de morele oordelen die worden geveld, laten – of men zich hier bewust van is of niet – altijd hun sporen achter op het uiteindelijke geschiedkundige product. Dit wil echter niet zeggen dat zo'n werk daarmee aan waarde inboet. Pierre Sorlin, en na hem vele anderen, hebben geprobeerd om de historische film te 'degraderen' tot bron, als indirecte getuige van de tijd waarin hij tot stand kwam, en niet als serieuze omgang met het verleden. Hoeveel er nadien ook is geschreven over de historiografische potentie van de film, Sorlins stellingname is nog steeds sterk vertegenwoordigd onder historici. Het is de postmoderne kijk op de geschiedenis die uiteindelijk heeft gepleit voor de acceptatie van het filmisch medium als legitieme vorm van geschiedschrijving. Theoretici als Robert Rosenstone, Vivian Sobchack en Haydn White verheffen in hun radicale postmodernisme de historische film zelfs tot ultieme vertegenwoordiger van onze nieuwe perceptie van het verleden. De film vermengt volgens hen geschiedenis met mythe en folklore, met eeuwenoude archetypische verha-

Glenda Jackson als Elizabeth I in de miniserie
Elizabeth R.

len. De film is een samenkomst van gesproken en geschreven woord, beeld en geluid, ratio en gevoel, heden en verleden, feit en fictie. Deze herdefiniëring van de geschiedschrijving vraagt echter ook om een nieuwe manier van 'lezen'. We moeten inzien dat het bij de historische film, en misschien bij de historiografie in het algemeen, minder gaat om het feit dan om de visie. Het gaat niet zozeer om het verleden, maar om de manier waarop wij met dat verleden omgaan.

Maar hoe is deze nieuwe visie op het verleden in de praktijk te brengen? Wat voor meerwaarde geeft het betrekken van filmische werken bij een studie naar een onderwerp als Elizabeth I?

The Virgin Queen

Wat als eerste opvalt is dat de films over Elizabeth I een voorliefde hebben voor vragen die met behulp van bestaande bronnen moeilijk of niet te beantwoorden zijn. Vroege films, zoals *The Private Lives of Elizabeth and Essex* (Michael Curtiz, 1939) en *The Virgin Queen* (Henry Koster, 1955) concentreren zich vooral op Elizabeths gevoelens over haar ongehuwde en kinderloze staat. Wat waren haar ware gevoelens voor haar hoffavorieten? Was Elizabeth werkelijk maagd? Waarom trouwde ze niet? Het zijn vragen die in de literatuur een stortvloed

aan theorieën opleveren en meestal eindigen in een aporie. De historische film neemt hier echter geen genoegen mee. Waar harde feiten ontbreken, neemt de film het op zich om zelf de geschiedenis af te maken. De film functioneert in die zin als een soort laboratorium van de geschiedenis, waarin feiten en mythen worden samengevoegd en met behulp van een dosis speculatie een nieuw verhaal vormen. *Elizabeth* is hiervan een goed voorbeeld. Tegen de algemene teneur dat Elizabeth werkelijk maagd was in, toont het de (geconsumeerde) relatie tussen haar en Lord Robert Dudley. Hoewel er nooit bewijs is geleverd voor het bestaan van deze relatie, waren veel mensen tijdens Elizabeths leven ervan overtuigd dat zij een buitenechtelijke verhouding hadden. De film kiest wat dit betreft dus de volksmythe als leidraad. Deze plotwending is echter niet slechts het resultaat van het streven naar romantiek en sensatie. De film presenteert Elizabeth als seksueel actief om extra duidelijk aan te geven dat haar imago van goddelijke 'virgin queen' een symbolische constructie was, een welbewuste keuze, die boven het lichamelijke uitsteeg. Hier zien we dus dat films met 'feiten' kunnen spelen om hun visie kracht bij te zetten.

De historicus moet geen disciplinerende eisen van dit nieuwe historiografische medium, maar moet opnieuw leren lezen en interpreteren. Omdat het verband tussen wetenschap en kunst, waartegen de geschiedschrijving zich altijd krampachtig heeft verzet, bij de historische film extra evident is, kunnen we de 'boodschap' van een film niet slechts uit de dialogen en het narratieve verhaal destilleren. De beelden, de muziek, de acteurs; ze maken allemaal deel uit van de manier waarop film geschiedenis schrijft. De verlepte, kale Elizabeth uit *The Virgin Queen*, het Requiem uit *Elizabeth* en Flora Robson als fiere maar eenzame koningin in *Fire over England* (William K. Howard, 1937). Maar ook de vorm van het betoog is anders dan dat van traditionele geschiedwerken. Bij de films in kwestie viel bijvoorbeeld op dat vaak gebruik wordt gemaakt van metaforen, symbolen, contrast en spiegeling. In vroege films als *Fire over England* en

The Sea Hawk wordt het dogmatische, katholieke Spanje afgezet tegen het vrije, protestantse Engeland. In *Elizabeth* wordt de jonge, mooie en ruimdenkende Elizabeth tegenover haar labiele, godvrezende en lelijke zuster Mary geplaatst. Maar het meest intrigerende contrast zien we terug in de miniserie *Elizabeth R* (Roderick Graham e.a., 1971). Hierin wordt de voorzichtige en rationele Elizabeth gecontrasteerd met de impulsieve, gepassioneerde Mary Stuart, Queen of Scots.

Eigen universum

Misschien is het juist omdat de historische film zo duidelijk tussen heden en verleden zweeft, dat het zijn eigen logica, wetten en regels kent. Duidelijker dan de historische literatuur creëert de historische film een eigen onafhankelijk universum. De opmerkelijke spiegelscènes uit *Elizabeth R* zijn hier het mooiste voorbeeld van. Deze scènes koppelen het lot van de twee meest geliefde hoffavorieten van Elizabeth aan elkaar. Dat van Robert Dudley, die lange tijd gold als een potentiële huwelijkskandidaat, en dat van Robert Essex, Dudleys stiefzoon, die zijn machtstreven uiteindelijk met de dood moest bekopen. Voor beide relaties presenteert de film een duidelijk crisismoment, waarop de relatie tot een explosieve climax komt. Wanneer Dudley teveel van Elizabeth eist, spreekt Elizabeth de bekende woorden: "By God, my Lord, you presume too far. I will have no master and only one mistress here! I gave you what you have, I made you what you are. If you try to take more, I will destroy you utterly!" Deze waarschuwing blijkt echter niet alleen voor Dudley bedoeld te zijn, die deze braaf ter harte neemt, maar krijgt een bijna profetische lading door de vrijwel identieke scène die zich jaren later tussen Elizabeth en Essex afspeelt. Essex neemt Elizabeths waarschuwing echter niet serieus, en zal dan ook op het schavot eindigen.

Van deze teleologische connectie getuigt ook *Elizabeth*, die beide personages samenvoegt tot een enkele verraderlijke hoffavoriet. Hier zien we hoe historische films orde proberen te scheppen in een ordeloos verleden.

*Elizabeth I, een inspiratiebron voor
make-up artiesten*

<http://www.themakeupgallery.info/period/c16/elizabeth/e1misc.htm>

Niet op een wetenschappelijke manier, maar op bijna intuïtieve, mythologiserende wijze. In die zin lijkt de historische film nog het meest op ons eigen geheugen of op *oral history*, waarbij verbanden niet slechts rationeel maar ook intuïtief en speels worden gelegd. *Elizabeth R* maakt gebruik van dezelfde feiten als de literatuur – de aanvellingen met Dudley en Essex zijn in de bronnen prominent aanwezig – maar verbindt deze op onconventionele wijze. Wat ontstaat is een soort waar gebeurd sprookje, een collage van feit en fictie, waarin wetenschappelijke analyses worden aangevuld door het gezonde verstand en de fantasie.

Wat tevens opvalt wanneer we de literatuur en films over Elizabeth naast elkaar zetten, is dat de wetenschappelijke manco's van de geschiedschrijving in het algemeen in de historische film extra nadrukkelijk aanwezig zijn. Dramatiserend, anachronistisch, teleologisch, speculatief: het zijn termen die in het wetenschappelijk debat staan voor wat de geschiedschrijving niet zou moeten zijn. De historische film echter stapt gretig in iedere academische valkuil en lijkt er nog trots op te zijn ook. Misschien moeten we deze openheid echter juist als een voordeel zien. Door deze openheid en zijn betwiste functie als historiografisch werk legitimeert de historische film zijn speculatieve werkwijze. De film moet niet gezien worden als verzieker van het historisch debat, maar juist als katalysator voor de discussie over de manier waarop geschiedschrijving bedreven zou moeten worden en wat voor waarde we aan representaties van het verleden kunnen hechten. De historische film maakt de mankementen van de wetenschappelijke geschiedschrijving op bijna karikaturale wijze zichtbaar en overschrijdt daarbij de dunne lijn tussen geschiedschrijving als wetenschap en als kunst. Misschien is dit het ook wat veel historici huiverig maakt voor het filmisch medium. Het dreigt de wetenschappelijke status die de geschiedschrijving door de eeuwen heen met moeite heeft weten te verwerven, weer te verruilen voor die van de schone kunsten: de geschiedenis als artistiek experiment.

Hollywood-diva

Zoals eerder aangestipt komt het eigen (a)historische universum van de historische film niet alleen tot stand door de narratieve elementen. De acteurs spelen een grote rol in het scheppen van dit 'nieuwe' verleden. Wat bij het bekijken van films over Elizabeth opvalt is de terugkeer van acteurs in bepaalde rollen. Maar liefst drie actrices namen tweemaal de rol van Elizabeth op zich. Bette Davis vertolkte twee keer de hoofdrol in *The Private Lives of Elizabeth and Essex* en *The Virgin Queen*. Flora Robson schitterde in *Fire over England* en keerde in *The Sea Hawk* terug voor een wat kleinere bijrol. Glenda Jackson, op haar beurt,

Quentin Crisp als Elizabeth I in de film *Orlando*.

vertolkte als enige de rol van Elizabeth van haar jeugd tot aan haar dood in de negen uur durende miniserie *Elizabeth R*, om kort daarna deze rol opnieuw op zich te nemen in *Mary, Queen of Scots*. We kunnen deze terugkeer van acteurs in dezelfde rollen zien als een stunt van filmproducenten om het succes van een bepaalde productie vast te houden en verder uit te melken. Het is echter interessanter om de terugkerende ster te zien als een verbindingselement tussen heden en verleden. Een bekende filmster als Bette Davis bracht in haar rol wat van haar eigen persoon mee. Dat lag niet zozeer aan haarzelf, maar aan het publiek dat op het vertolkte personage altijd een stukje van de acteur projecteert. Deze samensmelting van acteur en historisch personage hoeft helemaal geen nadelig of vertekend effect te hebben. Bette Davis, die gevreesd was om haar woede-uitbarstingen op de filmset, was een van de weinige actrices die destijds voor lange duur in Hollywood aan de top wist te blijven. Haar imago van de harde, zakelijke *power woman*, gecombineerd met het feit dat zij het hoofd boven water hield in een door mannen gedomineerde (film)wereld, maakt haar tot modern evenbeeld van het historische personage dat ze speelde. De verbinding van ster met historisch personage bewerkstelt een band tussen heden

en verleden, die het historisch debat alleen maar levendiger maakt en ons zowel vragen doet stellen over onze eigen maatschappij als die uit het verleden.

Met deze constatering zijn we aangekomen bij de laatste en misschien belangrijkste functie die de historische film kan vervullen. Het feit dat de historische film een oneindig groter publiek weet te bereiken dan wat voor geschreven geschiedwerk dan ook, geeft het een grote potentie om het historische debat meer draagvlak te verschaffen. *Elizabeth* maakte de discussie over vrouwen in bestuursfuncties, de rol van geslacht en gender in de maatschappij en politiek, en de historische totstandkoming van genderverhoudingen in Engeland los uit het beperkende academische vacuüm. Het feit dat de film, onder andere vanwege de gewaagde stellingname over de maagdelijkheid van Elizabeth, hevige discussies aanwakkerde, bewijst dat films niet slechts, zoals vaak wordt beweerd, stereotypen creëren en bevestigen, maar ook kunnen aanzetten tot nadenken. En zelfs de meest conservatieve historicus kan toch niet ontkennen dat een breder debat over de geschiedenis, dat verder gaat dan de muren van de universiteit, alleen maar een verrijking is voor de geschiedwetenschap.

Leon Varitimos studeerde in 2004 af in de algemene nieuwe geschiedenis aan de Universiteit van Leiden. Momenteel volgt hij een master journalistiek aan de UvA. Dit artikel is gebaseerd op zijn afstudeerscriptie *Filmisch postmodernisme: de historiografische potentie van de historische film naar aanleiding van films over Elizabeth I*.

Literatuur

- . G.F. Custen, *Bio/Pics*. New Brunswick, 1992.
- . R.A. Rosenstone, *Visions of the past*. Cambridge, 1995.
- . V. Sobchack ed., *The persistence of history*. New York, 1996.
- . P. Sorlin, *The Film in History: Restaging the Past*. Oxford, 1980.
- . L. Varitimos, *Filmisch postmodernisme: de historiografische potentie van de historische film naar aanleiding van films over Elizabeth I*. (Afstudeerscriptie) Leiden, 2004.

Samen rond het altaar

Religieuze activiteiten van mannen en vrouwen op beschilderd Atheens aardewerk

Het Athene van de klassieke oudheid wordt vaak gezien als bakermat van de westerse beschaving. Een aspect daarvan was de invoering van de democratie rond 510 voor Christus, waardoor burgers tot op zekere hoogte invloed op de politieke besluitvorming in deze stadstaat kregen. Dit hield in dat men bijvoorbeeld het recht had om te stemmen in de volksvergadering en dat er verschillende mogelijkheden waren om deel te nemen aan het bestuur van de stad. Deze rechten waren echter uitsluitend voorbehouden aan mannelijke burgers. Atheense vrouwen speelden in dit opzicht geen enkele rol.

Lange tijd was de algemeen geaccepteerde opvatting dat dit recht op politieke participatie de essentie van het Atheense burgerschap vormde. Dit betekende automatisch dat vrouwen, hoewel nominaal wel burgers (na het midden van de 5e eeuw v. Chr. was het zelfs zo dat men in principe alleen burger kon worden als beide ouders dat ook al waren, wat impliceert dat vrouwen wel degelijk een burgerstatus hadden), toch niet echt als volwaardige Atheners konden worden beschouwd. Dit beeld begint nu langzamerhand te veranderen. Politiek mag dan wel één aspect van burgerschap zijn geweest, religie speelde voor de zelfdefiniëring van Athene en haar inwoners een minstens even belangrijke rol. Het leven in het antieke Athene werd in hoge mate bepaald door religie. Bovendien had religie vaak een sterke invloed op het dagelijkse, en zelfs op het openbare politieke leven. Een illustratieve anekdote die bij de antieke historicus Herodotus te vinden is, beschrijft bijvoorbeeld hoe het orakel van het Apolloheiligdom van Delphi een uitspraak deed die er op neer kwam dat de Atheners zich niet moesten verzetten tegen een mogelijke Perzische invasie. De Atheners zetten het orakel vervolgens zodanig onder druk tot er een hun gunstiger gezinde uitspraak volgde, waardoor ze in ieder geval met de zegen van de goden ten strijde konden trekken.

Openbare uitingen van religie bestonden in Athene bijvoorbeeld uit grote staatsaangelegenheden zoals het festival ter ere van de stadsgodin Athena, of in minder grootse religieuze evenementen, bijvoorbeeld in de demen (de afzonderlijke gemeenten van Athene en de bijbehorende streek Attika). Daarnaast waren er natuurlijk ook rituelen

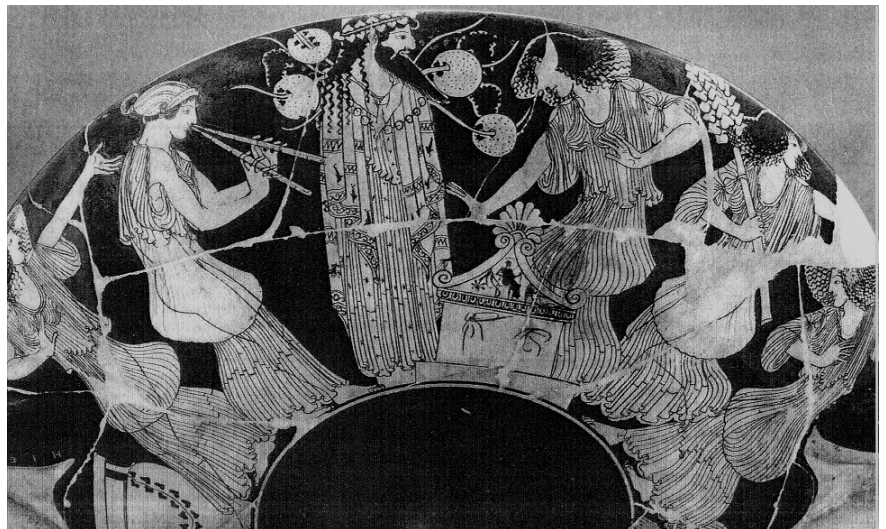
in huiselijke kring. Zowel mannen als vrouwen namen volop deel aan deze religieuze activiteiten. Het lijkt erop dat er daarbij geen fundamenteel onderscheid tussen beide groepen werd gemaakt, al waren er ook festivals die alleen voor vrouwen of mannen bedoeld waren. Het is in dit kader bijvoorbeeld betekenisvol dat de hoogste priester van het belangrijkste festival ter ere van de stadsgodin Athena een vrouw was. Hieruit is het idee ontstaan dat er naast politiek burgerschap ook een vorm van 'religieus burgerschap' bestond waarin vrouwen op gelijkwaardige voet participeerden. Dit religieuze aspect zou dan ook wel eens belangrijker kunnen zijn geweest voor de definitie van burgerschap in het klassieke Athene dan alleen de politieke rechten die voor mannen waren gereserveerd.

Voor de bestudering van de oudheid zijn niet alleen teksten als bron te gebruiken, ook afbeeldingen op antieke kunstwerken kunnen informatie verschaffen. Vaak komen hierop religieuze thema's en rituele handelingen voor. De vraag is of dit beeldmateriaal iets zou kunnen laten zien van de religieuze 'gelijkwaardigheid' tussen mannen en vrouwen, en daardoor als bewijs voor het idee van religieus burgerschap kan worden gebruikt. Een categorie beeld dragers die bij uitstek geschikt is voor een dergelijke analyse bestaat uit afbeeldingen op beschilderd aardewerk.

Vazen

Vanaf het einde van de zevende eeuw v. Chr. nam de productie van beschilderd aardewerk in Athene een hoge vlucht. Er ontstond een eigen, specifieke versieringsstijl die van de zesde tot halverwege de vierde eeuw v. Chr. zelfs min of meer de norm voor de aardewerkversiering in het hele Middellandse Zeegebied vormde. Atheense beschilderde vazen worden dan ook overal in dit gebied gevonden.

Aardewerk blijft over het algemeen in veel grotere aantallen bewaard dan andere materiaalgroepen zoals steen of metalen, en is daarom ook vaak een veelzijdiger bron voor afbeeldingen. Hoewel het moeilijk is om precieze aantallen te geven, zijn er toch zeker honderdduizenden Atheense beschilderde vazen bewaard gebleven. Dit is waarschijnlijk maar een kleine fractie van wat er ooit aan Atheens beschilderd aardewerk is geproduceerd. Daarnaast worden de afbeeldingen op dit aardewerk gekenmerkt door een grote iconografische veelzijdigheid. Een groot deel ervan bestaat uit mythologische thema's zoals de verrichtingen van goden en mythische helden, of episodes uit de Trojaanse oorlog en de

Afbeelding 1

Odyssee. Ook vertonen veel vaasschilderingen de dagelijkse bezigheden van gewone stervelingen, bijvoorbeeld arbeid, sport en spel, drinkgelagen en feesten, en niet in de laatste plaats handelingen die met religieuze activiteiten in verband kunnen worden gebracht.

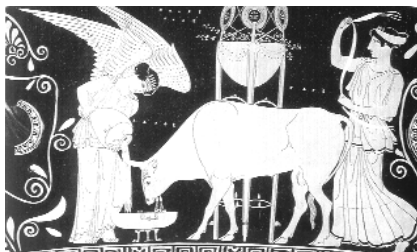
Religieuze scènes

Het aantal Attische vazen waarop religieuze activiteiten worden afgebeeld bedraagt zeker enkele duizendtallen. Zij vertonen een grote verscheidenheid aan mogelijke culten en cultusonderdelen. In veel gevallen zijn de afbeeldingen nogal algemeen van karakter. Het is dan bijvoorbeeld niet erg duidelijk naar welke religieuze gelegenheid of specifieke godheid in de afbeelding wordt verwezen. Daarnaast komen vaasschilderingen met een specifiek religieus karakter regelmatig voor. Hierop is vaak wel duidelijker welke festivals of culten worden bedoeld.

Niet al deze afbeeldingen zijn even geschikt voor een onderzoek naar de participatie van mannen en vrouwen in religieuze activiteiten. Er is bijvoorbeeld een groep vazen, gemaakt tussen het einde van de zesde eeuw en iets na het midden van de vijfde eeuw v. Chr., die met kleine variaties precies dezelfde voorstelling laten zien: een groep vrouwen die dansen rond een paal of zuil waaraan een masker van de wijn-god Dionysos is vastgemaakt (afbeelding 1) Soms zijn er ook altaren aanwezig, of tafels waarop vaatwerk is uitgesteld dat duidelijk voor de consumptie van wijn is bedoeld. Twee festivals ter ere van Dionysos worden met deze afbeeldingen in verband gebracht, de *Lenaia* en de *Anthesteria* (op het moment is er een lichte voorkeur voor de laatste), waarin bij sommige onderdelen vrouwen inderdaad een prominente, zo niet exclusieve rol schijnen te hebben vervuld.

Deze vazen zijn zeker van belang omdat zij aantonen dat vrouwen per definitie een taak hadden in de uitvoering van bepaalde cultische activiteiten. Bovendien gaat het hier om een godheid die niet bekend staat als specifieke vrouwengod, maar die door zowel vrouwen als mannen werd vereerd. Ook blijkt uit het aantal bewaarde vazen met deze scènes (een kleine honderd) dat Atheners dit ritueel zodanig interessant vonden dat men het veelvuldig afgebeeld wilde zien. Desondanks zijn deze afbeeldingen nauwelijks bruikbaar als het gaat om de religieuze interactie tussen mannen en vrouwen in Athene, juist omdat het hier een specifiek ritueel betreft dat per definitie alleen door vrouwen werd uitgevoerd. Voor de bepaling van een mogelijke religieuze gelijkwaardigheid tussen mannen en vrouwen is het juist zaak om te zoeken naar afbeeldingen van rituelen waarin beide groepen in ieder geval een rol kunnen hebben gespeeld.

Een nog problematischer categorie betreft afbeeldingen waarbij een god-

Afbeelding 2

heid actief participeert in rituele handelingen. Een voorbeeld hiervan is afbeelding 2, waarop een Nike (een gevleugelde overwinningsgodin) deelneemt aan de voorbereiding van een dierenoffer. Het is onduidelijk wat de context van de aanwezigheid van deze godin is. Het is mogelijk dat zij bedoeld is als een indicatief symbool voor de reden van een in de realiteit plaatsvindend offer (bijvoorbeeld een behaalde overwinning in een gevecht of sport). Het kan echter ook zijn dat zij een werkelijk aanwezige deelnemer aan het offer is, waardoor dit soort afbeeldingen eerder als mythologisch te karakteriseren zijn (de andere deelnemers vertonen meestal geen attributen waardoor duidelijk zou kunnen worden of het hier om mythologische figuren of gewone stervelingen gaat).

In het laatste geval zullen dit soort afbeeldingen minder eenduidig zijn over de religieuze activiteiten van gewone Atheners. Om een beeld te krijgen van de religieuze activiteiten van mannen en vrouwen op beschilderde vazen wordt het bruikbare beeldmateriaal daarom beperkt tot die afbeeldingen waarop zowel mannen als vrouwen in principe kunnen voorkomen, en waarop goden en mythologische helden geen participerende rol spelen. Er blijven dan in ieder geval drie potentiële categorieën over: processies, libaties (plengoffers) en dierenoffers.

Processies

Processies worden vaak zeer uitgebreid op Atheens aardewerk afgebeeld. Vaste onderdelen zijn de processiegangers die vaak offergaven en twijgen dragen, muzikanten, en offerdieren (meestal runderen, varkens, en schapen.) Daarnaast komt regelmatig een drager van de offermand voor (op afbeelding 3 afgebeeld als een platte mand met drie punten, versierd met ingekraste arceringen om de suggestie van een vlechtpatroon te wekken), waarin onder andere het mes voor dierenoffers werd bewaard.

Afbeelding 3

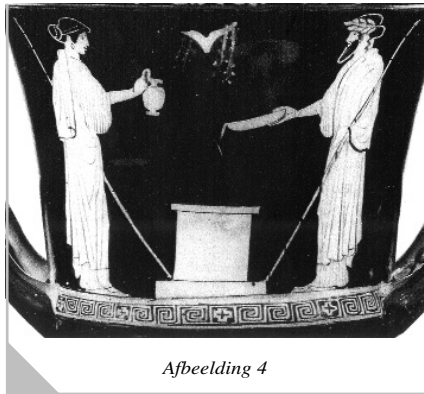
Vaak vormt ook het uiteindelijke doel van de processie een belangrijk onderdeel van de afbeelding. Dit kan een altaar zijn, een tempel, of de godheid voor wie de processie plaatsvindt. Goden spelen in deze context een heel andere rol dan de bovengenoemde Nike. Zij vormen geen onderdeel van de handeling in de afbeelding, en kunnen daarom in tegenstelling tot Nike waarschijnlijk wel worden gezien als niet meer dan een symbolische indicatie voor de reden van de religieuze activiteit. Het is ook mogelijk dat zij simpelweg moeten worden geïnterpreteerd als afbeeldingen van godenstandbeelden, die ook in werkelijkheid een belangrijke plaats in vele culten en heilgdommen innamen. Op de afbeelding zijn zowel een altaar als de stadsgodin Athena zichtbaar (alleen het onderste deel van haar *aegis*, het kuras met slangenkoppen, schild, en benen zijn bewaard gebleven). Ertussenin staat een priesteres die de hand schudt met een van de processiegangers.

Er zijn afbeeldingen bekend waar alleen mannen of vrouwen aan een processie deelnemen, maar er zijn minstens evenveel voorbeelden van gemengde processies. Bij de laatste groep valt vooral op dat de onderlinge rollen vaak inwisselbaar zijn. Zowel mannen als vrouwen komen voor als priesters, dragers van de offermand en offergaven, muzikanten en begeleiders van de offerdieren. Blijkbaar was er in principe – althans voor zover het vaasschilders betrof – bij de deelname aan processies geen fundamenteel verschil in taken en functies tussen mannen en vrouwen.

Plengoffers

Een talrijke groep van afbeeldingen waarop religieuze handelingen te zien zijn, bestaat uit plengoffers. De afbeeldingen in deze groep hebben een zeer eenvormig iconografisch schema. Meestal neemt een altaar, of een blokvormig object dat men als altaar zou kunnen interpreteren, een centrale plaats in. Daaromheen staan meestal een of meerdere personen die uit schenkkanen (*oinochoai*) en plengschalen (*phialai*) vloeistoffers over het altaar uitgieten (afbeelding 4). Over het algemeen wordt uit de afbeelding niet duidelijk voor welke godheid of gelegenheid dit offer gebracht wordt, maar uit de handeling zelf, en uit de prominente plaats die het altaar inneemt, wordt duidelijk dat het hier om een religieuze activiteit gaat.

Er wordt beweerd dat vrouwen zelden zonder mannen bij een plengoffer worden afgebeeld, en als mannen en vrouwen gezamenlijk een dergelijk offer brengen, alleen mannen het daadwerkelijke offer uitvoeren; vrouwen zouden slechts assisteren door uit een schenkan de plengschaal te vullen. Nu is het inderdaad zo dat bij gezamenlijke offers in dit soort scènes mannen over het algemeen de uiteindelijke offeraars zijn. Dit doet echter niets af

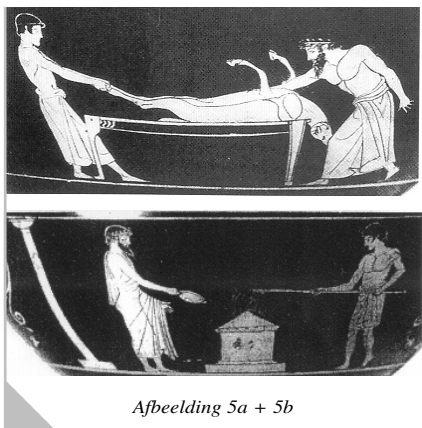
Afbeelding 4

aan het feit dat mannen en vrouwen vaak samen aan een dergelijke religieuze gebeurtenis deelnamen. Bovendien laat het beeldmateriaal zien dat, in tegenstelling tot wat beweerd wordt, vrouwen vaak juist wel alleen of in groepen dit ritueel uitvoeren, zonder dat daar mannen bij aanwezig zijn. Als men de aantallen met elkaar vergelijkt, blijkt dat 15 % van de afbeeldingen uit gezamenlijke libaties bestaat, 24 % alleen door mannen wordt uitgevoerd, en dat op maar liefst 44 % van de plengoffers alleen vrouwen staan afgebeeld (daarnaast is er nog een kleine problematische restgroep). Hoewel dit maar voorlopige aantallen zijn, blijkt dat ook in dit onderdeel van de Atheense religieuze iconografie vrouwen een rol speelden die ten minste vergelijkbaar was met die van mannen.

Dierenoffers

Ook dierenoffers worden regelmatig op beschilderd aardewerk afgebeeld. Vaak zijn er verschillende stadia te onderscheiden: het versieren van het dier met linten en kransen voordat het offer plaatsvindt, de processie naar de offerplaats, het slachten van het dier, en het uiteindelijke offeren. Dit laatste gebeurt door delen van het karkas te roosteren op een altaar, of door aan spitten (*oboloi*) geregen hompen vlees erboven te houden (afbeelding 5).

In tegenstelling tot processies en libaties lijkt er bij offers een strikte scheiding in activiteiten tussen mannen en vrouwen te zijn. Vrouwen worden wel afgebeeld terwijl zij de offerdieren versieren voordat het offer plaatsvindt, of

Afbeelding 5a + 5b

terwijl zij de dieren naar de offerplaats leiden. Er zijn echter geen voorbeelden van vrouwen die betrokken zijn bij het uiteindelijke slachten en prepareren van offerdieren. Er is slechts één beschilderde vaas bekend waarop een maenade (een dienaar van Dionysos) met een mes en een geit staat afgebeeld. Het is hierbij echter niet duidelijk of het om een mythologisch of 'reëel' offer gaat. Voor het overige is de slacht van offerdieren (in ieder geval op vaasschilderingen) strikt voorbehouden aan mannen. Het is weliswaar zo dat bij religieuze festivals die exclusief voor vrouwen waren bedoeld, vrouwen waarschijnlijk ook zelf dierenoffers uitvoerden. Hiervan is in het overgeleverde beeldmateriaal echter niets terug te vinden.

Van de daaropvolgende fase, het uiteindelijke offeren zijn daarentegen wel voorbeelden van vrouwelijke participanten op vaasschilderingen. Zij houden hierop spitten vast, of onderdelen van het dierenkarkas (afbeelding 6). In vergelijking met mannelijke offeraars komen ze echter zeer zelden voor. Hieruit blijkt dat ondanks de zeldzaamheid van dit soort afbeeldingen, vrouwen ook bij dit rituele onderdeel een rol moeten hebben gespeeld.

Afbeelding 6

Bewijsmateriaal

Bij de interpretatie van afbeeldingen op kunstwerken uit de oudheid moet men met conclusies een zekere voorzichtigheid in acht nemen. Er is een

verschil tussen wat er in de oudheid werkelijk plaatsvond en wat een vaasschilder naar aanleiding daarvan op zijn potten afbeeldde. Hierbij zal zeker een soort vertaalslag hebben plaatsgevonden. Vaasschilderingen moeten daarom ook niet worden gezien als getrouwe weergave van wat er gebeurde, maar als een gecomprimeerde selectie van elementen die het de beschouwer mogelijk maakte om het thema van zo'n afbeelding te begrijpen. Het is daarom niet ondenkbaar dat de manier waarop wij naar dit soort scènes kijken volstrekt anders is dan een Athener dat 2500 jaar geleden zou hebben gedaan. Hierdoor zou er een verschil in interpretatie van de voorstelling kunnen ontstaan, of zelfs onduidelijkheid over de bedoeling van de vaasschilder. Dit blijkt bijvoorbeeld al uit de onzekerheid over de betekenis van Nikai in bepaalde voorstellingen. Daarnaast kan er ook een zekere vertekening in interpretatie van het materiaal optreden omdat er maar een fractie van wat er ooit is gemaakt ook daadwerkelijk is teruggevonden. Misschien waren er ooit relatief veel meer afbeeldingen van libaties door mannen, of werden vrouwen die betrokken waren bij het slachten van dieren wel afgebeeld, maar zijn de vazen waarop dit voorkwam simpelweg verloren gegaan. Dit is niet erg waarschijnlijk, gezien de grote aantallen bewaarde voorbeelden die een aardige steekproef lijken te vormen voor wat er ooit is geweest, maar helemaal onmogelijk is het niet. Ondanks deze kanttekeningen is het beschikbare beeldmateriaal toch ook zodanig talrijk en gevarieerd dat het waarschijnlijk wel een redelijk goed beeld geeft van de religieuze activiteiten in het klassieke Athene. Hieruit mag dan ook op z'n minst geconcludeerd worden dat, afgezien van specifieke handelingen zoals het daadwerkelijk slachten van dieren of exclusieve mannen- of vrouwenfestivals, vele religieuze activiteiten zo niet in volstrekte gelijkwaardigheid, dan toch in hoge mate samen door mannen en vrouwen werden uitgevoerd. Het lijkt er dan ook op dat afbeeldingen bevestigen dat het burgerschap van vrouwen in Athene zeker meer inhield dan vaak is aangenomen.

Olaf Borgers is werkzaam als postdoc bij de Universiteit Utrecht.

Literatuur

- J.D. Beazley, *Attic Black-figure Vase-Painters*. Oxford, 1956
- J.D. Beazley, *Attic Red-figure Vase-Painters*, 2e editie. Oxford, 1963
- J.D. Beazley, *Paralipomena, Additions to Attic Black-figure Vase-Painters and to Attic Red-figure Vase-Painters*. Oxford, 1971.
- J.H. Blok, 'Oude en nieuwe burgers' in: *LAMPAS* 36-1 (2003) pp. 5-26.
- M. Dillon, *Girls and Women in Classical Greek Religion*. Londen & New York, 2001.
- F. Frontisi-Ducroux, *Le Dieu-masqué, Une figure du Dionysos d'Athènes*. Parijs & Rome, 1991.
- F.T. van Straten, *Hiera Kala, Images of Animal Sacrifice in Archaic and Classical Greece*. Leiden, 1995.

Voor vrouw en vaderland

Nationalisme en emancipatie in het begin van de twintigste eeuw

Wat hebben vrouwen met nationalisme? Eva Midden onderzocht in haar scriptie de relatie tussen de emancipatie van de vrouw en nationalisme in Nederland. In dit artikel gaat zij in op het nationalisme van Nederlandse feministen op de tentoonstelling 'de vrouw 1813-1913'.

“Ons eigen volkskarakter moeten wij tot zijne eigenaardige ontwikkeling brengen en wij vrouwen kunnen daartoe veel bijbrengen door de kinderen van ons volk vertrouwd te maken met onze Vaderlandsche geschiedenis, met de historie van ons Vorstenhuis; door hen te doen ontgloeien van geestdrift voor zelfopofferende daden van eerbied en liefde voor onze taal, van begrip en waardering van onze nationale kunst.”

Met deze woorden beargumenteerde feministe Johanna Naber haar pleidooi voor vrouwenkiesrecht begin twintigste eeuw. Zij was van mening dat vrouwen de ‘draagsters van het ideale’ waren en dus van essentieel belang voor de voortgang van de natie. Ze zouden hun opvoedkundige taak echter pas goed uit kunnen voeren als zij zelf volledig in het leven stonden en dus ook actief konden deelnemen in het openbare leven.

Deze vrouw was zeker niet de enige feministe die dit verband legde tussen de natie en vrouwenrechten. Sterker nog, in mijn afstudeerscriptie toon ik aan dat gedurende de gehele eerste feministische golf natie en nationalisme een belangrijke rol hebben gespeeld in de vrouwenstrijd. Dit is

enigszins verbazingwekkend. Volgens de nationalistische ideologie is de natie de belangrijkste identiteit van mensen. Alle andere groepen of categorieën waartoe iemand zou kunnen behoren zijn van secundair belang. De strijd voor vrouwenemancipatie wordt daarom als minder belangrijk gezien, soms zelfs als gevaarlijk. Het is immers niet in belang van de natie als vrouwen zich gaan verenigen ‘tegen’ de mannen. Bovendien menen nationalistes dat iedereen een vaste plek heeft in de natie, daarom hechten ze ook veel waarde aan rolpatronen en tradities.

Toch is het niet geheel onlogisch dat vrouwen zich aangetrokken voelden door de nationalistische ideologie. De eerste feministische golf kwam op in een tijdperk dat nationalisme zegevierde. Men zou dus kunnen beargumenteren dat het niet alleen meer dan logisch was voor vrouwen om zich op de natie te richten, maar ook politiek-strategisch het meest verstandig. In dit artikel zal ik echter laten zien dat Nederlandse feministen niet alleen vanwege strategische argumenten ‘flirtten’ met de natie. De feministische ideologie was doordrenkt van nationalistische sentimenten. Dit zal ik laten zien door van een aantal kernpunten uit

de feministische strijd het nationalistische element te beschrijven. Hierbij heb ik me voornamelijk geconcentreerd op artikelen en discussies ten tijde van de Tentoonstelling ‘De Vrouw 1813-1913’.

Monarchie

De Tentoonstelling was een reactie op het plan van de Maatschappij van het Nut om in het jaar 1913 overal in Nederland tentoonstellingen en congressen te organiseren. De aanleiding hiervoor was een drietal gebeurtenissen dat jaar: de honderdjarige onafhankelijkheid van Nederland, de opening van het Vredespaleis en de verwachte verkiezingen van de Staten-Generaal. Aangezien er op geen van de geplande tentoonstellingen aandacht zou worden gegeven aan vrouwen besloot een aantal feministen zelf een evenement te organiseren. De ontwikkeling van de vrouw tussen 1813 en 1913 stond hierin centraal.

Koningin Wilhelmina volgde de plannen van de vrouwen op de voet. Ze benoemde zelf een aantal organisatrices tot voorlichters om haar op regelmatige basis inlichtingen te verschaffen. Bovendien bezocht ze de tentoonstelling twee maal. Voor de organisatrices was deze koninklijke aandacht erg belangrijk. Wilhelmina was de eerste vrouw aan het hoofd van de Nederlandse staat en daarmee een groot voorbeeld voor de feministen. De koninklijke aandacht kwam echter niet zonder voorwaarden. Wilhelmina zou bijvoorbeeld geen toestemming geven voor het verlenen van stukken uit het Koninklijk Huisarchief als de strijd voor het vrouwenkiesrecht te veel op de voorgrond zou staan. Om de koningin tegemoet te komen werd het kiesrecht minder centraal gesteld op de tentoonstelling.

Eén van de meest voorkomende argumenten om de nieuwe koningin als voorbeeld te gebruiken was het feit dat zij de nationale eenheid van het land representeerde: “Toch hadden veler onzer behoefte aan deze persoonlijke komst onzer Koninginnen in ons midden, als een blijk van erkenning harer zijds, dat onze Vereening eene NATIONALE is, die voor eene pooze althans alle elementen, waaruit ons complex volksbestaan is saamgeweven, (...) heeft mogen samenbrengen.” Hiermee werd dus niet zomaar verwezen naar het feit dat zij als vrouw een hoge positie in nam, maar naar haar symbolische functie als koningin. Feministen wilden dat vrouwen integreerden in de natiestaat en Wilhelmina was een ideaal argument. Niet (alleen) omdat zij liet zien waar een vrouw toe in staat was, maar vooral omdat deze vrouw de natie vertegenwoordigde. Kennelijk stond deze symbolische functie van ‘de vrouw’ van de natie voor de eerste golf

Groepsportret van het bestuur, Amsterdam 1913. Bron: IIAV, nr. 100014389.

feministen niet voor beperking, maar juist voor een uitbreiding van hun mogelijkheden.

Moederschap

Moederschap was voor veel feministen een belangrijk thema, al was het alleen al vanwege de vele verwijten die zij hierover kregen van politieke opposenten. Vrouwen die streefden naar gelijke rechten zouden aansturen op een daling van het aantal huwelijken en zwangerschappen. Voorstanders van emancipatie werden er daarom van beschuldigd een soort vrouwen te kweken zonder 'vrouwelijkheid', oftewel een 'derde sekse'. Feministen waren daarentegen juist van mening dat vrouwen hun kinderen beter zouden kunnen opvoeden als zij bijvoorbeeld een opleiding hadden gevolgd.

Op de tentoonstelling van 1913 kwam het thema moederschap in eerste instantie aan de orde in het 'museum voor ouders en opvoeders'. Hier profileerden de organisatrices zichzelf als een soort deskundigen die anderen konden onderwijzen over de verzorging van kinderen. Deze opzet van het museum had grote gevolgen voor de verhouding tussen de feministen en andere vrouwen. Zij maakten namelijk een onderscheid tussen goede en slechte opvoeders, oftewel zij die een opleiding nodig hadden en zij die een opleiding konden geven. Voornamelijk van arbeiders en vrouwen uit de koloniën werd gedacht dat zij een opleiding konden gebruiken. Dit betekende dat feministen voor zichzelf en andere blanke vrouwen uit de hogere klassen een maatschappelijke functie creëerden door andere vrouwen tot hun object te maken.

Ook in de discussies op de tentoonstelling werd regelmatig aandacht geschonken aan moederschap, meestal werd het thema gebruikt als voorbeeld om het nut van vrouwen voor de samenleving aan te tonen: "De roeping der vrouw tot het moederschap is hare hoogste roeping: die roeping komt tot iedere vrouw, onverschillig of zij nu al dan niet eigen kinderen hebben: want het ware, het ideële moederschap laat zich niet beperken tot eigen kinderen, maar wil zich uitbreiden over Het Kind, over alles wat economisch zwak en klein is." Vrouwen zouden hun moederlijke kwaliteiten dus niet meer moeten beperken tot het eigen gezin, maar inzetten voor de gehele natie. Het moederschap werd zo een belangrijke basis voor de vrouwelijke identiteit en feministen gebruikten het als een springplank naar de buitenwereld. Hiermee zetten zij zich af tegen hun opposenten die het moederschap onverenigbaar vonden met activiteiten in de openbare sfeer. Interessant aan deze argumentatie is bovendien dat de feministen zich op deze manier via het moederschap aan de natie verbonden. Zij accepteerden het niet langer om indirect (via hun echtgenoot) betrokken te zijn met het vaderland, maar wilden zelf hun

Tentoonstellingsterrein, Amsterdam 1913. Bron IIAV, nr. 100014397

invloed uitoefenen op maatschappelijke en politieke zaken.

Zedelijkheid

Het overgrote deel van de feministen op het tentoonstellingscongres zag naast de zorg voor het gezin ook in de verhoging van de zedelijkheid een belangrijke taak voor vrouwen. Het politieke en juridische aspect van de strijd voor de zedelijkheid was voor hen hierbij ook zeer belangrijk. Feministe Anna van Hogendorp was van mening dat het hoge zedelijk bewustzijn van vrouwen hen kwalificeerde voor een rol in het politieke proces. Door zich verantwoordelijk te tonen voor het zedelijkheidsgehalte van het vaderland gaven vrouwen blijk van hun geschiktheid voor volwaardig burgerschap, dat hen naast plichten ook rechten op het vlak van arbeid en politiek moest garanderen. Op deze manier herdefinieerden feministen de grenzen van de natie. Ze betrokken zichzelf (wederom) als blanke, beschaafde vrouwen uit de hogere klassen bij de natie en sloten daarmee automatisch anderen buiten. De door hen 'geredde' prostituees, arbeid(st)ers en de oorspronkelijke bewoners van de koloniën functioneerden slechts als object van hun goede zorgen.

De strijd van Nederlandse feministen voor de verhoging van de zedelijkheid speelde zich voor een groot deel buiten Nederland af. Veel vrouwen waren namelijk actief in bijvoorbeeld Indië of Suriname. Hun werk daar fungeerde als een belangrijk instrument bij hun emancipatie. Het gaf hen namelijk een 'excuus' om mee te praten in de debatten over de koloniën. Vrouwen zouden deze gebieden redden van de ondergang en hadden om die reden recht op een stem in het beleid.

Verreweg het belangrijkste thema voor feministen in de koloniën was het concubinaat. Het samenwonen van Nederlandse mannen met inheemse vrouwen was tot het einde van de negentiende eeuw een veel voorko-

mende en geaccepteerde levensvorm die door de regering zelfs werd gestimuleerd vanwege het stabiliserende effect. Tegen het einde van de negentiende eeuw zagen echter steeds meer Nederlanders het concubinaat als een aantasting van de Nederlandse moraal inzake huwelijk en gezin.

Het betwiste concubinaat was voor feministen een belangrijk argument om de positie en taken van westerse vrouwen in de 'overzeesche bezittingen' ter discussie te stellen. Blijkbaar waren zij nodig om het 'zedelijkheidspeil' te verhogen. Mannen hadden wat dat betreft in ieder geval weinig goeds gebracht, aldus de feministen. Het grote aantal halfbloed kinderen was volgens hen één van de grootste problemen. Zij zouden een constante herinnering vormen aan de slechte gewoonten van Nederlandse mannen in de koloniën.

De Ander

Het zendingswerk van Nederlandse feministen kenmerkte zich door twee elementen: de vrouwen profileerden zichzelf als redders en bevrijders van de koloniën en benadrukten hierbij het primitieve karakter van de samenlevingen in de 'overzeese gebieden'. In de literatuur wordt hier ook wel naar verwezen als de 'white woman's burden'. In het voorgaande heb ik laten zien hoe vrouwen zichzelf als morele autoriteit van de koloniën neerzetten, nu zal ik aandacht geven aan het tweede aspect van de 'burden': de visie op de inheemse bevolking.

Het denken over de oorspronkelijke bevolking van de koloniën werd voor een groot deel bepaald door de vele etnologische studies over deze mensen. In deze onderzoeken werden de verschillende bevolkingsgroepen als compleet anders dan de Europeanen neergezet. Men probeerde wel een feministische inslag te geven aan het betoog. Dit uitte zich voornamelijk in commentaar op de wijze waarop vrouwen behandeld werden. Voornamelijk de uithuwelijking van meisjes en het feit

dat 'Mohammedanen' vier vrouwen mochten trouwen, werden bekritiseerd. Opvallend aan de kritiek is dat deze niet of nauwelijks leidde tot solidariteit met de Indische vrouwen. Ondanks het feit dat de Nederlandse vrouwen vochten tegen de onderdrukking in eigen land, gingen zij niet in op de overeenkomsten in hun situatie, maar juist op de verschillen. Die andere cultuur was achterlijk, het westen stond niet ter discussie. Deze houding werd zelfs volgehouden wanneer men sprak over Indische 'volkeren' bij wie de vrouw juist dezelfde (of soms zelfs meer) rechten had als de man. In Celebes kon de vrouw bijvoorbeeld publieke taken uitvoeren en zelfs regeren, maar volgens feministe Kooij-van Zeggelen kwam dit voornamelijk door het feit dat de mannen daar in grote mate aan opium verslaafd waren.

Op het eerste gezicht lijkt het vreemd dat feministen op een dergelijke manier kritiek uitoefenden op de inheemse maatschappij en tegelijkertijd de westerse cultuur idealiseerden. Zij wisten namelijk als geen ander dat ook in Nederland vrouwen en mannen niet gelijkwaardig behandeld werden. Het lijkt er echter op dat Nederlandse feministen hun eigen emancipatie poogden te bewerkstelligen door juist de positie van vrouwen in de inheemse cultuur te benadrukken en ter discussie te stellen. De inheemse vrouw werd door hen bestempeld als de Ander en feministen wierpen zichzelf op als bevrijders. Met deze nieuwe taakstelling hoopten de Nederlandse vrouwen te kunnen integreren in de natiestaat en zelf dus niet langer de Ander in de Nederlandse samenleving te zijn.

International Sisterhood

Ondanks de vooroordelen van feministen ten opzichte van onder andere vrouwen uit de koloniën, waren er wel degelijk contacten met feministen uit andere landen. Op de tentoonstelling van 1913 was er zelfs een internationale bijeenkomst, georganiseerd door de Internationale Vrouwenraad (IVR).

Het bezoek van de buitenlandse 'collega's' zou een goede aanleiding zijn om bij vrouwen uit andere landen de aandacht te vestigen op "ons schoone vaderland met zijn belangwekkende volksleven". Volgens Naber kon internationale samenwerking echter ook problemen met zich meebrengen. Zo moest men volgens haar rekening houden met "rassenverschillen, nationale naijver der volkeren onderling, verschillend inzicht door verschil van regeeringsvorm".

Deze woorden van Naber zeggen veel over de houding van feministen ten opzichte van de Vrouwenraad en internationale samenwerking. In bijna alle artikelen rond dit thema werd namelijk uitgebreid ingegaan op de nationale verschillen. Zelfs in de uitgangspunten van de IVR stonden zij centraal: "Iedere Nationale Vrouwenraad, die toetreedt tot den Internationale,

behoudt volle vrijheid wat betreft eigen inrichting of wijze van werken, eene vrijheid te noodigen omdat de aard, de zeden van ieder volk, zijn staatsvorm en zijn ras aan de vrouwenbeweging overal verschillende vormen doen aannemen." Volgens Johanna Naber hoeft de dan ook niet gevreesd te worden voor een "kleurloos kosmopolitisme". Integendeel, door de internationale ervaringen zou het nationalisme in Nederland juist versterkt worden.

Ook bij andere internationale contacten bleken nationale identiteiten de bovenaan te voeren. De reisverhalen van Aletta Jacobs zijn hier een voorbeeld van. Deze feministe bekende zelf dat haar nationalistische gevoelens veel sterker waren dan zij had verwacht. Dit uitte zich onder andere in een soort imperialistische concurrentiestrijd met Groot-Brittannië. Zo is Jacobs naar India gegaan om met eigen ogen te kunnen zien hoeveel beter de Nederlanders de Javanen behandelden dan de Engelsen de Indiërs. Volgens de feministe was er in Java geen sprake van armoede, althans niet zoals in India. Nederland zou van Java een land gemaakt hebben waar men net als in andere 'beschaafde' landen veilig en rustig kon leven. Dit in tegenstelling tot India waar Europeanen volgens Jacobs hooguit voor korte tijd konden verblijven.

Conclusie

De nauwe relatie tussen nationalisme en feminisme valt grotendeels aan de hand van twee punten samen te vatten. De feministische strijd aan het begin van de twintigste eeuw was niet zo maar gericht op emancipatie van vrouwen, maar op integratie van de vrouw in de natie. Dit gebeurde in eerste instantie door constant het 'nut' van vrouwen voor die natie aan te tonen. Bij vrijwel alle strijdpunten van femi-

Affiche Tentoonstelling 'De vrouw 1813-1913'.

Bron: IIAV beeldarchief

nisten kwam dit terug. Vrouwen moesten meer rechten krijgen en als volledige burgers erkend worden omdat zij met hun karakter en kwaliteiten de natie konden versterken en verbeteren. Het tweede punt heeft betrekking op de relatie van feministen met anderen. Zij creëerden een functie voor zichzelf door anderen te willen helpen bij het verbeteren van hun lot. Dit betekende dat zij sociale problemen definieerden als problemen van anderen en daarmee het werk van vrouwen als een taak voor de blanke bourgeoisie. Op deze manier werden de grenzen van de natie verschoven en creëerden zij nieuwe tweederangsburgers. De door hen geredde prostituee of inheemse vrouw werd zo alsnog buitengesloten van emancipatie.

Eva Midden is redacteur van Historica. Dit artikel is gebaseerd op haar scriptie ter afronding van de studie politicologie aan de Universiteit Leiden.

Literatuur

- . M. Bosch, 'Colonial Dimensions of Dutch Women's Suffrage: Aletta Jacobs's Travel Letters from Africa and Asia, 1911-1912', in: *Journal of Women's History* 11- 2 (1999) pp. 8 .
- . A. van Drenth, 'Kiescheid en kiesrecht, zedelijkheid, sociale zorg en burgerschap rond 1898', in: M. Grever en F. Dieteren (ed.), *A Fatherland for Women (Een Vaderland voor Vrouwen), The 1898 'Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid' in retrospect*. Amsterdam, 2000.
- . M.C. Kooij-van Zeggelen, 'De vrouw in de Oost-Indische koloniën', in: Hogendorp A. van (ed.), *Van Vrouwenleven 1813-1913, Ontwikkeling van het leven en werken der vrouw in Nederland en de koloniën*. Groningen, 1913.
- . J.W.A. Naber, 'De Nederlandse vrouw en het nationaal bewustzijn', in: *Verslag van het Nationaal Congres voor de weerkracht van het Nederlandsche volk*. Den Haag, 1919.
- . J.W.A. Naber, *Om en bij de Tentoonstelling 'De Vrouw 1813-1913'*. Groningen, 1913.
- . B. Waaldijk, 'Colonial Constructions of a Dutch Women's Movement: 1898', in: K. Rotther en H. Paul (ed.), *Differenzen in der Geschlechtsdifferenz: Aktuelle Perspektiven der Geschlechterforschung*. Berlin, 1999, pp. 285-299.

De magie van het veertigste levensjaar

Interview met Anneke Mulder-Bakker

Dit jaar gaat Anneke Mulder-Bakker, universitair hoofddocent Middeleeuwse Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen (RUG), met pensioen. Reden voor Historica om eens met haar van gedachten te wisselen over carrière, moederschap en de positie van vrouwen binnen de universiteit. Hierop heeft Anneke Mulder-Bakker een verfrissende blik. Het blijkt dat voor veel vrouwen het wetenschappelijke leven pas echt begint na hun veertigste.

Anneke Mulder-Bakker

“In mijn onderzoek heb ik ontdekt dat in de Middeleeuwen de leeftijd van veertig een heel belangrijke cesuur is in het leven van vrouwen”, vertelt Anneke Mulder-Bakker. “Bij mijn onderzoek naar kluisenaressen, maar ook bij andere vrouwen die ik tegenkwam in maatschappelijk of publiekelijk vooraanstaande rollen, bleek dat zij dat na hun veertigste zijn gaan doen en soms ook heel bewust spreken over de cesuur van veertig.” Als voorbeeld noemt ze Christine de Pizan, die in de proloog van *La Vision Christine* - een werk dat ze schreef in haar veertigste levensjaar - een droom beschrijft waarin ze werd aangeraakt door Fortuna en voelde dat ze op dat moment ‘als een man’ geworden was. Hiermee bedoelde ze dat ze de *etas perfecta* had bereikt en daarmee klaar was om de mannenwereld te betreden. “En dat zie ik bij bijna al mijn vrouwen. Ik kan hele reeksen opnoemen en dat is voor mij wel een reden geweest om te gaan nadenken over die cesuur van veertig.”

Ook in de huidige tijd ziet Anneke Mulder-Bakker het belang van die leeftijd van veertig terug. “Het zijn vaak vrouwen van boven de veertig, in de tweede helft van hun actieve leven, die ineens de ambitie hebben om hoogleraar te worden of op de voorgrond te treden. Tot hun veertigste richten zij hun aandacht nog op twee mogelijkheden: kinderen krijgen en carrière maken. Hun lichaam, zou je kunnen zeggen, reserveert energie voor beide mogelijkheden en dat gaat ten koste van de energie die in de carrière gestoken wordt. Na hun veertigste blijft de carrière over. Zij krijgen dan echter bij sollicitaties al gauw nul op het request, omdat gezegd wordt ‘je bent te oud.’” Volgens Anneke Mulder-Bakker komt dat, omdat sollicitatiecommissies teveel redeneren vanuit de levenscyclus van de man. Mannen studeren af, steken vervolgens alle energie in promoveren en publiceren, waardoor zij op hun vijfenvertigste op hun top zitten. Zij constateert dat veel vrouwen dan eigenlijk pas beginnen maar wel tot hun vijftigste doorgaan terwijl veel mannen na hun vijftigste beginnen af te haken. De productieve fase is bij mannen en vrouwen wel ongeveer even lang, alleen valt deze bij vrouwen een stuk later.

Levensloop

Haar eigen levensloop is wat dat betreft illustratief. Anneke Mulder-Bakker rondde haar studie Geschiedenis aan de RUG, met als afstudeerrichting Middeleeuwse Geschiedenis, in 1967 af, waarna ze direct een baan kreeg aangeboden als docent. Ze wilde echter alleen een halve baan, omdat vrijwel direct na haar doctoraal haar eerste kind geboren werd. “Mijn man en ik wilden persé kinderen en daar hebben we veel energie in gestoken. We hebben allebei ook heel bewust stapjes terug gedaan. Ik heb in de tijd dat de

Een kluisnares die de gelovigen vermaant.
Cover van het in februari verschenen boek van
Anneke Mulder-Bakker, *Lives of the
Anchoresses. The rise of the urban recluse in
Medieval Europe.*

kinderen klein waren bijvoorbeeld ook niet gepubliceerd. Pas toen de kinderen ouder waren ben ik fulltime gaan werken en kort na m'n veertigste ben ik gepromoveerd. Pas toen begon ik ook te publiceren. Ik merkte dat ik toen veel ambitieuzer werd." Haar kansen op bijvoorbeeld een hoogleraarpost waren toen echter al flink gereduceerd. Benoemingscommissies redeneren dat je een vrouw van tegen de vijftig niet meer moet benoemen, omdat zij dan nog maar 'een paar jaar' te gaan heeft. "Ook personeelszaken redeneert zo omdat zij vinden dat je geen onderscheid mag maken tussen mannen en vrouwen. Terwijl ik zeg dat het een verkeerde vorm van gelijkheid is. Dat werkt ten nadele van vrouwen, hoe je het ook wendt of keert."

Volgens Anneke Mulder-Bakker is dat bovendien niet het enige probleem waar vrouwen in sollicitaties naar hoge posten binnen de universitaire wereld tegenaan lopen. "Je valt ook af, omdat je in de vorige fase van je leven niet voor zichtbaarheid in het landelijk netwerk heb gezorgd. Je concentreert je dan toch op half werk en half gezin. Andere universiteiten zetten je dan niet bovenaan op hun adviezenlijst." Ze komt met nog een ander punt. "Het is nou eenmaal zo dat sommige vakgebieden meer aantrekkingskracht hebben voor mannen. Dat kun je gewoon zien. Degenen die in de profielcommissies komen moeten er niet alleen over nadenken welk profiel binnen de opleiding past, maar ook hoeveel vrouwen daar belangstelling voor hebben. Op elk gebied zijn wel gepromoveerde vrouwen te vinden, maar de meest creatieve en vernieuwende vrouwen hebben nog wel eens een wat andere

belangstelling waardoor ze niet in het traditionele patroon passen." Ongemerkt vervallen sollicitatiecommissies daarom in patronen die discriminatoir zijn. "Ik geloof dat mannen en vrouwen van zichzelf het gevoel hebben dat ze niet discrimineren, maar in de praktijk werkt het wel zo. Mensen moeten zich veel meer van dat soort patronen bewust zijn en niet denken 'ik discrimineer niet'."

Trots

Ondanks het feit dat een hoogleraar er voor haar uiteindelijk niet inzat, kijkt Anneke Mulder-Bakker tevreden terug op haar wetenschappelijke carrière. "Ik heb wel een internationale wetenschappelijke carrière opgebouwd. Dat had ik als hoogleraar vermoedelijk nooit bereikt, omdat je dan veel meer in die organisatorische hoek zit." Ze sluit haar carrière aan de RUG dan ook groots af met een boek over leven en werk van kluisnaressen dat begin februari verschijnt bij de University of Pennsylvania Press (Philadelphia). Juist het feit dat haar boek bij zo'n toonaangevende uitgeverij uitkomt is voor Anneke Mulder-Bakker een blijk van erkenning voor haar wetenschappelijke kwaliteiten. "Ik heb heel duidelijk een bepaald soort onderwerpen die ik interessant vind. Dat is vooral op het interdisciplinaire terrein van cultuur en religie. Ik heb geconstateerd dat dat in de Nederlandse geleerde wereld niet wordt gezien als het hart van het vak, in tegenstelling tot in de Angelsaksische wereld. Dit boek beschouw ik als een samenballing van heel lang onderzoek, het bevat al mijn intellectuele levenservaring. En dat dat nou geaccepteerd is door 'Penn' beschouw ik als een erkenning dat het een vernieuwende en interessante bijdrage is aan de wetenschap."

Centraal in het boek staan Middeleeuwse kluisnaressen, dat zijn vrouwen die wel de banden met hun familie hebben opgegeven maar niet, zoals nonnen, geheel uit de samenleving zelf zijn weggetrokken. Vaak goed opgeleid en afkomstig uit de stedelijke bovenlaag ontwikkelden zij zich, vanuit hun kluisje aan de grote stadskerk of -kapel, tot de vrouwelijke tegenhanger van de pastoor. Soms hadden zij een leven als getrouwde vrouw en moeder achter zich en waren dan het prototype van de wijze, oudere vrouw. Er moeten er honderden geweest zijn, ook in de Nederlanden. Dat deze groep vrouwen tot nu toe nauwelijks aandacht heeft gekregen heeft volgens Anneke Mulder-Bakker te maken met de manier waarop historici naar het verleden kijken. "Historici kijken altijd naar

institutionele sectoren van een samenleving en dat doen ze dus ook voor de Middeleeuwen, ook al weten ze dat toen veel minder institutioneel vastgelegd was dan nu."

"Wat ik mijn studenten bijvoorbeeld ook probeer bij te brengen is dat niet alles wat buiten de instituties valt, en niet gereguleerd is, daarmee ook uitzonderlijk is. Want dat is wat zij in de handboeken lezen. Ik vertel dat die institutionele patronen veel minder belangrijk zijn dan wij denken en dat er daarnaast niet institutioneel vastgelegde, maar wel algemeen erkende en herkende patronen zijn, die minstens zo belangrijk zijn. Bijvoorbeeld de leeftijd van veertig, dat staat in geen enkele wet, maar het is wel een patroon en dat herken je op allerlei terreinen. Ik leer hen zoeken naar dat soort patronen. En ontdek dat ze dat met groot enthousiasme doen. Ik doe dan ook niet mee in de klaagzang van veel oudere docenten die beweren dat studenten 'niks meer kunnen en niks meer willen'. In tegendeel, ik vind hen ongelooflijk leergierig en vaak heel creatief wetenschappelijk."

Pensioenrechten

Nu haar pensionering nadert is Anneke Mulder-Bakker niet van plan haar wetenschappelijke aspiraties aan de wilgen te hangen. "Ik ga gewoon door met onderzoek natuurlijk. Wat ik zal missen zijn de studenten, want dat valt weg." Ook heeft ze zich als gepensioneerde in de dop op een nieuw probleem geworpen, dat van de pensioenrechten. "Ik ben op dit moment aan het vechten voor erkenning van gepensioneerden in de wetenschap. Ik vind het belachelijk dat alleen hoogleraren recht houden op faciliteiten aan de universiteit. Op het moment dat je je ontslagbrief krijgt, want je krijgt gewoon een ontslagbrief van drie regeltjes, ben je alles kwijt. Je computeraccount, je bibliotheekpasje, de toegang tot het netwerk. Je wordt niet meer op de hoogte gehouden, alles is in één klap weg. En dat vind ik, zeker in de huidige situatie waarin men zegt dat mensen langer productief moeten zijn, volstrekt onacceptabel." Het lijkt erop dat ze dit met succes heeft aangekaart, want inmiddels is de onderzoeksschool van de RUG bezig om een soort geassocieerd lidmaatschap te creëren. Daarnaast vecht ze, samen met anderen, voor een *Centre for Advanced Research*, waar gepensioneerden gebruik kunnen maken van allerlei faciliteiten. Ze is positief over de afloop. "Er gaat zeker iets uitkomen. Ik denk dat het wel gaat lukken. En mij kunnen ze nu zeker niet meer mijn account afnemen!"

Mariken Schuur is hoofdredacteur van Historica. Daarnaast werkt ze aan een proefschrift over visies op politiek van vrouwelijke Tweede Kamerleden in de periode 1956-2000.

Gender en demografie

Waren vrouwen eigenlijk wel aanwezig bij de demografische transitie?

In mei 2005 vindt een tweedaags internationaal congres plaats aan de Radboud Universiteit Nijmegen met als doel de categorie gender te integreren in de geschiedschrijving van de Europese demografische transitie. De demografische transitie is zonder enige twijfel aan te merken als een van de belangrijkste historische waterscheidingen van de afgelopen twee eeuwen. Een waterscheiding die vooral voor vrouwen, maar zeker niet alleen voor hen, verstrekkende gevolgen had. De demografische transitie bevrijdde vrouwen uit de vaak eindeloze cyclus van zwangerschap, bevalling en voeding van weer een volgend kind, en de knellende koppeling tussen seksualiteit en reproductie. Deze ontwikkelingen droegen in niet geringe mate bij aan de emancipatie van vrouwen uit de voorheen beperkende rollen binnen het huishouden.

In de *mainstream* historiografie van de demografische transitie wordt nauwelijks enige aandacht besteed aan de rol van vrouwen in dit proces. Het is opmerkelijk dat daar waar het gaat om het baren en voeden van kinderen, vrouwen als historische actoren zo nadrukkelijk afwezig zijn. Maar de bijna uitsluitend mannelijke historisch-demografen zijn niet de enigen die iets te verwijten valt. De bijna uitsluitend vrouwelijke wetenschappers in de hoek van genderstudies vertonen een geringe interesse in kwesties van demografie. Ook dat is opmerkelijk omdat vraagstukken van bevolking en bevolkingspolitiek van vitaal belang zijn voor vrouwen. Het

Nijmeegse congres wil de categorie gender midden op de onderzoeksagenda van de demografische transitie geplaatst krijgen. Daartoe zijn een twintigtal onderzoekers uit een grote verscheidenheid aan Europese landen en vanuit een groot aantal verschillende disciplines uitgenodigd. Alvorens ik nader inga op het congresprogramma, zal ik eerst het begrip 'demografische transitie' behandelen en de bezwaren die er vanuit genderperspectief tegen de *mainstream* historiografie op dit terrein zijn in te brengen. Ik zal daarbij ook iets zeggen over de eerste resultaten van eigen onderzoek naar de rol van gender in de Nederlandse demografische transitie.

De demografische transitie

Met het begrip 'demografische transitie' wordt het proces aangeduid waarbij Europa overging van een demografisch regime gekenmerkt door hoge geboorte- en sterftecijfers, alsmede een patroon van een relatief lage huwelijksfrequentie gecombineerd met een hoge huwelijksleeftijd, naar een nieuw demografisch evenwichtssysteem van lage geboorte- en sterftecijfers gecombineerd met een patroon van vroeg en universeel huwen. Dit preindustriële demografische systeem, ook wel aangeduid als het West-Europese huwelijkspatroon, had als doel een evenwicht in stand te houden tussen bevolking en de schaarse middelen van bestaan. Bij afwezigheid van geboortebeperking binnen het huwelijk konden sterfte- en andere existentiële crises alleen voorkomen worden door een restrictief huwelijkspatroon waarbij niet iedereen huwde en het huwelijk pas op late leeftijd werd aanvaard. In de praktijk werd dit gereguleerd door aan een huwelijk de eis te verbinden dat het nieuwe paar economisch volledig zelfstandig was.

Vanaf 1870 begint Europa aan een snelle fertilitetsdaling, die door sommige auteurs wel een 'stille revolutie' is genoemd. Een revolutie die in alle opzichten gelijk te stellen is aan andere diepingrijpende processen, zoals de Industriële Revolutie. Deze 'stille revolutie' is inmiddels uitvoerig bestudeerd en geanalyseerd door de demografen van het Princeton European Fertility Project, die vooral geïnteresseerd waren in de verbinding van de fertilitetsdaling met grote structurele veranderingen, zoals industrialisatie of modernisering. Meestal werden daarbij landen, provincies, regio's of gemeenten gehanteerd als eenheid van analyse. De factoren die in dergelijk onderzoek aan de orde kwamen konden variëren van de ontwikkeling van het loonpeil, de werkgelegenheidsstructuur of – vooral voor Nederland van belang – het percentage katholieken dan wel protestanten in een bevolking.

Gender-neutrale transitie?

Er kleven twee belangrijke bezwaren aan het dominante onderzoek naar de Europese demografische transitie. Het eerste bezwaar houdt verband met het hoge aggregatieniveau van landen, provincies of gemeenten. Deze optelsom van individuele gegevens leidt veelal tot het onzichtbaar maken van alle *human agency*. Het tweede probleem is dat, ongeacht het aggregatieniveau, er nagenoeg uitsluitend gebruik gemaakt wordt van kenmerken van mannen of van structuren die door mannen worden gedomineerd. Het zijn de beroepen van mannen, de herkomst of de religie van mannen, de lonen van mannen of de structuur van de arbeidsmarkt op

Spiegelzaal van een textiel fabriek met fabrieksarbeidsters. Bron: Marga Altena, *Visuele strategieën. Foto's en films van fabrieksarbeidsters in Nederland (1890-1919)*. Amsterdam, 2003.

Naaiatelier van een meubelfabriek met hele jonge naaistertjes. Bron: Marga Altena, *Visuele strategieën. Foto's en films van fabriekarbeidsters in Nederland (1890-1919)*. Amsterdam, 2003.

basis van mannenberoepen die als onafhankelijke variabelen in onderzoek worden meegenomen. Daar waar in het onderzoek naar de demografische transitie toch nog iets van *agency* verschijnt, is dat een *male agency*. Mannen verschijnen op die manier als degenen die processen van modernisering en sociale verandering (mede) construeren, terwijl vrouwen in dat vertoog de grote afwezigen zijn. Tegelijkertijd wordt de rol van mannen *als man* in het geheel niet geproblematiseerd: het vertoog van de demografische transitie wordt aldus gepresenteerd als gender-neutraal, terwijl het dat in dubbel opzicht niet is. Er is echter alle reden aan te nemen dat de rol van vrouwen in de Europese demografische transitie cruciaal is geweest. Uit het hedendaagse onderzoek naar de demografische transitie in derdewereldlanden wordt immers steeds weer aangetoond dat verbetering van de maatschappelijke positie van vrouwen dé sleutel is tot de gewenste daling van geboorten.

In mijn eigen onderzoek bekijk ik de levenslopen van Nederlandse vrouwen en hun demografisch gedrag in de periode 1880-1960. Twee geboortecohorten van vrouwen, van respectievelijk 1881-1885 en 1911-1915, in vier Nederlandse steden, te weten Rotterdam, Zaandam, Tilburg en Enschede, worden gevolgd. Je zou kunnen zeggen dat het steeds gaat om een groep moeders en hun dochters. De voorlopige resultaten van Enschede laten intrigerende patronen zien. Enschede is natuurlijk interessant omdat de textielindustrie in deze stad voor een groot deel gebaseerd was op de arbeid van vrouwen, zowel gehuwd als ongehuwd. Deze textielarbeidsters namen een geheel eigen plaats in met een afwijkend huwelijks- en voortplantingspatroon, maar ook een geheel eigen seksuele subcultuur die ertoe leidde dat de meeste weefsters reeds ongehuwd zwanger raakten. Terwijl de textielwerksters modern gedrag vertoonden door in grote aantallen en op jonge leeftijd te huwen, leken ze geen enkele neiging te hebben hun kindertal te beperken tijdens het huwelijk. Dat is

opmerkelijk omdat veel van deze textielwerksters ook na hun huwelijk werkzaam bleven in de fabrieken, waarbij een grote schare kinderen toch als een redelijke belemmering moet hebben gewerkt. Hun gedrag staat daarmee in schril contrast met de dienstboden en de naaisters, die duidelijke pogingen ondernamen tot geboortebepaling. Deze laatste groep, vaak weggezet als traditioneel, kan binnen de arbeidersklasse gezien worden als de eerste innovators op het terrein van gezinsvorming. Deze innovatieve rol van dienstboden en naaisters is nog sterker dan die van kantoorbedienden en onderwijzeressen, groepen die snel met modernisering en kleinere gezinnen worden geassocieerd. In het verzuilde Nederland werden de verschillen tussen textielwerksters en dienstboden echter vaak *'overruled'* door het onderscheid tussen katholieken en protestanten. Maar ook hier laten de veranderingen niet lang op zich wachten. Ook katholieke vrouwen beginnen ruim voor de afbraak van de traditionele zuilen het roer van hun leven in eigen hand te nemen. Tot slot nog dit: onderzoek van de kenmerken van de vaders en de echtgenoten van deze vrouwen heeft tot nu toe niet veel opgeleverd. Het lijken irrelevante factoren. Er is dus alle reden om ook voor de Nederlandse context ruime aandacht te schenken aan *female agency*.

Congres

Het doel van het congres is om na te gaan waar en op welke wijze gender een rol gespeeld heeft in de demografische transitie in het negentiende- en twintigste-eeuwse Europa. Het congres zal worden geopend met een *key-note* lezing door professor Leonore Davidoff, bekend als *founder-editor* van het internationale tijdschrift *Gender & History*. In haar lezing zal zij vooral ingaan op de historische context van de late negentiende en vroege twintigste eeuw en de gevolgen van kleinere gezinnen en huishoudens voor vrouwen. Door middel van een panel-

discussie zal worden gereageerd op de lezing van professor Davidoff. Daarna zullen gedurende twee dagen papers worden gepresenteerd door 22 wetenschappers uit een groot aantal landen van Europa.

Ik wil hier kort een paar punten aanstippen. In een aantal papers zal gebruik gemaakt worden van kwalitatief materiaal zoals autobiografieën en brieven van mannen en vrouwen. Dit kwalitatieve materiaal kan een licht werpen op de motieven van vrouwen om over te gaan op een beperking van het aantal kinderen en op de wijze waarop nieuwe noties van vrouwelijkheid en mannelijkheid en de relaties tussen partners dit streven al dan niet in de weg stonden of juist mogelijk maakten. Echter, er zal ook kwantitatief materiaal worden gepresenteerd. Veel aandacht zal daarbij uitgaan naar de factor onderwijs, waarbij niet alleen gekeken zal worden naar de effecten van middelbaar en hoger onderwijs op vrouwen en hun gezinsvorming, maar ook het verschil dat enkele jaren lager onderwijs kan uitmaken in het midden van de negentiende eeuw. Daarnaast komen pogingen aan de orde om twintigste-eeuwse verklaringsmodellen, waarin de sociaal-economische positie van vrouwen en de zogenaamde *opportunity costs* van additionele kinderen centraal staan, toe te passen op een negentiende-eeuwse context. De materiële en maatschappelijke status van vrouwen komt verder aan de orde in discussies over de invloed van het ontstaan van de zogenaamde gescheiden sferen en het mannelijk kostwinnersmodel in de negentiende eeuw, en over de invloed van burgerschapsrechten in Turkije.

Het congres zal zeker bijdragen aan een verduidelijking van de rol van vrouwen in een van de grootste moderniseringsprocessen van de laatste twee eeuwen. Bij die verduidelijking heeft niet alleen de geschiedschrijving van de demografische transitie veel te winnen, in termen van complexiteit, historiciteit en *'human agency'*, maar ook voor de geschiedschrijving van vrouwen is dit hoofdstuk onontbeerlijk.

Angélique Janssens is als docent gendergeschiedenis en docent economische en sociale geschiedenis verbonden aan de afdeling Geschiedenis en het Instituut voor Genderstudies van de Radboud Universiteit Nijmegen.

Zie ook de aankondiging van het congres in de servicerubriek.

Literatuur

- J.R. Gillis, L.A. Tilly en D. Levine (ed.), *The European Experience of Declining Fertility. A Quiet Revolution, 1850-1970*. Cambridge/Massachusetts, 1992.
- A. Janssens, 'Social class, work and religion in the female life course. The case of a Dutch textile town: Enschede, 1880-1940', in: *Historical Social Research* 23 (1998), pp. 254-274.
- G. Alter, *Family and the female life course. The women of Verviers, Belgium 1849-1880*. Madison, 1988.
- D. Gittins, *Fair sex: family size and structure 1900-1939*. Londen, 1982.
- S. Szreter, *Fertility, class and gender in Britain 1860-1940*. Cambridge, 1996.

Vrouwen in de vormgeving

Vrouwen en gender-connotaties in toegepaste kunst en industriële vormgeving in Nederland 1880-1940

De titel boven dit artikel verwijst naar mijn proefschrift, waarin integraal de bijdrage in kaart wordt gebracht van vrouwen aan de toegepaste kunst en industriële vormgeving in ons land tussen 1880 en 1940. De geschiedenis van toegepaste kunst en industriële vormgeving is een specialisatie binnen kunstgeschiedenis. Hoewel dit vakgebied voor de meesten niet erg bekend zal zijn, zal iedereen wel iets weten van populaire stijlperioden als art nouveau, art deco, Amsterdamse School en functionalisme. Deze stijlen waren actueel in de periode die het proefschrift bestrijkt.

Veruit de meeste boeken en artikelen over toegepaste kunst en vormgeving behandelen mannelijke ontwerpers, bedrijven, stijlperioden, bepaalde materialen zoals vormgeving in keramiek of metaal, of voorwerpen (de theepot door de eeuwen heen; het interieur van 1800-1900). Maar de aandacht voor vrouwelijke kunstenaars en

genderaspecten in de geschiedenis van de beeldende kunst, in de jaren zeventig begonnen in Engeland en de VS, leidde in deze landen ongeveer in dezelfde tijd tot publicaties over vrouwen in de toegepaste kunst. Aanvankelijk ging het om het plaatsen van ontwerpsters in een geschiedenis die grotendeels was geschreven vanuit

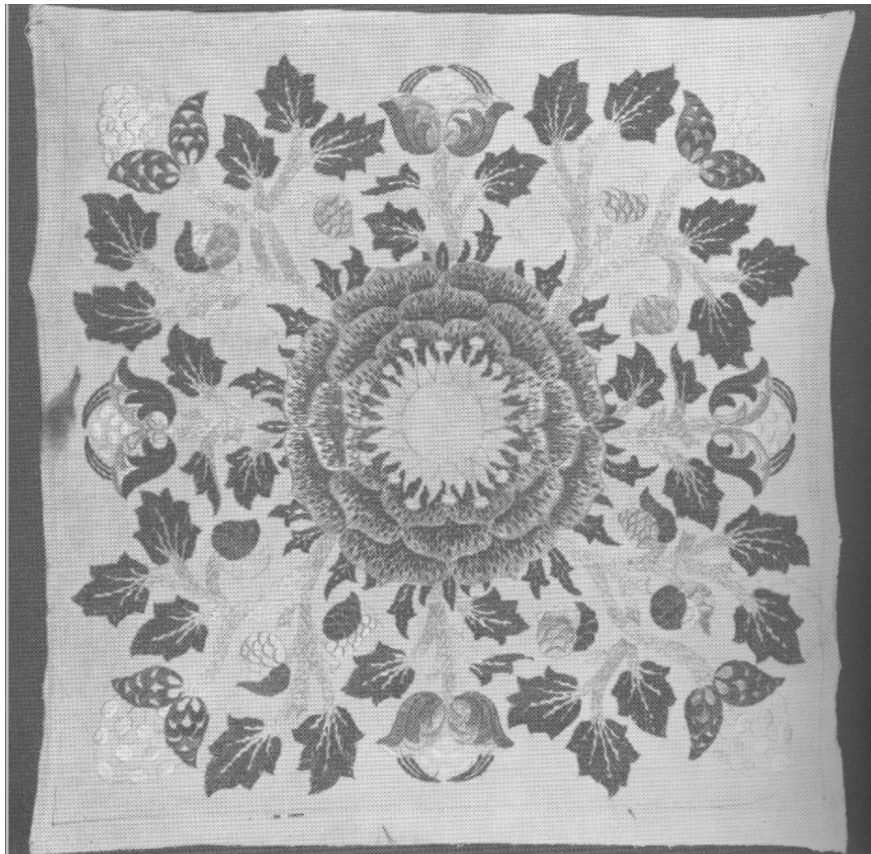
een mannelijk perspectief. Daarbij moet worden opgemerkt dat belangrijke buitenlandse ontwerpsters al vroeg de erkenning kregen die zij om hun vernieuwende werk verdienden. Snel werd het onderzoek veelzijdiger en werd de term "gender" gebruikt om maatschappelijke constructies te onderzoeken van vrouwelijkheid en mannelijkheid zoals uitgedrukt door vormgeving.

In de algemene geschiedenis van de toegepaste kunst in ons land uit de periode 1880-1940 die vanaf de jaren zestig is geschreven, hebben slechts enkele vrouwen een marginale plaats gekregen. Zij komen in deze geschiedenis zelden voor het voetlicht en nauwelijks zelf aan het woord. Daarmee is deze geschiedenis eenzijdig geworden en vooral bepaald door producten van belangrijke mannelijke ontwerpers. Uiteraard komt dit doordat er over hen veel meer bekend is en zij een groter oeuvre hebben nagelaten. Bijzonder is in dit verband dat het eerste overzicht over de toegepaste kunst in 1929 nota bene door een vrouw werd geschreven, Jo de Jong. Zij behandelde ook ontwerpsters die later buiten de algemene geschiedenis zijn gevallen.

Van casus tot verbreding

In het navolgende wil ik aangeven hoe ik tot mijn onderzoek kwam en wat mijn belangrijkste bevindingen waren. Ik kwam in aanraking met vrouwen- en genderstudies vanuit een traditionele kunsthistorische opleiding. Als vakdocent aan de Universiteit Leiden bij de Opleiding Kunstgeschiedenis, waar de geschiedenis van de toegepaste kunst vanaf het eerste bachelorjaar wordt gedoceerd, had ik slechts één keer een werkgroep geleid over toegepaste kunst vanuit feministisch perspectief. Dit met de gedachte dat actuele wetenschappelijke invalshoeken voor mijn vakgebied van groot belang zijn.

Door archiefonderzoek 'ontdekte' ik enige jaren later de kunstnaaldwerkster Christine van Zeegen die actief was tussen 1915 en 1925. Haar werk was nog nooit onderzocht, terwijl het wel in belangrijke contemporaine bronnen voorkomt. Zij zou een casus worden voor het proefschrift waar ik toen aan werkte. Haar werk, bestaande uit suggestieve erotische verbeeldingen van bloemen en dieren in expressief borduurwerk, maakte het mogelijk specifieke aspecten uit te werken met betrekking tot constructies van mannelijkheid en vrouwelijkheid, een genderproblematiek gerelateerd aan interpretaties van het werk. Mede doordat het werk ligt op de grens van toegepaste en

Borduurwerk van de Engelse May Morris, die in 1880 eigenaresse werd van een borduurwerk-plaats.
Bron: Rozsika Parker, *The Subversive Stitch*. Londen 1984.

Algemene ledenvergadering Vereniging voor Vrouwengeschiedenis (VVG) 2005

De ALV vindt plaats op vrijdag 15 april 2005 van 11.00 tot 12.00 uur in Utrecht, Academiegebouw, Belle van Zuylenzaal, Domplein 2. In aansluiting op de ALV vindt het symposium 'Over de top. Vrouwen in de canon' plaats.

Agenda Algemene ledenvergadering 2005

1. Opening
2. Notulen ALV 24 april 2004
3. Mededelingen
4. Financieel verslag 2004, begroting 2005 en kascommissie
5. Verslag commissies en werkgroepen
6. Wisseling bestuursleden
7. Rondvraag en sluiting

Ad 2

Notulen ALV 2004, zie verderop.

Ad 4

Financieel verslag 2004 en begroting 2005, zie verderop in dit katern.

Ad 5

Mondelinge verslaglegging van: redactie *Historica*, redactie VVG-website, vertegenwoordiging IFRWH, organisatie *Over vrouwentijdschriften gesproken*, organisatie Johanna W.A. Naberprijs, Veldraadpleging *Duizend en één vrouwen*, organisatie Salon Al Baraka, *Biografische Berichten, Tipje van de Sluier*. Gelegenheid voor vragen en discussie.

Notulen Algemene Ledenvergadering Vereniging voor Vrouwengeschiedenis 2004

Plaats: IISG/Persmuseum Amsterdam

Datum: 24 april 2004

Tijd: 13.15-14.00 uur

Aanwezig:

Het bestuur bestaande uit: Marieke Hellevoort (voorzitter), Eveline Buchheim (1e secretaris) Annette Mevis (2e secretaris), Marloes Hülsken (penningmeester), Marloes Schoonheim, Mariken Schuur (*Historica*), Hélène Winkelman, Annemarie de Knecht-van Eekelen, Esther Captain, Mattanja Schwenke, Lenie Drissen, Mieke de Vos, Suus Boef-vd Meulen, Lotte Jensen, Marijke Huisman, Marianne Boere, Francisca de Haan.

Afwezig met bericht:

Annemarie Kloosterman, Zonneke Matthée, Sjoerd van Boxtel

Agenda:

1. Opening
2. Notulen ALV 21 maart 2003
3. Mededelingen
4. Financieel verslag 2003, begroting 2004 en kascommissie
5. Verslag commissies en werkgroepen
6. Wisseling bestuursleden
7. Rondvraag en sluiting

Ad 1 Opening

Marieke Hellevoort opent de vergadering en heet iedereen welkom.

Ad 2 Notulen ALV 21 maart 2003

De notulen worden zonder wijzigingen vastgesteld met dank aan de notulist.

Ad 3 Mededelingen

De voorzitter verzoekt de aanwezige leden de toegestuurde enquête ingevuld terug te sturen.

Ad 4 Financieel verslag 2003, begroting 2004 en kascommissie

Het financiële verslag over 2003 staat in *Historica* 1, februari 2004.

Het aantal leden is met 7 gedaald. De kascommissie (Esther Captain, Marian van der Klein) moet nog bij elkaar komen. Voorstel: het financiële verslag is goedgekeurd op het moment dat de kascommissie de boeken akkoord bevindt. De voorgestelde begroting wordt vastgesteld. Besloten is het verzenden van *Historica* in het vervolg uit te besteden, de kosten daarvoor zijn opgenomen in begroting.

Ad 5 Verslag commissies en werkgroepen

Mariken Schuur is sinds oktober 2003 hoofdredacteur van *Historica*. Er zijn twee nieuwe redactieleden: Madelon Stokman en Eva Midden. Er worden zoals elk jaar ook dit jaar drie nummers uitgebracht. Er is geen gebrek aan auteurs en/of kopij. Naar aanleiding van het succes van het nummer over materiële cultuur is besloten vaker themanummers uit te brengen. De redactie wil in samenwerking met de VVG een symposium over internationale vrouwengeschiedenistijdschriften gaan organiseren. De voorzitter dankt de redactie hartelijk voor haar werk en biedt boekenbonnen voor alle redactieleden aan.

De redactie van de VVG website kan er helaas vandaag niet zijn. Lizzy Jongma gaat ermee stoppen. Pien Steringa wil voorlopig de site bijhouden, waarvoor veel dank. De kleine mededelingen op de website worden regelmatig up-to-date gehouden, maar verder is er nog wel achterstallig onderhoud. Annemarie Knecht vraagt of er reacties worden gegeven op vragen die op de VVG-website gesteld worden. De vragen worden doorgegeven aan het IIAV, daar worden ze beantwoord.

IFRWH (International Federation for Research in Women's History) Contactpersoon Marloes Schoonheim doet een oproep voor de Lente Nieuwsbrief.

Symposium vrouwentijdschriften wordt vandaag gehouden. Verslag op de volgende ALV.

Johanna W.A. Naberprijs. De prijs zou volgens schema in 2004 weer uitgereikt moeten worden. Er is echter besloten de prijs in december 2005 uit te reiken, gekoppeld aan het 70-jarig bestaan van het IIAV.

1001 vrouwen Project van Els Kloek van de Univeriteit Utrecht. Alle VVG-leden hebben daar per post bericht over gekregen in verband met de veldraadpleging. Het project loopt goed. Op 26 november 2004 is er een werkconferentie in Den Haag. In de volgende Historica volgen hierover meer berichten.

Salon Al Baraka Op 25 april is de laatste salon in de reeks van drie. De eerste met Berbeers egecsheidneis als hoofdonderwerp liep niet geweldig. Omdat de hoofdgast de avond tevoren afbelde was het flink improviseren. De tweede had Irak als lezing en was erg leuk. Er was veel en divers publiek.

De **Biografische Berichten** voor emancipatie.nl lopen niet zoals dat zou moeten. Overwogen wordt om met het project te stoppen.

Er staat nog geen nieuw **Tipje van de Sluier** in de steigers. Als iemand ermee aan de slag wil, laat het weten.

Ad 6 Wisseling bestuursleden

De termijn van Marloes Schoonheim loopt af, ze wil nog wel een periode van drie jaar meedoen. Ze wordt herbenoemd. De termijn van Marieke Hellevoort loopt af. Het is nog niet gelukt een

nieuwe voorzitter te vinden. Marieke blijft daarom nog een jaar en wordt herbenoemd. Marijke Huisman vraagt zich af waarom het niet lukt nieuwe bestuursleden te vinden, de voornaamste oorzaak is drukte. Esther Captain stelt dat het goed is voorstellen voor namen in de groep te gooien. Als iemand een voorstel heeft hoort het bestuur dat graag.

Ad 7 Rondvraag

Namens het Rosa Manus fonds vertelt de voorzitter Esther Captain dat het fonds zichzelf opheft. Het fonds is indertijd (1985) opgericht om het 'privé-kapitaal' van het IAV in onder te brengen; dat bestond uit geld van schenkingen, donaties en legaten van diverse vrouwen aan het IAV. Het bedrag dat uitgekeerd kan worden is in de loop der tijd steeds minder geworden. Van het kapitaal dat over is wordt een biografie over Rosa Manus gemaakt, die kan eventueel aansluiten bij de reeks biografische berichten Joodse vrouwen.

Annemarie de Knecht signaleert de titel van een boek van Joris Luyendijk, *Tipje van de sluier*. Ze vraagt zich af of dit een inbreuk op het auteursrecht is. Zij vraagt dit na bij de uitgeverij.

Historica

Historica biedt u vele boeiende artikelen op het gebied van vrouwen- en gendergeschiedenis. Door middel van diverse rubrieken wordt u bovendien op de hoogte gehouden van de actuele (internationale) ontwikkelingen op het vakgebied en van de activiteiten van de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis (VVG).

Historica verschijnt drie maal per jaar. Als abonnee bent u tevens lid van de VVG.

- Ja, ik geef een abonnement op **Historica** cadeau voor € 25,- en betaal na ontvangst van uw acceptgirokaart.

- Ja, ik word lid van de VVG voor € 25,- (studenten en mensen met inkomen tot € 700,- p.m. betalen € 20,-) en betaal na ontvangst van uw acceptgirokaart.

Naam begunstigde: _____

Adres: _____

Postcode en plaats: _____

Mijn naam: _____

Adres: _____

Postcode en plaats: _____

Ik betaal (per jaar): _____

Handtekening: _____

Deze bon opsturen naar: **VVG - Historica**
Obiplein 4
1094 RB Amsterdam
Giro-nummer: 4102980
 Of bel: **020-6651318**

Balans, resultatenrekening 2004 en Begroting 2005 van de VVG

Balans	31-12-2003	31-12-2004		
In euro's			Vorderingen	
			Overige vorderingen	
Activa			Rente	328 361
			Debiteuren*	900 600
			-/- Dub. Deb. 10%	-/-90 -/-60

Vorderingen			Totaal overige vorderingen	1138 901
Banktegoeden	25831	23907		
Overige vorderingen	1138	901		
	-----	-----		
	26969	24808	Passiva	
			Overlopende passiva	
			Vooruitontvangen bedragen	25 0
			Garantiesubsidies/reserveringen	
			Reservering biografische berichten	4250 3000
			Johanna Naber prijs	200 400
			Congres 2004	700
			Nog te betalen bedragen	33 292

			Totaal overlopende passiva	5208 3692
Passiva				
Eigen vermogen	21761	21116		
Kortlopende schulden				
Overlopende schulden/ reserveringen	5208	3692		
	-----	-----		
	26969	24808		
Toelichting balans				
Activa				
Banktegoeden				
Giro	3524	1058		
Kapitaalrekening	22307	22849		
	-----	-----		
Totaal banktegoeden	25831	23907		

	<i>Begroting 2004</i>	<i>Realisatie 2004</i>	<i>Begroot 2005</i>
<i>Inkomsten</i>			
Leden	5600	5660	5600
Abonnementen	2000	2255	2200
Losse nummers		25	
Rente	600	542	500
	-----	-----	-----
Totaal	8200	8482	8300
<i>Uitgaven</i>			
Historica	4500	4500	4950
ALV/Congres	700	2773*	1200
Bestuur/cie	900	656	700
Organisatie	500	427	400
Ledenadministratie**	400	422	500
PR/Rep	800	731	300
R. Johanna Naber Prijs	200	200	200
Overige	200	56	50
	-----	-----	-----
Totaal	8200	9765	8300

Leden/abonnees

	1-1-2004	1-1-2005
Leden	231	230
Reductieled.	18	19
Ab.	92	83
Overige	8	14
	-----	-----
Totaal	349	346

* Hogere kosten dan begroot omdat fondsenwerving voor het congres geen subsidies heeft opgeleverd. Het begrotingstekort wordt op de balans deels gecompenseerd door het aanspreken van de reservering van 700 euro voor het congres 2004.

** De ledenadministratie wordt sinds kort uitbesteed.

Oproep voor deelname aan de Johanna W.A. Naberprijs 2005

Is jouw scriptie over
vrouwengeschiedenis €1000,- waard?

In december 2005 wordt voor de zevende maal de **Johanna W.A. Naberprijs** uitgereikt voor de beste afstudeerscriptie op het gebied van vrouwengeschiedenis. Deze prijs wordt uitgelooft door het Internationaal Informatiecentrum en Archief voor de Vrouwenbeweging (IIAV) en de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis (VVG) met als doel het onderzoek op het gebied van vrouwengeschiedenis te bevorderen. De prijsuitreiking vindt plaats tijdens de viering van het zeventigjarig bestaan van het IIAV.

Heb jij een scriptie geschreven op dit gebied? Dan roepen het IIAV en de VVG je op mee te dingen naar deze prijs waar je €1.000 mee kunt verdienen. En de eer natuurlijk! De prijs is genoemd naar Johanna Wilhelmina Antoinette Naber (1859-1941), schrijfster van talrijke historische studies en één van de oprichtsters van het Internationaal Archief voor de Vrouwenbeweging in 1935.

Voorwaarden voor deelname

Iedereen die aan een Nederlandse universiteit of hogeschool een afstudeerscriptie op het gebied van vrouwengeschiedenis heeft geschreven, komt in aanmerking voor deze prijs. Je hoeft geen historici te zijn, als het onderwerp van de scriptie maar betrekking heeft op vrouwengeschiedenis. Je scriptie moet afgerond zijn tussen 1 mei 2002 en 1 augustus 2005.

De sluitingsdatum voor inzending van je scriptie met ingevuld deelnameformulier is 5 augustus 2005

Een deelnameformulier en het reglement kun je opvragen bij de organisatie:
IIAV / Johanna W.A. Naberprijs 2005, Obiplein 4, 1094 RB Amsterdam
of via de websites www.iiav.nl/naberprijs en www.vrouwengeschiedenis.nl

Meer informatie vind je op: www.iiav.nl en www.vrouwengeschiedenis.nl

LOVER

2005 **1**

De emancipatie van moslimvrouwen

Kaping van het feminisme
Het verbod op vrouwenbesnijdenis

Het Vrije Woord

Anarchistisch pleidooi in 9 stappen

Mannen in de hoofdrol

FlyLady en de kunst van het huishouden

Gegenderde grenzen

Over vrouwen en migratierecht

Ani DiFranco

Muzikante met een missie

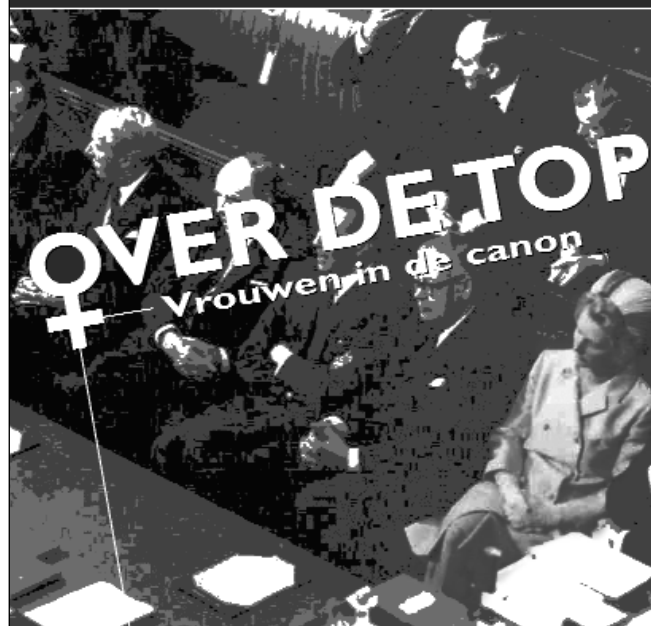
Eten van twee walletjes?

Het vloeibare verlangen van biseksuelen

LOVER is een kwartaaluitgave van het Internationaal Informatiecentrum en Archief voor de Vrouwenbeweging (IIAV). Verkrijgbaar vanaf begin maart in de boekhandel à €5,99. Abonnementenprijzen: studenten €13 / particulieren €22 / organisaties €29. Telefoon: 0251 - 31 39 39 (Abonnementenland). Informatie over LOVER: www.tijdschriftlover.nl.

TIJDSCHRIFT OVER FEMINISME, CULTUUR EN WETENSCHAP

De Vereniging voor Vrouwengeschiedenis
en Historica presenteren:

Met bijdragen van:

Ruth Oldenziel (TUE), Anneli Ribberink (VU), Mieke de Vos (Historica)

Iris van der Tuin (UU), Lutgard Muisaers (UU), Diaconvoorzitter: Ralf Futselaar (NIOD)

HISTORICA

VVG

beeldende kunst, waren vragen over voorstelling, symboliek en betekenis vanzelfsprekend. Daaruit volgde een confrontatie met theoretische kaders van feministisch en semiotisch georiënteerde wetenschappers die cultuur en dus ook kunst veel meer interpreterend in plaats van feitelijk-historisch te lijf gaan. De casus was in wezen een supervoorbeeld voor wat ik wilde: aantonen dat het perspectief van vrouwen en gender van belang kon zijn voor de geschiedenis van de toegepaste kunst. Maar omdat ik toch met een eenzijdige kunsthistorische achtergrond aan deze casus begon, was het terrein voor mij zo onbekend dat het lang duurde voordat ik wist wat ik met die casus aanmoest.

Toen ik deze ene kunstenaar 'in haar tijd' zou gaan plaatsen en mij afvroeg hoe zij zich zou kunnen verhouden tot andere ontwerpsters, bleek het gemis aan kennis over het reilen en zeilen van vrouwen als ontwerpsters en uitvoerders in het algemeen. De eenvoudige vraag 'waar waren de vrouwen?' kon ik niet zo gauw bevredigend beantwoorden. Dit gaf voor mij aan dat er iets niet klopte in de algemene geschiedschrijving over toegepaste kunst zoals ik die kende. In zijn eenvoud was de vraag bovendien naïef. Natuurlijk hadden vrouwen een aandeel in de toegepaste kunst en waren er schriftelijke bronnen en archieven waarmee iets van hun aandeel ge(re)construeerd zou kunnen worden; dat bleek immers al uit het archief dat ik had ontdekt voor de casus. De vrouwenemancipatie vanaf eind negentiende eeuw viel als het ware samen met de emancipatie van de ontwerper-ambachtsman als volwaardig kunstenaar naast de beeldende kunstenaar. In veel gebruikte bronnen voor de algemene geschiedenis van de toegepaste kunst komen vrouwen met hun werk dan ook gewoon voor. Verder

bestonden er monografieën over enkele bekende ontwerpsters – opvallend genoeg over de weinige vrouwelijke architecten die er zijn geweest en over iets meer grafisch ontwerpsters, de meest geëmancipeerde beroepen zou men kunnen zeggen.

Zo werd een casus aanleiding het proefschrift de vorm te geven van een breed onderzoek naar de rol en betekenis van vrouwelijke ontwerpsters in Nederland tussen 1880 en 1940. Onderzocht is hun deelname aan nationale en internationale tentoonstellingen, welke ateliers en galeries zij startten, in welke netwerken en organisaties zij participeerden en wat hun aandeel was in specialisatiegebieden binnen de toegepaste kunst. Deze gebieden zijn vormen van textielwerk (kunstnaaldwerk, batik, weven, vlechten), grafisch ontwerpen, boekbinden, kunstmetaalwerk, kunstardewerk, dessinontwerp, meubelontwerp en (interieur)architectuur.

Uit een grote variëteit aan contemporaine bronnen, zoals tijdschriften, tentoonstellingsrecensies, egodocumenten en archieven van instellingen en personen, bleek hoe actief vrouwen zijn geweest in het landelijke circuit van de toegepaste kunst en vormgeving en welke belangrijke structuren en (vrouwen)netwerken hun functioneren als ontwerpsters mogelijk maakten. Het circuit concentreerde zich vooral in Amsterdam, Den Haag, Haarlem en Rotterdam. Er waren (uiteraard) minder vrouwelijke dan mannelijke ontwerpsters, maar vrouwen hoorden erbij en werden als kunstenaars en ontwerpers gewaardeerd en gerespecteerd. Hun werk werd besproken door vrouwelijke en mannelijke journalisten in landelijke kranten en in belangrijke vrouwen- en kunsttijdschriften. De historische receptie van journalisten op het werk van vrouwen is in het onderzoek betrokken. Van groot belang was bijvoorbeeld vakjournaliste Elis. M. Rogge, naar wie tot dusver alleen 'versnipperd' en vrij marginaal in gespecialiseerde deelstudies over vormgeving was verwezen. Door mijn brede onderzoek kwam haar jarenlange journalistieke werk op alle fronten naar voren en ontstond een veel betere indruk van het streven (en leven) van deze vrouw.

Gender

Het documenteren en beschrijven van wat vrouwen hebben gedaan blijft noodzakelijk als het om dit onderwerp gaat. Ook het recente (en eerste!) overzicht van vrouwelijke ontwerpsters in de twintigste eeuw in de VS van Pat Kirkham geeft aan dat gender een rol speelt, maar kiest uitdrukkelijk voor de bespreking vanuit de kwaliteit van het werk. In mijn proefschrift ga ik zijdelings wel in op aspecten die te maken hebben met genderconnotaties in relatie tot vormgeving. In de onderzochte periode was er in de toegepaste kunst een scheiding tussen vrouwen- en mannenwerk. Zo is meubelkunst vrijwel

uitsluitend een mannenaangelegenheid en kunstnaaldwerk typisch vrouwelijk. Maar dit geldt niet voor elk aspect van toegepaste kunst. En er werd dikwijls samengewerkt, bijvoorbeeld bij belangrijke tentoonstellingen. Vakgebieden vulden elkaar zo aan tot een 'compleet' beeld, dat echter de 'mannelijke' en 'vrouwelijke' kanten als twee gescheiden fenomenen in stand hield. Ook is de relatie met volkskunst relevant, omdat deze kunst dikwijls met werk van vrouwen werd verbonden en eveneens van groot belang was voor de 'hogere' en meer 'gecultiveerde' toegepaste kunst. Evenals volkskunst staan vrouwen en bepaalde vrouwenvakken dan voor primitiviteit, iets wat op andere manieren ook in beeldende kunst is te zien. Als overkoepelende begrippen zijn daarbij belangrijk rationaliteit en emotionaliteit. Deze kunnen met alle vormen van toegepaste kunst door vrouwen en mannen worden verbonden, en zijn op steeds andere manieren aan te wijzen in hoe er naar de verschillende vakgebieden en hun beoefenaars werd gekeken, door ontwerpsters zelf en door kunstcritici.

De opzet van mijn onderzoek was kunsthistorisch, maar bij de uitwerking zijn sociale aspecten betrokken die nauw met ontwerpsters waren verbonden. Zo is door de bestudering van egodocumenten zoals brieven van bepaalde vrouwen een persoonlijk commentaar op de toegepaste kunst gegeven. Bij de methodische uitwerking is vergeleken met buitenlandse literatuur over toegepaste kunst en vormgeving vanuit een genderperspectief. Waar mogelijk is de Nederlandse situatie afgezet tegen de situatie van ontwerpsters uit Engeland, de VS, Duitsland en Frankrijk. Ook heb ik hun werk vergeleken met dat van mannelijke ontwerpsters, omdat het meest gebruikte stilistische kader voor toegepaste kunst en vormgeving via hun werk is geconstrueerd. Het visuele materiaal, met veel werk dat nog nooit is gepubliceerd, draagt bij aan de beeldvorming van wat vrouwen hebben gepresteerd; mijn proefschrift gaat tenslotte ook over vormgeving. Het gaat om kwalitatief goed werk, want er is geen sprake van dat vrouwen marginale ontwerpsters waren. Er is alleen nog niet eerder op deze manier aandacht aan hun werk besteed. Mijn proefschrift is op punten zeker specialistisch – de bestaande wetenschappelijke geschiedenis van de vormgeving is zo verfijnd dat specialisten eigenlijk niet te omzeilen zijn als je nieuwe invalshoeken geloofwaardig wilt maken en goed wilt onderbouwen. Maar ik verwacht dat het ook voor een algemeen historisch geïnteresseerde lezer interessant kan zijn.

Van de bijlagen bij de hoofdtekst wil ik hier één omvangrijke noemen, gezien het Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland dat in *Historica* van juni 2004 onder de aandacht werd gebracht: een biografisch lexicon van zo'n twee-

Foto van een gedreven koperen sierschaal met decoratie van vissen naar ontwerp van Johanna van Eybergen uit een orderfotoalbum van de firma G. Dikkers & Co Hengelo, ca. 1907.

honderd ontwerpsters. De ontwerpsters komen in andere contexten in de hoofdstukken aan bod, maar het lexicon maakt het mogelijk over individuele ontwerpsters snel feitelijke informatie te vinden. En het geeft een vergelijkend beeld: de actievrouw vrouwen springen er direct uit door de lengte van hun biografieën. Een van de verrassingen was bijvoorbeeld de ontdekking van de sierkunstenares voor metaalbewerking Johanna van Eybergen (Ambon Ned.-Indië 1865 - Den Haag 1950). Over haar was in de bestaande literatuur nooit iets vermeld. Johanna hoorde tot de eerste generatie ontwerpsters. Maar wat vooral opvalt is dat zij ontwerpen maakte voor een 'onvrouwelijk' vak: kunst koperwerk. Johanna werkte van 1 maart 1904 tot 1 maart 1909 als tekenaarster (ontwerpster) voor het kunstatelier van koperwerken van de Hengelose firma G. Dijkers & Co, een fabrikant van metalen onderdelen voor industriële toepassing, machines en gereedschappen. Van Eybergen voerde zelf niet uit, maar hield naar eigen zeggen wel strikt toezicht op de uitvoering door anderen. De voorwerpen naar haar ontwerpen werden eind 1905 voor het eerst gepresenteerd. De firma exposeerde het werk vervolgens op binnen- en buitenlandse tentoonstellingen, onder andere in Londen. Naar twee tentoonstellingen in 1907 en 1908 in Den Haag zond zij onder eigen naam artistieke, met de hand gedreven voorwerpen in van tombak en koper die een bij de art nouveau aansluitende vormgeving hadden. Het werk werd artistiek geslaagd gevonden en voldeed door degelijke vervaardiging en constructie aan gebruiksdoel – destijds een belangrijk criterium voor goede toegepaste kunst. Ook had het een sierfunctie door versiering met dieren, zoals insecten, vlinders en vissen. Het werd besproken in *De vrouw en haar huis* en afgebeeld in *Onze kunst*. Verder maakte het atelier tafellamp en hanglampen naar haar ontwerpen, wat zeer bijzonder was. Van Eybergen ging echter in 1909 lesgeven aan de Industrieschool voor Meisjes in Alkmaar, een baan die haar een vaster inkomen verschafte. In Nederland konden maar heel weinig ontwerpers geheel van hun werk leven, vrouwelijke en mannelijke. Met het ontwerpen van koperen voorwerpen hield ze toen op; ze ging over op (rolbevestigend) handwerken. Als laatste publieke feit

lag haar werk op de Amsterdamse vrouwententoonstelling *De Vrouw 1813-1913*. Dankzij de administratie van de koperwerkfabriek zijn boeken met foto's van voorwerpen naar haar ontwerpen bekend.

Al met al is door mijn onderzoek een zeer compleet beeld ontstaan – met de onvermijdelijke nadelen van het historische verhaal als overzicht – dat evenveel zegt over vrouwen als over de mannen die hen steunden en met hen samenwerkten. Het is geen eenzijdig verhaal over achtergestelde vrouwen. Maar het laat wel rolbevestigende maatschappelijke ideologieën en struc-

turen zien die het voor vrouwen zowel mogelijk als moeilijk konden maken om als ontwerper langdurig te blijven werken. Als de geïllustreerde handeditie van mijn proefschrift af is, zal de bijdrage van vrouwen in de toegepaste kunst ook voor ons land gemakkelijk kunnen worden vergeleken met de beeldende kunst of met de studie van Yvette Marcus-de Groot over vrouwelijke kunsthistorici (zie van haar hand een artikel in *Historica* 2004-2). En uiteraard is er nog veel te onderzoeken en verder uit te werken, vooral ook interdisciplinair.

Marjan Groot (1959) is universitair docent kunstgeschiedenis met als specialisatie geschiedenis van de toegepaste kunst en industriële vormgeving, Universiteit Leiden Opleiding Kunstgeschiedenis. Adres: Postbus 9500, NL-2300 RA Leiden. E-mail: m.h.groot@let.leidenuniv.nl

Literatuur

- Ernst van Alphen, *Bij wijze van lezen. Verleiding en verzet van Willem Brakmans lezer*. Muiderberg, 1988.
- Isabelle Anscombe, *A Woman's Touch. Women in design from 1860 to the present day*. Londen, 1984.
- Judy Attfield, 'FORM/female FOLLOWS FUNCTION/male: Feminist Critiques of Design' in: John A. Walker, *Design History and the History of Design*. Londen, 1989, pp. 199-225.
- Judy Attfield, Pat Kirkham (ed.), *A View from the Interior. Feminism, Women and Design*. Londen, 1989.
- Mieke Bal, Norman Bryson, 'Semiotics and Art History' in: Mieke Bal, *On Meaning-Making. Essays in Semiotics*. Sonoma (California), 1994, part III pp. 137-203.
- Anthea Callen, *Angel in the Studio. Women in the Arts and Crafts Movement 1870-1914*. Londen, 1979.
- Marjan Groot, 'Phoenixhaantjes, mantissen, poliepen en aalvissen. Adriaan en Christine van Zeegen' in: *Jong Holland* 17-4 (2001), pp. 29-39.
- Marjan Groot, *Vrouwen in de vormgeving. Vrouwen en gender-connotaties in toegepaste kunst en industriële vormgeving in Nederland 1880-1940. Met als epiloog Over kaders en grenzen. De samenwerking tussen Adriaan en Christine van Zeegen, 1915-1925*. 2004 (proefschrift Universiteit Leiden).
- Marjan Groot, Hanneke Oosterhof, *Textielkunstenaresen art nouveau art deco 1900-1930*. Tilburg (Nederlands Textielmuseum), 2005.
- Pat Kirkham (ed.), *The gendered object*. Manchester/New York, 1996.
- Pat Kirkham (ed.), *Women Designers in the USA 1900-2000. Diversity and Difference*. New Haven/Londen, 2000.
- *Kunstlerinnen der Russischen Avantgarde 1910-1930. Russian Women-Artists of the Avantgarde 1910-1930*. Cat. tent. Keulen (Galerie Gmurzynska), Desember 1979-März 1980.
- Rozsika Parker, *The Subversive Stitch. Embroidery and the Making of the Feminine*. Londen, 1984.
- Griselda Pollock, 'The Politics of Theory: Generations and Geographies Feminist Theory and the Histories of Art Histories' in: *Genders* (fall 1993) 17, pp. 98-120.
- Griselda Pollock, *Differencing the Canon. Feminist Desire and the Writing of Art's Histories*. Londen/New York, 1999.

Richtlijnen voor auteurs

Een artikel voor *Historica* bevat:

- * een titel, ondertitel, een korte *lead* (pakkende introductie die aan het artikel voorafgaat) en enige tussenkopjes
- * een korte literatuuropgave (van *ten hoogste* tien titels).
Titelbeschrijving boek: Elsbeth Etty, *Liefde is heel het leven niet. Henriette Roland Holst 1869-1952*. Meppel, 1992.
Titelbeschrijving artikel: R. Dekker, 'Vrouwen in middeleeuwen en vroegmodern Nederland', in: G. Duby en M. Perrot, *Geschiedenis van de vrouw III. Van Renaissance tot de moderne tijd*. Amsterdam, 1992, pp. 415-443.
- * géén noten
- * enige personalia van de auteur (een of twee zinnen, met daarin o.a. vermeld naam, functie, geboortjaar) en het adres van de auteur
- * enige illustraties met onderschriften én bronvermelding (per pagina een illustratie); digitaal aangeleverde illustraties bij voorkeur wegschrijven als jpg-bestand
- * de officiële spelling (volgens het Groene Boekje)

- * een artikel van drie pagina's bevat maximaal 2500 woorden; een twee pagina's tellend artikel 1600 woorden, een recensie (een pagina) 850 woorden
- * citaten staan tussen dubbele aanhalingstekens ("en "), in andere gevallen worden enkele aanhalingstekens (' en ') gebruikt.

Aanlevering van kopij:

- * Per e-mail sturen naar het redactieadres: Mariken Schuur, m.l.schuur@let.rug.nl of marikenschuur@hotmail.com

Deadlines:

- februarinummer: 1 oktober
- juninummer: 1 februari
- oktobernummer: 1 juni

“Huishouden en tegelijk maatschappelijk, nuttig werkzaam zijn”

Saint-Simonistische ideeën van een Rotterdamse vrouw

In een brief uit 1838 komt een anonieme vrouw op voor haar recht om lid te worden van de net opgerichte drankbestrijdingsvereniging: het Rotterdamsche Afschaffings-Genootschap. Zij vond het belachelijk dat alleen mannen dergelijk maatschappelijk werk zouden mogen doen. Zij wilde zich ook nuttig maken in de maatschappij. En het huishouden hoefde daar volgens haar helemaal niet onder te lijden. Allemaal ideeën die heel modern in de oren klinken. Wat is de bron van dit feminisme-avant-la-lettre? Wie is deze vrouw? Maartje Janse ging op onderzoek uit en kwam terecht bij het Saint-Simonistische gedachtegoed, een utopisch socialisme uit de eerste helft van de negentiende eeuw, dat mannelijke eigenschappen niet persé aan mannen koppelde en vrouwelijke eigenschappen niet persé aan vrouwen. Vrouwen hoorden ook in het openbare leven thuis en mannen moesten tevens huishoudelijk werk doen. Dit revolutionaire concept bleek ook in Rotterdam te zijn doorgedrongen.

“Wat doet de welgestelde burgervrouw, na de dagelijksche zorg voor het huisgezin? weinig maatschappelijks, het is hoogstens eene wandeling bij schoon weder of het afleggen van eene visite, om bij gebrek van iets beters dagelijks met het kwaadspreken, de jaloerschheid en andere nietigheden den tijd, den kostbaren tijd te dooden. Wat doet de vrouw der zoogenaamde groote wereld, gedurende haar man zich op het Paleis op de beurs, in eene of andere vergadering of op zijn kantoor bevindt? (...) De tijd wordt besteed aan de muziek, met het zingen van eene romance, met het teekenen van eene bloem of met borduren, alle bezigheden die, zonder twijfel, loffelijk zijn; maar die niet eenig nuttig, voordeelig doel aanbieden. (...) Ik vraag het aan allen, is nu dit alléén eene bezigheid voor eene vrouw, die opvoeding genoten heeft, welke het geluk, het voorrecht had, bij uitstek wel onderwezen te zijn? (...) wanneer vrouwen als het ware gedoemd wierden, om zulke bezigheden alléén als eenige studie te houden, zou ik dit, dunkt mij, durven beschouwen als het laagste punt van belagchelijkheid, van kleingeestigheid en domheid.”

De tekst van een vrouwentijdschrift van

eind 19e eeuw, geschreven tijdens de hoogtijdagen van de eerste feministische golf? Nee, het betreft hier een Rotterdamse brochure uit 1838 van het eerste Afschaffings-Genootschap in Nederland, opgericht om mensen te bewegen de jenever en andere sterke drank te laten staan. Een vrouw, die anoniem wilde blijven, lichtte in een brief aan het hoofdbestuur haar besluit om lid te worden van de vereniging toe. “Hoewel het eenigszins vreemd is, dat Vrouwen onder Mannen als medeleden worden aangenomen, zoo heb ik toch niet gearzeld, mij bij u te doen inschrijven (...) en hoe vreemd het dan ook in de oogen sommiger moge schijnen, ik ben medelid van Uw Genootschap geworden, en ofschoon ik uwe vergaderingen nog niet bijwoon, zoo wil ik u toch een woord zeggen, wáárom ik het zeer goed vind, dat gij bepaald hebt, ook ons geslacht de vrijheid te laten, om mede werkzaam te zijn, tot bevordering van het geluk onzer natuurgenoeten; want vertegenwoordigen niet de Man en de Vrouw te zamen de Godheid op aarde? Volgens Genesis schiep God Man en Vrouw en noemde ze Mensch. (...) De Man vertegenwoordigt overal het Mannelijke, de

Vrouw het Vrouwelijke geslacht; terwijl zij beide vereenigd (...) het geheele Menschdom kunnen vertegenwoordigen.” Haar zelfbewuste taal en deze haast mystieke legitimatie voor haar ongewone stap lid te worden van het Afschaffings-Genootschap maakt nieuwsgierig naar de schrijfster van deze brief.

Maatschappelijk verenigingsleven

Het was indertijd voor het grootste deel van de negentiende eeuw ongebruikelijk dat vrouwen lid werden van een vereniging die maatschappelijke hervorming nastreefde. Het lidmaatschap van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen was exclusief voor mannen en in andere hervormingsgenootschappen speelden vrouwen alleen een rol in aparte steuncomités. Van buiten de werkelijke vereniging waren zij vaak de belangrijkste fondsenwerfers voor de mannelijke bestuurders. De anonieme brieveschrijfster vond dit onredelijk. “Heeft de Vrouw geen hart als de Man? Heeft ook zij geen begrip van goed en kwaad, zij, die van het laatste, helaas, zoo dikwerf het slagoffer wordt? En zou zij niet even goed als de man begrijpen kunnen, wat men afschaffing van drank heet?” Maar zij wist maar al te goed welk argument er aan deze verenigingspraktijk ten grondslag lag. Het verenigingsleven werd gelokaliseerd in de openbare ruimte, het domein van de man. Vrouwen die zich daar waagden liepen grote risico's hun respectabiliteit te verliezen.

Juist in de tijd van deze brief was de verheerlijking van het huiselijk leven als bestemming en werkterrein van de vrouw op zijn hoogtepunt. Dit idee werd in 1835 bijvoorbeeld verwoord door predikant A. Francken in de Nutslezing *Huiselijkheid der vrouw, bijzonder dienstbaar aan de bereiking van de bedoelingen der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*. Openbaar optreden “om ter beschaving en veredeling des Volks de pen op te vatten, of zelfs wel op het spreekgestoelte uwe stem doen horen” paste de vrouw niet. Het zou leiden tot haar uithuizigheid, waardoor haar zucht naar weelde en verkwisting zou toenemen en haar huishouden zou verslonzen. Daarnaast zouden haar dienstboden zedelijk bedorven raken en haar kinderen voor galg en rad opgroeien.

In haar brief gaat de drankbestrijdster in op deze algemeen geaccepteerde ziens-

Saint-Simonien aide de cuisine.

Saint-Simonien faisant la cuisine.

*Saint-Simonien secretant et écri-
vant les Soufflets et les Bolles.*

Saint-Simonien Lingier.

Het Saint-simonistische experiment waar mannen enkele maanden lang het huishoudelijke werk deden en hierover samen praatten, werd in de publieke opinie als tegennatuurlijk ervaren en wekte de spotlust op van tijdgenoten. Bron: H. Grubitzsch en L. Lagpacan, "Freiheit für die Frauen - Freiheit für das Volk!" Sozialistische Frauen in Frankreich 1830-1848. Frankfurt am Main, 1980.

Dans l'Unionnaire prêchant la Doctrine.

Papier d'un S. Simonien.

Simonienne ramenant de la charité.

S. Simonienne l'ordonner.

Vrouwen die 'mannelijke' taken verrichtten. Bron: H. Grubitzsch en L. Lagpacan, "Freiheit für die Frauen - Freiheit für das Volk!" Sozialistische Frauen in Frankreich 1830-1848. Frankfurt am Main, 1980.

wijze. "Men zegge niet, dat de vrouwen zich niet van hare huisgezinnen zouden kunnen afzonderen; eene mijner vriendinnen zegt: 'waar lust voor is, is tijd voor te vinden.'" Om haar stelling kracht bij te zetten koos zij een voorbeeld dat in een grote havenstad als Rotterdam een bekend beeld moet zijn geweest. "Is in den handel de vrouw niet dikwijls zeer nuttig en noodzakelijk? Modemaaksters, winkeliersters, magazijn-houdsters, enz.; meent niet, dat bij die allen de huishouding verwaarloosd wordt! Neen, vele helpen zelve, zij geven hare bevelen, op het bepaalde uur staat de maaltijd toch gereed, het linnen van den man, van haar zelve, en hare kinderen is in goeden staat, de kinderen worden verzorgd, de dienstboden nagegaan en dit alles geschiedt bij velen zonder gerucht te maken. Dat is in mijn oog huishouden en tegelijk maatschappelijk, nuttig werkzaam zijn; het is dus mogelijk." Wie is deze zelfbewuste vrouw, die voor zichzelf en andere vrouwen het recht opeist om in het maatschappelijk verenigingsleven een rol te spelen? Waar haalde zij haar ongebruikelijke ideeën vandaan? En wat was dit voor een vereniging, waar vrouwen zo'n prominente rol konden spelen dat ze zelfs samen met mannen in het hoofdbestuur mochten plaatsnemen?

Saint-Simonisme

Om met die laatste vraag te beginnen: het Rotterdamsche Afschaffings-

Genootschap was de eerste vereniging voor geheelonthouding van sterke drank in Nederland. Het werd in 1838 opgericht door Goose Wijnand van der Voo (1806-1902), een molenaarszoon die zich opgewerkt had tot huisonderwijzer, maar die financieel zijn hoofd maar net boven water kon houden. Zijn maatschappelijke positie mocht dan erg bescheiden zijn, zijn idealen waren groots. Van der Voo was Saint-Simonist.

Het Saint-Simonisme is een (vroeg-)socialistische utopische mens- en maatschappijvisie, ontwikkeld door Graaf Henri de Saint-Simon (1760-1825). Het alles omvattende gedachtegoed dat zich in de eerste helft van de negentiende eeuw tot een ware heilsleer ontwikkelde (het presenteerde zich als 'Le nouveau Christianisme'), is onder meer beschreven in Saskia Poldervaarts studie *Tegen conventioneel fatsoen en zekerheid* (1993). Het Saint-Simonisme legde een verband tussen economische onderdrukking en de onderdrukking van de vrouw in het traditionele gezinsstelsel. Onder meer door het erfrecht was het gezin een instelling die ongelijkheid liet voortbestaan. De verwerping van economische ongelijkheid en onderdrukking van arbeiders en vrouwen vormde de basis van een utopie waarin iedereen vrij en solidair was en daardoor productiever.

Franse (en in mindere mate Belgische) volgelingen brachten deze utopie zoveel mogelijk in de praktijk. Wat de

maatschappelijke rol van de vrouw betreft eisten de Saint-Simonisten volwaardige participatie in de publieke sfeer. Rond 1830 werden alle Saint-Simonistische verenigingen geleid door een man en een vrouw. Rond verschillende kranten ontwikkelde zich vooral in Frankrijk een utopisch-socialistische feministische beweging. Maar het waren niet alleen de vrouwen die zochten naar nieuwe invullingen van het begrip vrouwelijkheid. Mannen zochten onder leiding van 'Paus' Enfantin (de opvolger van Saint-Simon) naar de 'vrouwelijke' kwaliteiten in zichzelf: in openbare praatgroepen, waar de tranen rijkelijk vloeiden, probeerden mannen hun intieme leven te ontleden en zochten ze naar hun zorgzame en gevoelige kanten. Een groep mannen wijdde zich zelfs maandenlang uitsluitend aan het huishouden. Zo wilden ze onderzoeken hoe de meeste vrouwen leefden en tevens benadrukken dat ieder werk belangrijk was, ook huishoudelijk werk. Door deze praktische uitdagingen aan gangbare betekenissen die aan de begrippen 'mannelijkheid' en 'vrouwelijkheid' werden toegekend, shockerden ze tijdgenoten, die in spotprenten het belachelijke van de mannelijke vrouwen en vrouwelijke mannen benadrukten.

Van der Voos streven naar participatie van vrouwelijke (bestuurs-)leden in het Afschaffings-Genootschap passen dus naadloos in zijn Saint-Simonistische 'geloof'. Ook de op het eerste gezicht

wat raadselachtige opmerkingen van het anonieme lid dat man en vrouw samen de godheid op aarde vertegenwoordigen zijn te herleiden tot een dogma van de Saint-Simonistische theologie: God is androgyn.

Wie schreef die brief?

De identiteit van deze tot de verbeelding sprekende drankbestrijdster is niet met volkomen zekerheid vast te stellen, maar het lijkt er sterk op dat het hier Philippine Josephe Ermel, Van der Voos echtgenote, betreft. Volgens een aantekening die hij maakte in de kantlijn van een drankbestrijdingsgeschrift had in 1838 een vrouw hem tot oprichting van het Afschaffings-Genootschap aangespoord met de opmerking "man! zoo iets moest hier te lande ook bestaan!". Ze doelde op een matigheidsgenootschap waarover zij gelezen had in een Duits boek dat Van der Voo haar gegeven had. Van der Voo's vrouw – wie anders zal hem "man!" genoemd hebben? – was dus in ieder geval geïnteresseerd in en betrokken bij de zaak van de drankbestrijding, wat haar al een goede kandidaat maakte voor het lidmaatschap van de vereniging. Er zijn meer (indirecte) aanwijzingen. Van der Voo kende de identiteit van het vrouwelijke lid en er bestond een intensieve communicatie tussen hen. Hij bracht bijvoorbeeld haar brieven en boodschappen over aan de overige bestuursleden en vice versa. Daarnaast herhaalde en onderschreef zij in haar brief uitspraken die Van der Voo had gedaan in bestuursvergaderingen van de vereniging, waar zij niet aanwezig was geweest. Het moet dus om iemand gaan die dichtbij Van der Voo stond. De op Saint-Simonistisch gedachtegoed geïnspireerde feministische uitlatingen maken het waarschijnlijk dat het hier om iemand ging die ook ideologische verwantschap met hem voelde. Zijn buitengewone felle verdediging van het vrouwelijk lidmaatschap tegen kritiek van anderen (waarover straks meer) geeft in ieder geval aan dat Van der Voo zich persoonlijk zeer betrokken voelde bij deze kwestie.

Philippine Josephe Ermel (1806-1873) werd geboren in Bergen in Henegouwen (België). Omstreeks 1828 trouwde zij met Van der Voo, die tussen 1823 en 1830 onderwijzer te St. Joosten-Noode (vlakbij Brussel) was. De Belgische opstand maakte een einde aan hun verblijf daar. De echtelieden waren plots geen landgenoten meer. Net als veel andere ambtenaren werd Van der Voo teruggehaald naar Nederland, waar hij zich in Rotterdam vestigde als huisonderwijzer. Van zijn schamele loon moest hij steeds meer monden voeden, aangezien Philippine tussen 1829 en 1844 het leven schonk aan twee dochters en vijf zoons. Ook haar oudere zuster Eugénie Josephine (1795) was meegekomen uit België. De zusters bleven katholiek, waar Van der Voo voor hem en zijn kinderen 'hervormd' liet optekenen in het bevolkingsregister

(en niet Nederlands Hervormd) om aan te geven dat hij hervormingsgezind was in algemene zin en buiten bestaande kerkgenootschappen wenste te vallen. Het is overigens niet zo dat Van der Voo en zijn vrouw al in België met het Saint-Simonisme in aanraking waren gekomen. Vlak na hun vestiging in Rotterdam raakten ze er via G.F.J. van den Bergh, zoon van een hoge Haagse ambtenaar, mee bekend. Tussen 1833 en 1835 gaven de twee mannen verschillende vertalingen van Saint-Simonistische standaardwerken uit, om ook in Nederland de blijde boodschap van de graaf van Saint-Simon te verspreiden. Dat bleek lastig. Het Saint-Simonisme had een slechte naam en de ongewone ideeën werden ofwel belachelijk gemaakt, ofwel met revolutie in verband gebracht. Dat was geen positieve associatie, aangezien de 'verraderlijke' Belgische opstand nog vers in het collectieve geheugen lag. Ze kregen nauwelijks respons op hun uitgaven, maar het lijkt er dus op dat Van der Voo wel de steun van zijn vrouw had in zijn hervormingswerk.

Vrouwenafdeling

Over Philippine van der Voo-Ermel valt verder niets te vinden in archieven of kranten. Het verhaal van de anonieme drankbestrijdster met wie zij hoogstwaarschijnlijk samenviel is echter nog niet afgelopen. De mogelijkheid van volwaardige participatie van vrouwen in het Afschaffings-Genootschap leverde de vereniging het meesmullen van het publiek op. Vooral het gemengd vergaderen zorgde voor protesten van de mannelijke bestuurders (of van hun vrouwen?). Ondanks een vurig pleidooi van de voorzitter voor een gemengde vereniging mochten vrouwen niet bij de eerste algemene vergadering aanwezig zijn. Een voorstel van het eerste vrouwelijk lid doorbrak de impasse: er zou

een aparte vrouwenafdeling worden opgericht, waarvan zij ondanks "het bewustzijn mijner weinige bekwaamheden" voorzitter zou worden. Uit de schaarse gegevens is slechts op te maken dat deze zich bezighield met typisch vrouwelijke filantropische activiteiten: kledinguitdeling en huisbezoek.

Uiteindelijk hoefde de voorzitter van de vrouwenafdeling binnen deze constructie haar Saint-Simonistische overtuiging niet heel veel geweld aan te doen. Door als een moederlijk of zusterlijk figuur de deuren van de drankzuchtigen langs te gaan kon zij haar vrouwelijke kant, het geven van liefdevolle zorg, inzetten voor de zwakken in de samenleving. Het Saint-Simonisme kende vrouwelijke waarden als zorgzaamheid en gevoeligheid zeer grote waarde toe, zij het evengoed voor mannen als voor vrouwen. De leden van de Vrouwenafdeling zullen niet allemaal Saint-Simonistisch geweest zijn, daar was deze beweging in Nederland te marginaal voor. De katholieke Saint-Simonist Philippine van der Voo-Ermel ging dus naar alle waarschijnlijkheid samen met andersdenkende vrouwen de Rotterdamse achterbuurten in om het speciaal voor vrouwen geschreven traktaatje uit te delen. Om sterke drank, maar ook kleingeestigheid en domheid te bestrijden en te bewijzen dat naast een kinderrijk gezin en het drukke huishouden dat daarbij hoorde, er altijd nog wel tijd gevonden kon worden om ook "maatschappelijk, nuttig werkzaam" te zijn. Het ontstaan van deze vrouwenvereniging toont dat het niet altijd een idee van vrouwen zelf was om zich apart te organiseren. Sommigen wilden op gelijke voet met mannen functioneren binnen het filantropische verenigingsleven. Dat bleek in 1838 echter nog een utopisch idee, dat niet in de praktijk gebracht kon worden.

Maartje Janse is verbonden als onderzoeker aan de Rijksuniversiteit Groningen. Ze schrijft daar haar proefschrift over negentiende-eeuwse politieke hervormingsbewegingen in Nederland, waaronder verenigingen tegen slavernij, sterke drank en het cultuurstelsel.

Literatuur

- . Afschaffings-Genootschap, *Sterke dranken, de pest der maatschappij. Verslag van drie voorloopige bijeenkomsten van het Afschaffings-Genootschap, ontwikkeld in deszelfs wording, vorming en vestiging*. Rotterdam, 1838.
- . Annemiek van Drenth en Francisca de Haan, *The Rise of Caring Power. Elisabeth Fry and Josephine Butler in Britain and the Netherlands*. Amsterdam, 1999.
- . W. Heyting, 'Saint-Simonisme in Nederland 1830-1840. G.Fr.J. van den Bergh en G.W. van der Voo', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 85 (1970), pp. 315-336.
- . Hans Moors, 'De drempels van de droom. Vrouwen, vrouwelijkheid en socialisme 1830-1870', in: Denise de Weerdt (ed.), *Begeerte heeft ons aangeraakt. Een inleiding op een verhaal over socialistes, sekse en seksualiteit*. Gent, 1999, pp. 19-57.
- . Timo de Nijs, *In veilige haven. Het familieleven van de Rotterdamse goeude burgerij 1815-1890*. Nijmegen, 2001.
- . Saskia Poldervaart, *Tegen conventioneel fatsoen en zekerheid. Het uitdagende feminisme van de utopisch socialistes*. Amsterdam, 1993.

Moeder of voedster?

Opvoeden en verzorgen in Rome

In de laatste decennia van de twintigste eeuw is een groeiende belangstelling ontstaan voor de belevingswereld van Romeinse kinderen. Een van de opmerkelijkste zaken die aan het licht is gekomen is dat de opvoeding van een Romeins kind een sterk gemeenschapskarakter had. Een kind dat opgroeide in het antieke Rome werd niet exclusief door zijn of haar ouders opgevoed, maar werd grootgebracht door een groep volwassenen. Historici hebben zich veelvuldig afgevraagd of dit het ontstaan van een sterke emotionele band met de ouders in de weg stond.

De voedster was de eerste in een reeks 'functionarissen', die verantwoordelijk was voor de verzorging van het kind. De dagelijkse verzorging van een pasgeboren kind wordt tegenwoordig als cruciaal gezien voor het ontstaan van een sterke relatie tussen moeder en kind. Mogen we hieruit concluderen dat een voedster het ontstaan van deze relatie in de weg stond omdat zij gedurende enige jaren de moederrol overnam? Vormde de voedster wellicht een wig tussen de ouders en hun kind? Om op deze vraag een antwoord te kunnen formuleren is het van belang om zowel literaire als archeologische bronnen te raadplegen. Met name voor de Romeinse keizertijd zijn deze in ruime mate beschikbaar.

Een goede voedster

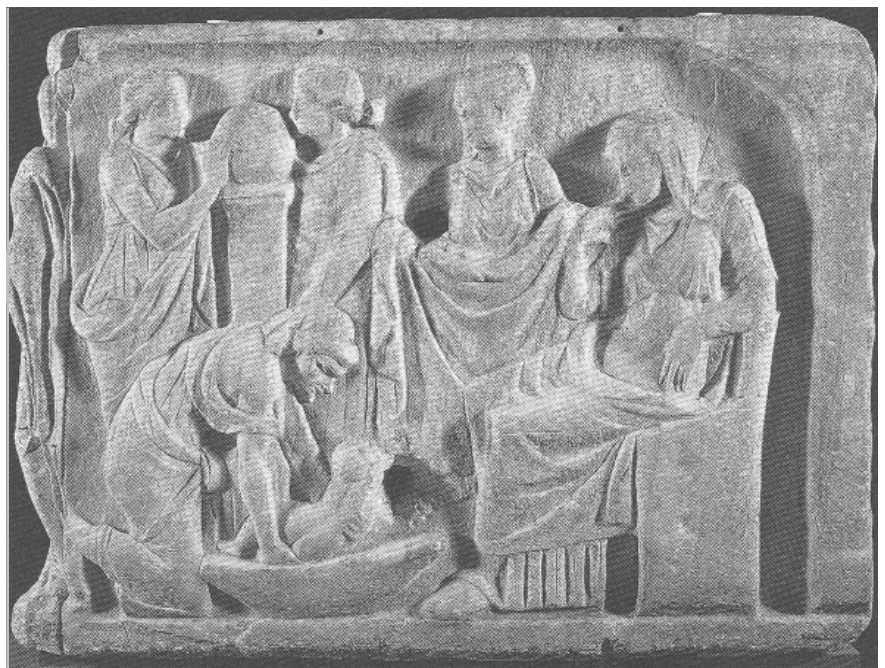
De rol van de voedster is waarschijnlijk door de hele geschiedenis van het Romeinse rijk min of meer dezelfde gebleven. Voedsters werden niet door iedereen gewaardeerd, maar zelfs critici lieten ruimte voor uitzonderingsgevallen waarin hun diensten gewenst waren. Moralistische schrijvers die een actievere rol van de moeder propageerden, vielen niet de voedster op zich aan, of het feit dat andere mensen dan de ouders zorg droegen voor een kind, maar veeleer de kwaliteit van sommige voedsters. Zo adviseerde men bijvoorbeeld geen gebruik te maken van een alcoholistische voedster aangezien deze de pasgeborene alleen laat of er bovenop gaat liggen.

Uit de werken van Romeinse auteurs wordt duidelijk welke kwaliteiten een voedster diende te bezitten. De beste voedsters waren vrouwen die twee tot drie maanden eerder zelf waren bevalen. Hun moedermelk was niet te dik, niet te dun en goed verteerbaar. Romeinen geloofden dat de karaktertrekken van een voedster via haar melk terecht kwamen bij de zuigeling. Daarom was niet alleen de kwaliteit van

de melk van belang maar moest de voedster ook aanvullende positieve eigenschappen bezitten. Een geschikte voedster verkeerde in goede lichamelijke en geestelijke conditie, gedroeg zich beschaafd en zedelijk, was hygiënisch en had geen last van stemmingswisselingen. Omdat men vond dat een kind niet vroeg genoeg kon beginnen met het leren van Grieks, bestond er een voorkeur voor Griekstalige voedsters. Het was echter ook belangrijk dat de voedster correct Latijn sprak omdat ze anders het kind zijn moedertaal gebrekkig aanleerde. Er werd bovendien van haar verwacht dat ze blij gaf van enige affectie ten opzichte van het kind. Door bestudering van grafinscripties hebben we een goed beeld gekregen van de sociale status van zowel de

voedsters als de kinderen die zij verzorgden. De meeste voedsters waren vrouwen van nederige afkomst, veelal slavinnen of vrijgelatenen. Er zijn veel grafmonumenten waarop vrouwen vermeld worden met een enkele naam, zonder aanduiding van een familienaam; dit wijst meestal op een slavensstatus. In de gevallen waarin het kind en de voedster dezelfde familienaam dragen, moet de voedster gezien worden als een vrijgelatene of een directe afstammeling van een vrijgelatene uit het huishouden van de ouders. Wanneer de familienaam van voedster en kind van elkaar verschillen, hebben we waarschijnlijk te maken met een vrouw die speciaal voor dit werk was ingehuurd.

Het gebruik van voedsters lijkt niet exclusief voorbehouden te zijn geweest aan de elite. Zelfs slavenkinderen konden toevertrouwd worden aan een voedster. In de armere lagen van de bevolking werd er wel minder vaak gebruik gemaakt van hen. Reden hiervoor was dat men in deze gezinnen geen slaven had en ook niet genoeg geld om een voedster in te huren. De 24-jarige Graxia Alexandria, een vrijgelatene, wordt in haar grafinscriptie geëerd met de mededeling dat ze haar eigen kinderen voedde. Ook voor vrouwen uit lagere sociale klassen was het blijkbaar dus niet vanzelfsprekend dat zij hun kinderen zelf voedden. De noodzaak voor vrouwen om buitenshuis te werken leidde er vaak toe dat er in arme gezinnen, wanneer men niet op hulp uit de nabije omgeving kon rekenen, overging op ongezonde oplossingen zoals het te vroeg spenen.

*Sarcfaag waarop afgebeeld het eerste bad van een kind, met voedster en moeder.
Bron: Beryl Rawson, Children and childhood in Roman Italy. Oxford, 2003.*

Sarcofaag met scènes uit het leven van een Romeins kind.
Bron: Beryl Rawson, *Children and childhood in Roman Italy*. Oxford, 2003.

Waarom een voedster?

In sommige gevallen was het gebruik van een voedster noodzakelijk. Bijvoorbeeld wanneer een moeder na de bevalling in een te zwakke geestelijke of lichamelijke toestand verkeerde. Omdat vrouwen al op jonge leeftijd kinderen kregen en de medische wetenschap minder ver ontwikkeld was, gebeurde het bovendien vaak dat een vrouw de bevalling niet overleefde. Een moeder kon ook afwezig zijn door een echtscheiding, iets wat maatschappelijk volledig werd geaccepteerd. De kinderen bleven bij scheiding achter in het huishouden van hun vader. In de lagere sociale klassen en bij slaven werd een voedster gebruikt opdat de verzorging van het kind de werkzaamheden van de ouders niet zou belemmeren.

De Romeinse samenleving was een strikte klassenmaatschappij. Moeders uit de hogere sociale klassen hielden zich nauwelijks bezig met de fysieke verzorging van hun kinderen, dit werd ook niet van hen verwacht. Alle fysieke werkzaamheden werden beschouwd als werk van een lagere orde, dat eigenlijk alleen passend was voor slaven. Door de grootschalige beschikbaarheid van slaven werd het gebruik van voedsters gezien als een efficiënte manier om kinderen groot te brengen.

Het gebruik van voedsters wordt wel gezien als een indicatie voor onverschilligheid van ouders ten opzichte van hun kinderen. Het kindersterftecijfer lag in de oudheid erg hoog; ongeveer een derde van de kinderen stierf voor het einde van het eerste levensjaar. Of het beter is om zich als ouder in een samenleving met hoge kindersterfte vooraleerst af te schermen van een emotionele band met jonge kinderen, is onderwerp van debat. In de Romeinse maatschappij bestond die afstandelijkheid vaak gedeeltelijk en werd deze op een vanzelfsprekende en natuurlijke wijze bewerkstelligd door de zorg die aan de voedster en andere verzorgers binnen de opvoeding werd toegekend.

Werkzaamheden

Uit geschriften van Romeinse artsen is nauwkeurig bekend welke taken een voedster geacht werd op zich te nemen. Door bestudering van literaire teksten en inscripties is vast te stellen dat het

Latijnse woord *nutrix* 'voedster' betekende in de brede betekenis van een vrouw die zorg droeg voor kleine kinderen. Gedurende ongeveer drie jaar was de voedster verantwoordelijk voor de dagelijkse verzorging van het kind. Poederen, wassen, inwindselen en masseren behoorden tot haar primaire taken. De voedster was vaak ook degene die het kind in slaap wiegde, slaapliedjes zong en verhaaltjes vertelde.

Het lijkt binnen de Romeinse maatschappij uitzonderlijk te zijn geweest dat een moeder haar eigen kind borstvoeding gaf. Het geven van borstvoeding werd algemeen als een te zware lichamelijke belasting gezien voor de nieuwe moeder. Bovendien waren medici ervan overtuigd dat de melk van een vrouw die al eerder bevallen was van betere kwaliteit was dan die van de jonge moeder. Het voorkomen van de formulering 'moeder en voedster' in inscripties vormt een duidelijke aanwijzing dat deze situatie het vermelden waard was. De Romeinse dichter Juvenalis definieert een *assa nutrix* als een vrouw die een kind verzorgt maar het niet voedt, hieruit is op te maken dat de *nutrix* normaal gesproken met voeden werd geassocieerd.

Op grond van de voorgeschreven taken zou men verwachten dat de band tussen voedster en kind beperkt zou blijven tot de vroegste kinderjaren. In het Romeinse rijk bleven voedsters echter ook later vaak nog, als een soort kindermeisje, een belangrijke rol spelen. De voortdurende beschikbaarheid van de arbeidskracht van de slaven en slavinnen binnen het huishouden maakte het vanzelfsprekend dat de voedsters betrokken bleven bij de opvoeding en begeleiding; ze waren als slavin of vrijgelatene immers steeds aanwezig binnen het huishouden.

Uit literaire bronnen blijkt dat tussen voedster en kind ook op latere leeftijd een sterke, liefdevolle band kon bestaan. Een voorbeeld van zo'n verbintenis is de relatie tussen keizer Domitianus en zijn voedster. Na zijn dood werd hij door iedereen vervloekt maar zijn voedster Phyllis bleef hem tot aan het eind trouw en verzorgde zijn begrafenis. Grafinscripties bieden hetzelfde beeld. Er zijn door voedsters verscheidene grafinscripties opgericht om de door hen verzorgde kinderen op latere leeftijd te herdenken. Zo zijn er

de inscripties van Pompulla Nemaesis en Multasia Felicitas die hun voedkinderen herdenken wanneer deze sterven op een leeftijd van respectievelijk 30 en 15 jaar oud. Voor een deel is de langdurige band tussen voedster en kind te verklaren uit een gevoel van nostalgie, de band zal niet in alle gevallen even sterk zijn gebleven. Net als bij andere interpersoonlijke relaties kan er in het geval van de voedster geen algemeen patroon worden geschetst.

De termen waarmee voedsters en voedkinderen in grafinscripties worden herdacht lijken duidelijke termen van affectie te zijn. Voorzichtigheid is echter geboden bij de interpretatie van antieke bronnen. Mogelijk ging de relatie tussen kind en voedster binnen de hogere sociale klassen op een gegeven moment over in een karakteristieke Romeinse patronagerelatie, gekenmerkt door een wederzijds gevoel van verplichting. De volwassenen uit de elite zouden in dit geval handelen uit dankbaarheid wanneer zij hun voormalige voedster, of die van hun kinderen, cadeaus gaven of haar begrafenis verzorgden. Ook het feit dat het percentage vrijgelatenen onder voedsters en andere slaven die met kinderen te maken hadden relatief hoog is, kan uitgelegd worden als een blijk van dankbaarheid. Toch zal het gevoel van dankbaarheid bij een kind groter zijn geweest wanneer hij of zij door de voedster goed was verzorgd en het bovendien zijn of haar perceptie was met liefde en affectie grootgebracht te zijn.

Ouder-kind relaties

Er is geen bewijs dat in de Romeinse samenleving het overdragen van een deel van de opvoeding op anderen het ontstaan van een nauwe band met de ouders in de weg stond. Voedsters werden door de Romeinen niet gezien als substituut-moeders, de moeder speelde zeker een rol in het leven van haar kinderen en die werd belangrijker naarmate de kinderen ouder werden. De ideale moeder was verantwoordelijk voor de linguïstische en morele opvoeding van haar kinderen. De aanwezigheid van een voedster betekende niet noodzakelijkerwijs dat de moeder geen aandacht had voor het jonge kind. Omdat er in de antieke literatuur tal van toespelingen zijn op kinderen die opgroeien 'in

moeders schoot' of 'aan moeders boezem', gaat men er toch vanuit dat er al vroeg een intieme band bestond tussen een moeder en haar kinderen. Het vertellen van verhalen en het spelen met het kind lijkt ook gedaan te zijn door moeders.

Hoewel het onmogelijk is om algemeen vast te stellen welke taken de biologische moeder op zich nam, is wel duidelijk dat men in de oudheid niet zo veel waarde hechtte aan de rol van de moeder bij de intieme fysieke verzorging van een klein kind als tegenwoordig gebruikelijk is. Deels valt deze opvatting te verklaren doordat men anders dacht over het leerproces van een kind. De nadruk die tegenwoordig wordt gelegd op het belang van de vroegste kinderjaren voor de sociale en emotionele ontwikkeling, was de Romeinen vreemd. Terwijl men er zich van bewust was dat kleine kinderen enkele morele basisprincipes bijgebracht dienden te worden, begon het echte opleiden pas op latere leeftijd. Beroemde moeders werden niet geprezen om hun liefhebbende bijstand of de fysieke verzorging van het kind. De ideale moeder was waakzaam en alert en prentte haar kinderen de traditionele normen en waarden in.

De relatie tussen ouder en kind werd beschouwd als een essentiële verbintenis, die vanaf de eerste eeuw voor Christus in toenemende mate werd benadrukt in kunst en literatuur. Romeinse ouders hadden echter geen exclusieve rol, veel kinderen werden gedeeltelijk of volledig opgevoed door andere volwassenen dan hun biologische ouders. De meeste kinderen groeiden op binnen een netwerk van sociale relaties. Stiefouders, stief- en halfbroertjes en -zusjes, leraren en medeleerlingen, burens en andere bekenden, grootouders, ooms, tantes en de slaven die fungeerden als verzorgers en begeleiders, konden allen een rol spelen in het dagelijks leven van een Romeins kind. Toch werd de relatie met de ouders niet vervangen, er was veeleer sprake van het uitbreiden van de sociale relaties.

De voedster dient te worden gezien als de eerste uit een reeks van 'functionarissen' die het leven van kinderen beïnvloedde. Naarmate een kind ouder werd groeide zijn of haar sociale netwerk. De ouders hielden supervisie over al deze relaties en hadden de eindverantwoordelijkheid voor de opvoeding. Romeinse ouders waren zelf, vooral in een later stadium actief betrokken bij de opvoeding van hun kinderen. Hun rol werd als bepalend gezien voor de vorming van het karakter van een kind. Ze werden geacht om hun kinderen te onderwijzen in de normen en waarden van de Romeinse maatschappij, en hen te begeleiden en stimuleren in hun schoolcarrière.

Tot besluit

De inzet van voedsters binnen de Romeinse samenleving is door sommi-

Fragment van een sarcofaag met een overleden kind omringt door treurende familie.
Bron: Agrigento. *The valley of the tempels*. 2004.

ge hedendaagse auteurs aangegrepen om aannemelijk te maken dat er tussen ouders en kleine kinderen nauwelijks sprake was van emotionele binding. Omdat we in onze hedendaagse samenleving de dagelijkse voeding en verzorging van het kind als cruciaal zien voor het ontstaan van een sterke relatie tussen moeder en kind, is het moeilijk te bepalen welk effect het inzetten van een voedster in de Romeinse tijd heeft gehad op de relatie tussen ouders en kind. Belangrijk is om bij het analyseren van de Romeinse situatie te waken voor het terugprojecteren van hedendaagse normen en waarden met betrekking tot opvoeding en gezinsleven.

Het gebruik van voedsters en andere

kinderverzorgers kan niet per definitie worden beschouwd als een indicatie voor de onverschillige houding van Romeinse ouders ten opzichte van hun kinderen; verschillende ouderlijke houdingen moeten worden erkend. Hoewel de ouders vaak niet de fysieke verzorging op zich namen en pas in een later stadium van de opvoeding een belangrijke rol gingen spelen, konden zij toch emotioneel verbonden zijn met hun jonge kinderen.

Zonder twijfel kan men stellen dat familie en nauwe verwanten van groot belang waren voor Romeinen uit alle sociale klassen. De relatie tussen ouders en kinderen lijkt binnen deze context het allerbelangrijkst te zijn geweest.

Anne van Moll heeft geschiedenis gestudeerd aan de Universiteit Utrecht. Onlangs is zij afgestudeerd met de specialisatie 'Geschiedenis van de oudheid en antieke cultuur'. In de toekomst hoopt zij zich toe te kunnen leggen op het doen van wetenschappelijk onderzoek. Om dit doel te bereiken is zij in februari begonnen aan een researchmaster aan de UU.

Literatuur

- K.R. Bradley, *Discovering the Roman family*. Oxford, 1991.
- K.R. Bradley, 'Wet-nursing at Rome; a study in social relations' in: B. Rawson (ed.), *The family in ancient Rome*. Londen, 1986.
- S. Dixon, *The Roman mother*. Londen, 1988.
- S. Dixon, *The Roman family*. Londen, 1992.
- S. Dixon, *Childhood, class and kin in the Roman world*. Londen, 2001.
- V. Fildes, *Breasts, bottles and babies*. Edinburgh, 1986.
- P. Garnsey, 'Child-rearing in ancient Italy' in: R.P. Saller en D.I., Kerzter (ed.), *The family in Italy from antiquity to the present*. New Haven, 1991.
- M. Harlow en R. Laurence, *Growing up and growing old in ancient Rome*. Londen, 2002.
- B. Rawson, *Children and childhood in ancient Rome*. New York, 2003.
- B. Rawson, *Marriage, divorce and children in ancient Rome*. Oxford, 1991.

Iron Jawed Angels op HBO-TV

De Amerikaanse kiesrechtstrijd verfilmd

Afgelopen voorjaar ging de nieuwe tv-film Iron Jawed Angels in première. Deze verfilming van de Amerikaanse kiesrechtstrijd was een doorslaand succes in Amerika: een onbekend stukje vrouwen-geschiedenis werd ontdekt en vele met name jonge kijkers die zich sterk identificeerden met de hippe jonge suffragettes uit de film zochten contact met de vrouwenbeweging. Maar moeten historici blij zijn met dit soort verfilmingen, ook al dient het een goede zaak?

Vijftien februari 2004 was het feest in de studio van de Amerikaanse tv-zender HBO. Niet alleen om de verjaardag van feministe Susan B. Anthony te vieren die op diezelfde datum in 1820 werd geboren, maar ook omdat juist op deze dag de allernieuwste productie van HBO in première ging, namelijk de historische fictiefilm *Iron Jawed Angels*. De directeur van HBO, Colin Callender, betoonde zich reuze trots dat zijn zender, die naam heeft gemaakt met onder meer *Sex and the City*, nu een film afleverde waarin die vrouwen centraal staan die het mogelijk gemaakt hebben dat “Carrie,

Samantha, Miranda en Charlotte hun leven kunnen inrichten zoals ze dat willen” aldus Callender.

Iron Jawed Angels behandelt de strijd om het vrouwenkiesrecht in de Verenigde Staten onder leiding van de jonge Quaker Alice Paul (1885-1977), voorzitter van het Congressional Committee van de National American Women's Suffrage Association dat in Washington was gevestigd. Paul was een fanatieke suffragette die ook al onder Emily Pankhurst in Engeland voor vrouwenkiesrecht had gestreden. Terug in Amerika ging ze verder met de strijd waarbij ze een groep enthous-

siaste medestanders om zich heen verzamelde. De tv-film toont de activiteiten van Paul en haar vriendinnen vanaf 1912 tot aan 1920, het moment dat het congres het vrouwenkiesrecht bij wet vastlegde.

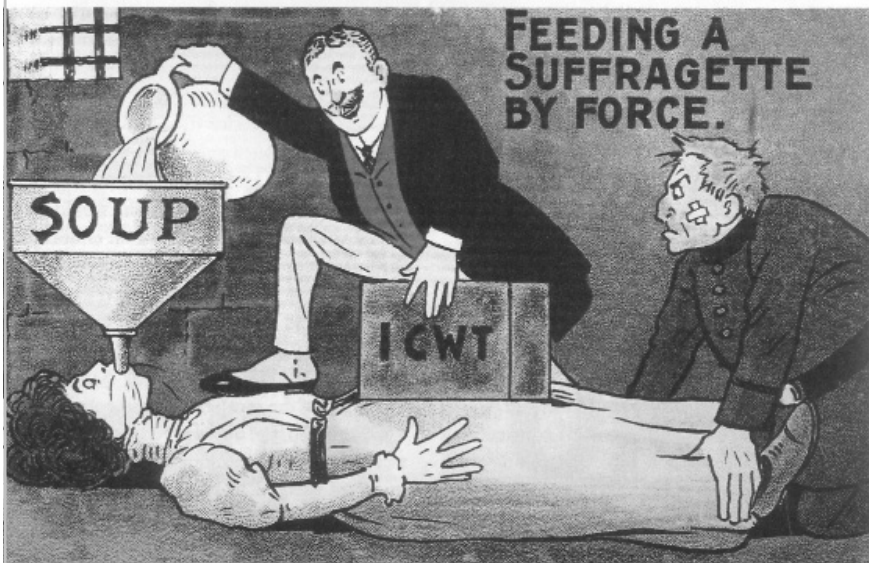
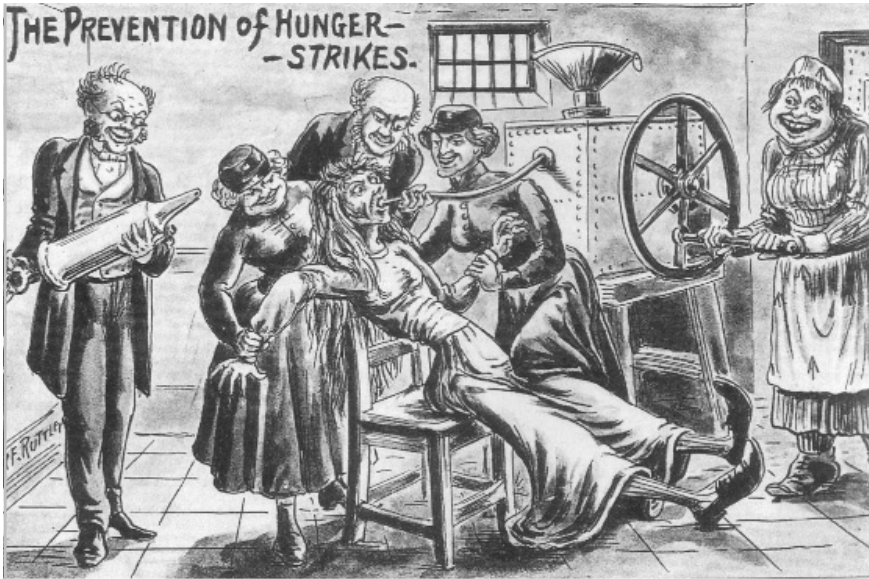
Digitale reconstructie

De film is voor historici om meerdere redenen interessant, want hoe we het ook wenden of keren, als historici krijgen we steeds meer te maken met verfilmingen en zelfs digitale reconstructies van het verleden. Wellicht wordt de film een nieuwe vorm van geschiedschrijving naast de ‘traditionele’ schriftelijke vorm. In ieder geval blijkt dat grote groepen in de samenleving via film kennis nemen van het verleden en in die zin is het van belang om als historicus deze verfilmingen kritisch te beschouwen. Het betekent voor ons vak wellicht ook dat oudere discussies over narratieve structuren die heldengeschiedenis zou voortbrengen, over de rol van het esthetische en de verbeeldingskracht in de geschiedschrijving opnieuw gevoerd moeten worden. Vanuit deze gedachte raakte ik geïnteresseerd in het fenomeen van historische fictiefilms en in het bijzonder door deze verfilming van de kiesrechtstrijd. Wat moeten we hier nu van vinden? Mogen we genieten van de visuele retoriek en de historisch verantwoorde verbeelding of verworden verfilmingen tot één groot, niet goed te praten anachronisme?

De regisseuse Katja von Garnier, bekend van haar film *Bandits* over het wel en wee van een in de gevangenis geformeerde vrouwelijke rockband, heeft van de kiesrechtstrijd een eigentijds drama gemaakt met hulp van een heuse sterrencast, waar ik ademloos naar heb zitten kijken. Niemand minder dan Hilary Swank, de actrice die een Oscar won voor haar rol in de film *Boys Don't Cry*, speelt Alice Paul, geëngageerd, humoristisch en bloedmooi. Mijn favoriete Anjelica Huston zet een prachtige, monumentale Carrie Chapman Catt neer en Julia Ormand vertolkt de lieflijke Inez Milholland Boissevain, de lieveling van de vrouwenbeweging die tijdens een toespraak, waarin ze hartstochtelijk pleitte voor vrouwenkiesrecht, in elkaar zakte en ter plekke overleed. Actrice Frances O' Connor is Lucy Burns, de steun en toeverlaat van Paul, terwijl Patrick Dempsey de fictieve Ben Weissman speelt die verliefd is op Paul, en tot slot moet ook Bob Gunton genoemd als een geïrriteerde president Woodrow Wilson die maar geen greep kan krijgen op de suffragettes en die door hun acties in het nauw wordt gedreven. Juist vanwege hun standvastigheid kregen deze suffragettes de bijnaam Iron Jawed Angels, ‘engelen met ijzeren kaken’, aldus Doris Stevens, medestrijder van Paul en schrijfster van *Jailed for freedom* dat in 1920 verscheen.

WSPU parade op 18 juni 1910 met een vrouwelijke bandleader Mary Richardson aan het hoofd.
Bron: L. Tuckner, *The spectacle of women. Imagery of the suffrage campaign 1907-1914*.
Chicago, 1988.

Twee komisch bedoelde ansichtkaarten naar aanleiding van hongerstakingen en gedwongen voeding van de suffragettes. Bron: L. Tuckner, *The spectacle of women. Imagery of the suffrage campaign 1907-1914*. Chicago, 1988.

Mooi en hip

De film kenmerkt zich door een moderne enscenering met snelle wisselingen in de cameravoering. Naast veel dramatische close-ups wordt ook gebruik gemaakt van *ramp speed*, een techniek waarbij tempoveranderingen gedurende één opname plaatsvinden waardoor de actie vertraagt en de emoties kunnen worden uitvergroot. Ook de achtergrondmuziek heeft een eigentijds karakter: krachtige rock wordt afgewisseld met lieflijke *ballads*. Daarmee is *Iron Jawed Angels* een meeslepend drama met 'echte' heldinnen: *independent, young, beautiful and highly well-educated* zoals de suffragettes tijdens de trailer worden gekarakteriseerd. Het is net alsof we naar de dames van *Sex and the City* kijken: deze hippe, deels *street-wise* feministes ogen in alles zo modern en eigentijds dat we bijna vergeten dat het om vroeg twintigste-eeuwse personages gaat. Ze vallen zelfs voor flitsende hoedjes.

Toch is het niet zo dat het productieteam van *Iron Jawed Angels* voorbij is gegaan aan de historische gegevens, sterker nog, ze hebben zich uitgebreid verdiept in de vrouwenkiesrechtstrijd. Zo blijkt dat ze authentieke foto's hebben gebruikt als visuele leidraad bij de verfilming. We herkennen verfilmd afbeeldingen van de grote demonstraties zoals die van 3 maart 1913, het posten bij het Witte Huis met tekstborden waarop de beroemde uitspraak van Inez Milholland Boissevain staat te lezen "Mr. President, how long must women wait for liberty?", van de relletjes rond de arrestaties van de suffragettes en hun bevrijding uit de gevangenis. De foto's zijn, letterlijk, in beweging gezet.

Regisseuse Von Garnier weet de kijkers mee te voeren in een historische wereld zonder dat de vervreemding toeslaat waardoor kijkers wegzappen. Herkenbaarheid en identificatie vormen de sleutel tot succes. Een mooi

voorbeeld is de wijze waarop de oudere suffragette Carrie Chapman Catt in de film wordt gekarakteriseerd.

Anjelica Huston maakt van Carrie Chapman Catt een ijzige en conventionele bitch die een hekel lijkt te hebben aan zelfstandige, jonge vrouwen. Geïrriteerd door haar houding maakt vriendin en medestrijdster van Paul, Lucy Burns, in de film een wel heel erge politiek incorrecte, anachronistische opmerking: "I don't think she is a woman. Seriously, has anyone seen her naked?" Het is alsof Samantha en Carrie uit *Sex and the City* aan het woord zijn. In het kielzog van Catt Chapman bevindt zich medestander Anna Howard Shaw, gespeeld door Lois Smith, die haar neerzet als een dociele Victoriaanse dame. Dit gaat in historisch opzicht wel wat te ver. Smith was namelijk een zeer actieve en bevlagen feministe, bovendien levenslang vriendin van die andere grootheid Susan B. Anthony. Maar voor de verhaallijn is deze enscenering wel belangrijk. Het biedt de mogelijkheid enige spanning én humor in te bouwen. Het conflict zelf lijkt op de bekende familieruzies met oudere tantes die het altijd beter weten.

Problematischer wordt het wanneer Von Garnier ook nog een liefdesgeschiedenis aan het verhaal toevoegt. Vanuit het genre gedacht is dit niet verwonderlijk. De romance is een intrinsiek onderdeel van de historische fictiefilm. Daar worden liefdesgeschiedenissen ingebouwd en/of uitgelicht om de tegenstelling aan te geven tussen het persoonlijk leven van de hoofdpersoon en haar of zijn publieke rol om zo de spanning in beeld te brengen tussen het streven naar persoonlijk geluk en het volbrengen van de zelf gekozen missie die de geschiedenis een andere loop zal geven. In *Iron Jawed Angels* wordt Paul verliefd op de weduwnaar Ben Weissman. Dit is een geheel fictief gegeven. Uit alle historische bronnen blijkt dat Paul haar leven lang vrijgezel is gebleven. Ook in *Jailed for freedom* van medestrijdster Doris Stevens wordt geen gewag gemaakt van enige romance.

Weissman is *too good to be truth*, hij is aardig, lief, *good looking* en hij begrijpt Paul volledig. Sterker nog, hij accepteert haar strijd, iets wat toentertijd niet veel voorkwam.

Veel besproken is de inmiddels befaamde scène van Paul in bad, waar ze denkend aan haar *beau* masturbeert. Dit werd als behoorlijk schokkend ervaren in puriteins Amerika. De film, aldus een aantal van deze kijkers, leek zo geslaagd om op middelbare scholen te presenteren tijdens het geschiedenisonderwijs. Door deze scène was dat niet meer mogelijk. Anderen beargumenteerden dat masturbatie een "volstrekt natuurlijke en gezonde" bezigheid is en dat deze scène dus helemaal niet misplaatst was. De romance met de badscène lijkt nodig om te laten zien dat Alice Paul een normale vrouw was,

us geen lesbo of ongevoelig man-wijf, een *he-she* zoals de suffragettes werden genoemd, zodat de vrouwelijke kijkers zich zonder problemen met haar kunnen identificeren en haar zo rechtvaardige strijd meebelevan.

In feite is *Iron Jawed Angels* geënt op het gebruikelijke Hollywood-stramien: romantiek, rechtlijnige voortgang, persoonlijke opoffering die uiteindelijk leidt tot overwinning en bevrijding. Toch gaat Von Garnier niet voorbij aan de vaak moeizame verhouding tussen de witte en zwarte suffragettes. Tijdens de grote demonstratie op 3 maart 1913, met Inez Milholland aan het hoofd, werden de *Afro-American* suffragettes geacht zich aan het eind van de stoet op te stellen. Zij mochten niet meelopen met de delegatie van hun eigen staat. Zo wilde bijvoorbeeld de presidente van de Illinois Equal Suffrage Association niet dat haar delegatie gemengd zou demonstreren. De beroemde uit Illinois afkomstige zwarte feministe Ida B. Wells-Barnett accepteerde dit niet. Ze weigerde eerst mee te lopen maar toen de stoet Pennsylvania Avenue in Washington bereikte, voegde ze zich bij de Illinois-delegatie en liep mee tussen de enige twee witte vrouwen die haar eis ondersteunden. Dit incident is ook verfilmd met Adilah Barnes als de trotse Ida B. Wells die zich niet laat buitensluiten. Eigenlijk is dit de enige scène die iets onthult over de problematische relatie tussen de verschillende groepen feministes.

De tweede helft van *Iron Jawed Angels* behandelt de periode dat Paul en haar vriendinnen in de gevangenis terechtkomen. En hoe meeslepend ook verfilmd, daarmee gaat *Iron Jawed Angels* wel heel sterk lijken op een clichématige vrouwengevangenisfilm: onrechtmatige opsluiting, slechte omstandigheden, gemene bewakers en lichamelijke vernederingen. De suffragettes komen in het gevang omdat zij blijven posten voor het Witte Huis, tot ergernis van president Wilson. Maar hij kan ze niet laten oppakken omdat ze geen strafbaar feit plegen. Uiteindelijk weet de politie toch een reden te vinden om hen te arresteren. De dames, want het zijn in feite allen vrouwen van gegoede huize, krijgen in de gevangenis de schok van hun leven als ze kennis maken met de mensonterende omstandigheden waarin gedetineerden moeten leven. Dit had een onverwacht positief gevolg: één van de gevangenis, Occoquan, werd gesloten nadat de suffragettes, eenmaal weer vrijgelaten, gewaag maakten van het kwalijke regime aldaar.

We krijgen te zien hoe Paul en haar vriendinnen in de gevangenis probeerden te overleven, gebaseerd op beschrijvingen uit *Jailed for freedom*. Daarin vinden we ook het incident met de schoen. Paul gooit op gegeven moment haar schoen door een ruit omwille van frisse lucht aangezien één van de oudere suffragettes dreigde te

stikken door al het stof en de vuiligheid. Deze actie leidde tot de bruut uitgevoerde straf van eenzame opsluiting. Vervolgens begint Paul samen met haar getrouwen een hongerstaking om betere omstandigheden af te dwingen, maar ook om aandacht te vragen voor de onrechtmatigheid van hun detentie. Ze noemden zichzelf politieke gevangenen. Uiteindelijk zou dit leiden tot gedwongen kunstmatige voeding, een uiterst pijnlijke en vernederende behandeling die tot in detail is verfilmd als voorbeeld van het ultieme lijden van Paul. Voor veel kijkers was dit een van de meest schokkende en ontroerendste scènes uit de film.

De geschiedenis Jazzed up

Hoewel er historisch gezien er toch het nodige op de film is aan te merken, moeten we dit *jazzing up* van de geschiedenis wellicht voor lief nemen omdat dit soort historische producties belangstelling weet te wekken voor vrouwengeschiedenis. Zo blijken in maart 2004, de traditionele vrouwenmaand in de Verenigde Staten, talrijke manifestaties en demonstraties te zijn opgeluisterd met speciale vertoningen van *Iron Jawed Angels*. En nog steeds worden er oproepen gedaan om bijeenkomsten te organiseren met deze tv-film als aanzet tot discussie over vrouwenrechten en vrouwenbeweging. Deze film heeft blijkbaar een brug weten te slaan tussen de eerste generatie feministes van rond 1900 en met name jonge vrouwen uit het tijdperk Bush, waardoor een nieuw activisme lijkt te ontstaan.

Zo geeft hoofdrolspeelster Hilary Swank beschaamd toe dat zij nooit gestemd heeft maar door deze film, *a brush-up on history* voor haar, ziet ze het belang van kiesrecht en roept iedere vrouw op gebruik te maken van dit recht. Ook zegt ze zich zeer geïnspireerd te weten door Alice Paul: "I am reminded daily, from playing Alice, that this is someone who helped forge the path that I'm on." Producente Paula Weinstein legt de verbinding met haar eigen jeugdig activisme in de jaren zestig en deze verfilming, die voor haar een ervaring van feministische idealen betekent. De Amerikaanse vrouwenbeweging is dan ook meer dan tevreden met deze verfilming die eigenlijk ook bezien moet worden in het licht van de oudere *suffragettes-films*.

Al in 1898 verscheen een filmpje met een suffragette in de hoofrol: *The Lady Barber*. Verschillende films hebben een satirische ondertoon waarbij de suffra-

gettes belachelijk gemaakt worden. Bovendien worden ze als lelijk afgebeeld: "large-handed, big-footed, flat-chested and thin-lipped". *A Busy Day* uit 1914 van niemand minder dan Charlie Chaplin eindigt met een scène waarin de suffragette in het water gegooid wordt en tot grote opluchting van iedereen verdrinkt. Maar de vrouwenbeweging, Alice Pauls eigen beweging de National American Women's Association komt met een antwoord: ook zij produceert films waaronder *Your Girl and Mine*, met een bewust gekozen "awfully goodlooking" Cleo Madison in de hoofdrol. Net als *Iron Jawed Angels* zijn deze films gebaseerd op romance en drama, compleet met *happy end*: een huwelijk en het verkrijgen van kiesrecht.

Het is de vraag of er daadwerkelijk iets aan het veranderen is ten aanzien van vrouwengeschiedenis nu het als avondvullend *entertainment* kan worden gepresenteerd, zoals ook het geval zou zijn bij de recentelijk uitgebrachte bioscoopfilm *Mona Lisa smile* met niemand minder dan Julia Roberts in de hoofdrol als een eigenzinnige en zelfstandige kunsthistorica die het vrouwencollege Wellesley opschut.

In hoeverre zullen de nu enthousiaste kijkers die *en masse* het boek van Doris Stevens zijn gaan lezen naar aanleiding van *Iron Jawed Angels*, teleurgesteld raken wanneer ze bemerken dat geschiedenis wellicht weerbarstiger, minder fraai en minder glamourous is dan ze op het scherm hebben gezien? Zo was Franz Joseph niet getrouwd met Romy Schneider, ook al lijkt dat nu wel zo in onze verbeelding.

Maar wellicht moeten we toch meer gebruik maken van de moderne media om vrouwengeschiedenis te schrijven. In die zin ben ik het geheel met Ciska Dresselhuys eens. Zij pleitte in een recente OVT-uitzending voor het produceren van meer historische documentaires over de vrouwenbeweging. Alleen zie ik dan liever, zoals ik ook al in *Lover* suggereerde, een mooie Nederlandse historische fictiefilm met Katja Schuurman als Aletta Jacobs, Georgina Verbaan als Wilhelmina Drucker en Chris Zegers als Gerristen. In een vervolgsérie over de late twintigste eeuw kunnen Dresselhuys en D'Ancona zichzelf spelen.

Magrith Wilke is universitair docent geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen bij de sectie nieuwste geschiedenis. E-mail: M.Wilke@let.rug.nl

Literatuur

- . Doris Stevens, *Jailed for freedom*. New York, 1920.
- . Kay Sloan, 'Sexual warfare in the silent cinema: comedies and melodramas of woman suffragism' in: *American Quarterly* (1981) pp. 412-436.

Partners in de wetenschap

*Wat was er gebeurd als Newton of Darwin een intelligent zusje had gehad? Was zij dan net zo beroemd geworden als haar mannelijke evenknie? Volgens Patricia Fara is die kans uiterst klein. Vrouwen hadden zeker tot de negentiende eeuw nu eenmaal niet dezelfde mogelijkheden om hun wetenschappelijke talenten te ontplooien, laat staan om daarmee op de voorgrond te treden. Toch speelden vrouwen wel degelijk een cruciale rol in het wetenschappelijk bedrijf, zo betoogt Fara in haar studie **Pandora's Breeches. Women, Science and Power in the Enlightenment.***

Pandora's Breeches heeft als inzet om de traditionele wetenschapsgeschiedenis te herschrijven en de bijdragen van vrouwen daarin zichtbaar te maken. Volgens Fara kan dat alleen wanneer we de wetenschap niet langer beschouwen als een aaneenschakeling van glorieuze ontdekkingen van individuele mannelijke helden (Descartes, Newton, Darwin etc.), maar oog hebben voor de sociale omgeving waarbinnen deze wetenschappers werkten. Niet zelden waren het de echtgenotes of vrouwelijke familieleden die de instrumenten bedienden en vertalingen maakten die essentieel waren voor de verspreiding van revolutionaire ideeën.

De intrigerende titel, *Pandora's Breeches* (Pandora's broek), verwijst naar de weerstand onder tijdgenoten tegen zelfstandige, geëmancipeerde vrouwen die 'de broek aanhadden'. Tijdens de Franse revolutie fungeerden afbeeldingen van Pandora's broek op munten als een waarschuwing tegen het opkomende revolutionair activisme, waarbij gelijkheid tussen de beide seksen werd gepropageerd. Uit de doos van Pandora, zo leert het Griekse mythologische verhaal, ontsnapten allerlei rampen en het kwaad, toen zij nieuwsgierig het deksel lichtte. Patricia Fara laat in haar goed geschreven, maar soms iets te populariserende studie zien dat vrouwen ondanks deze negatieve beeldvorming toch een significante bijdrage leverden aan de ontwikkeling van de wetenschappen.

Via dubbelportretten maakt de lezer kennis met negen succesvolle *scientific partnerships*. Bij drie koppels stonden de vrouwen in de schaduw van wereldberoemde mannen, namelijk Descartes en Elizabeth van Bohemen (die Descartes cruciale wijsgerige vragen stelde in haar brieven), Leibniz en Anne Conway (die diens ideeën verwerkte in haar eigen wijsgerige stelsel) en Newton en Emile du Chatelêt (de minnares van Voltaire, die het Franse leespubliek kennis liet maken met de ideeën van Newton). Dan zijn er vier paren die hun wetenschappelijke experimenten aan huis uitvoerden en op meer of minder harmonieuze wijze samenwerkten: het excentrieke astrologenechtbaar John en Jane Dee, de astronomen Johannes Hevelius en Elisabetha Hevelius en William Herschel en Caroline Herschel (beide vrouwen ontdekten enkele nieuwe kometen) en Antoine Lavoisier (de ontdekker van het zuurstofgas) en diens echtgenote Marie Paulze Lavoisier. Tot slot zijn er nog twee man-vrouw combinaties, waarbij het de verdienste van de vrouw was bepaalde wetenschappelijke inzichten voor een breder publiek toe-

gankelijk te maken: Carl Linnaeus en Priscilla Wakefield (die zijn botanische classificaties toegankelijk maakte voor een vrouwelijk publiek) en Victor Frankenstein en Mary Shelley (die in haar wereldberoemde *Frankenstein* de nieuwste wetenschappelijke inzichten verwerkte).

De aandacht voor 'vergeten vrouwen' uit de geschiedenis is beslist niet nieuw en haar keuze voor bepaalde vrouwen is, zeker voor specialisten, lang niet altijd verrassend (met name Elizabeth van Bohemen, Conway en Du Chatelêt). De keuze voor Jane Dee blijft daarentegen raadselachtig: zij onderwierp zich met tegenzin aan de bizarre magische experimenten van haar man, die de hele dag in zijn kristallen bol tuurde en met engelen converseerde. Om het hogere wetenschappelijke doel te dienen verrichtte ze zelfs seksuele handelingen met het medium Edward Kelly, die als wetenschapsassistent bij het echtpaar introk. Dit levert vermakelijke anekdotes op, maar nergens lezen we iets over een fundamentele wetenschappelijke bijdrage van Jane zelf. Wel vernemen we dat het voor haar een uitputtende aangelegenheid was om een huishouden met bijna twintig personen (Kelly, andere wetenschappelijke assistenten, bediendes en kinderen) draaiende te houden. Dit past echter in de visie van Fara dat ook de huishoudelijke ondersteuning een noodzakelijke voorwaarde kon zijn voor het doen van wetenschappelijk onderzoek.

Ronduit storend is haar ouderwets aandoende en in de loop van haar betoog veel te vaak herhaalde pleidooi voor de opwaardering van dit soort 'typisch vrouwelijke inbreng': wie paste er op de kinderen, terwijl manlief zijn experimenten deed? Wie zorgde er voor het huishouden? In haar woorden: 'how many of them were, like Jane Dee, left to placate the children and keep the dinner warm while their husbands finished off a piece of work? How many of them watched the family finances being poured into new instruments, books and chemical supplies?' (p.129). Sterker nog, zonder de zorgende kwaliteiten van vrouwen was wetenschappelijke vooruitgang ondenkbaar geweest: 'without women, less would be known by far fewer people, and science would eventually have grown to a standstill' (p. 26). Hier maakt Fara het toch echt te bont door het einde van de wetenschappen te voorstellen.

De kracht van dit fraai geïllustreerde boek ligt dan ook niet in de argumentatie - 'we moeten vrouwen de geschiedenis inschrijven' - noch in de annotatie, want een grondiger bronnenverantwoording was zeer wenselijk geweest. Het verdienstelijke is eerder gelegen in de bundeling van veelal versnipperde informatie op een aantrekkelijke manier. Haar beschrijving van de negen *scientific partnerships* is beslist onderhoudend: haar kracht ligt in het biografische detail. Bovendien geven deze dubbelportretten tezamen een gevarieerd totaalbeeld van de heel uiteenlopende rollen die vrouwen vervulden in het wetenschappelijke bedrijf - van lijdzame of juist liefhebbende echtgenote tot zelfstandig onderzoekster.

Lotte Jensen is filosofe en neerlandica. Ze is als docent werkzaam bij de opleidingen Taal- en cultuurstudies (Faculteit Letteren) en Liberal Arts & Sciences (Faculteit Wijsbegeerte) aan de Universiteit Utrecht.

Literatuur

Patricia Fara, *Pandora's Breeches. Women, Science & Power in the Enlightenment*. Pimlico, 2004, 274 blz.. ISBN 1-8441-3082-7. € 15,-.

Een dame met talent voor geleerdheid

“Christine de Pizan, een vrouw, verduisterd door onwetendheid als dat gesteld wordt tegenover helder verstand”
Wie laat zich hier zo neerbuigend uit over de verstandelijke vermogens van Christine de Pizan? Aan het woord is Christine zelf, in de proloog van haar vorstenspiegel *Le livre des fais et bonnes meurs du sage roy Charles V*. Mogen we uit het bovenstaande nu concluderen dat de Franse schrijfster Christine de Pizan (1364-ca. 1430) zichzelf maar een dom vrouwtje vond? Een antwoord op deze vraag is te vinden in de onlangs verschenen verzamelm bundel **Christine de Pizan, een bijzondere vrouw. De bundel, onder redactie van René Stuip, bevat tien studies naar het leven en werk van deze Franse schrijfster.**

De belangstelling voor Christine de Pizan is na het verschijnen in 1984 van *Het boek van de Stad der Vrouwen*, een vertaling door Tine Ponfoort van *Le livre de la cité des dames*, nog steeds aan het toenemen. Bestond de belangstelling allereerst vooral in feministische kring, een aantal jaren geleden was de schrijfster onderwerp van een themacyclus van de opleiding Mediëvistiek in Utrecht. De verzamelm bundel *Christine de Pizan, een bijzondere vrouw* is gebaseerd op bijdragen aan deze collegereeks. Tien auteurs laten elk op eigen wijze, maar met gemeenschappelijk enthousiasme, hun licht schijnen over een bepaald aspect van leven en/of werk van Christine de Pizan. En terecht. Want een vrouw die het klaarspeelde in de Middeleeuwen van haar pen te leven en niet alleen voor zichzelf, maar ook voor haar drie kinderen, haar moeder, twee broers en een nicht al schrijvend een bestaan wist op te bouwen, is onze aandacht en bewondering zeker waard.

Zoals gezegd lopen enthousiasme voor en affiniteit met het werk van Christine de Pizan als een rode draad door de bundel. De keerzijde hiervan is dat de auteurs wars lijken van enige kritische noot ten aanzien van hun onderwerp. Kritiek als zou Christine een groot gebrek vertonen aan sociale betrokkenheid wordt bijvoorbeeld door Thea Summerfield zonder verdere argumentatie afgedaan als een anachronisme. En al is men het erover eens dat de vraag of Christine een aantal van haar bronnen (Augustinus, Boëtius, Ovidius) in het Latijn of in vertaling heeft gelezen niet meer te beantwoorden is, toch doen de meeste auteurs grote moeite aan te tonen dat zij het Latijn machtig moet zijn geweest. Deze kritiekloosheid leidt soms tot een wat krampachtige stijl. Uitzondering hierop is het laatste artikel van Berteke Waaldijk die op objectieve wijze de wereldwijde stand van zaken weergeeft voor het onderzoek naar De Pizan en Vrouwenstudies.

Christine is haar literaire carrière begonnen als dichteres. Het is dan ook geen wonder dat de studie van James Laidlaw naar de *Cent Ballades*, haar belangrijkste dichtbundel, een prominente plaats inneemt in de verzamelm bundel. Als tweede artikel opgenomen, is het verreweg het langst. De veelvuldig toegepaste versanalyse in deze studie heeft een hoog technisch gehalte dat niet voor iedere lezer even begrijpelijk zal zijn. Gelukkig is een groot aantal gedichten in hun geheel overgenomen met een Nederlandse vertaling eronder, zodat toch een goed beeld ontstaat van de kwaliteit van deze bijzondere ballades.

Net als het tweede zal ook het derde artikel, *Christine de Pizan en de kunst der muziek* van Jacques Boogaart, niet iedereen direct aanspreken. De niet-muzikaal geschoolde lezer zal grote moeite hebben de aandacht bij de tekst te houden. Jammer dat met deze studie geen cd met muziek is meegeleverd. Voor wie hoort wat hij leest zou een en ander vermoedelijk sneller duidelijk worden. De overige acht studies zijn vlot en begrijpelijk geschreven. Een uitschieter is naar mijn mening *Christine, kennis en boeken*. Dit artikel, een bijdrage van René Stuip, draait om de vraag hoe een vrouw aan het eind van de veertiende eeuw in staat was voldoende kennis en aanzien te vergaren om zich literair en in debatten te meten met haar mannelijke tijdgenoten. Veel vragen hieromtrent beantwoordt Christine zelf in haar autobiografische werk *Avison*, een aantal antwoorden is afkomstig uit verslagen van tijdgenoten. Eén ding wordt in deze studie onomstotelijk vastgesteld: Christine had een onlesbare dorst naar kennis. Geleerdheid is voor haar van het grootste belang, belangrijker zelfs dan poëticaal talent. Dat blijkt wel uit de manier waarop zij in *Het Boek van de Stad der Vrouwen* de Griekse dichteres Sappho gestalte geeft. Zij presenteert haar als een geleerde vrouw en neemt daarmee afstand van haar bronnen, die Sappho uitsluitend beschrijven als een groot dichteres. Toch blijft de vraag onbeantwoord hoe het mogelijk was dat zij als vrouw met schrijven een bestaan wist op te bouwen, terwijl haar mannelijke collegae zich naast hun literaire werk voor hun levensonderhoud moesten verzekeren van neveninkomsten. Een onbekende mecenas? Misschien toch ergens een goed verborgen gehouden minnaar? Of misschien gewoon handig koopmanschap in een tijd en omgeving – kringen rond het hof – die rijp waren voor de manuscripten van deze getalenteerde vrouw? Het is jammer dat we misschien nooit een antwoord op deze vraag zullen krijgen. Tot slot nog wel een antwoord op de vraag of Christine zichzelf als een dom vrouwtje beschouwde. Het antwoord is nee. Integendeel, uit haar werk komt duidelijk naar voren dat zij zeer overtuigd was van haar eigen kennis en kunde en verwachtte dat volgende generaties zich met belangstelling en instemming over haar werk zouden buigen. En gelijk had ze. De bundel *Christine de Pizan, een bijzondere vrouw* is hiervan eens te meer een bewijs.

Yvonne Polak heeft Nederlands gestudeerd, met als specialisatie Middelnederlandse letterkunde.

Literatuur

- R.E.V. Stuip (ed.), *Christin de Pizan, een bijzondere vrouw*. Utrechtse bijdragen tot de mediëvistiek. Verloren, 2004, 203 pp. ISBN 0929 984X; 19. € 21,-.

Beijing en Beijing+10

Het is alweer 10 jaar geleden dat vrouwen en mannen uit de hele wereld in Beijing bijeenkwamen voor de vierde Wereldvrouwenconferentie van de Verenigde Naties. De toenmalige conferentie stond in het teken van 'Spirituality, Empowerment and Peace'. Het Beeldarchief van het IAV heeft er een mooie collectie foto's, affiches en parafernalia aan overgehouden. Op www.iiav.nl/beeldmateriaal kunt u een groot gedeelte van deze collectie bewonderen (zoek via 'vrije tekst' op 'Beijing'). Natuurlijk zijn er in de catalogus op www.iiav.nl/catalogus ook velerlei artikelen, tijdschriften en boeken te vinden over dit onderwerp.

Nu, 10 jaar later, wordt er teruggeblikt en geëvalueerd. Wat is er terechtgekomen van alle afspraken en hooggespannen verwachtingen? Op 15 januari jongstleden heeft de initiatief-

groep '**Beijing+10. Tijd voor Actie!**' een gelijknamige conferentie georganiseerd in Utrecht om de balans op te maken. Later in het jaar zal er ook aandacht worden besteed aan 'Beijing+10', bijvoorbeeld op Internationale Vrouwendag. Voor meer informatie over de actuele stand van zaken, kijk op: www.beijing10.nl. Het Beeldarchief zal uiteraard materiaal over Beijing+10 collectioneren en de verzamelde foto's, affiches en ander beeldmateriaal beschikbaar stellen op de IAV-website.

Elkie Jordans
Beeldarchivaris IAV
020-67651318 / beeld@iiav.nl

Beeld van de openingsceremonie van het NGO forum van de vierde wereldvrouwenconferentie in het olympia stadion te Beijing, 1995.

©Karin Oppeland

Tijdens de wereldvrouwenconferentie geven vrouwen uit Iran een workshop over de rol van de vrouw in de Islam. 1995.

©Karin Oppeland

Plattelandsvrouwen (grassroots) uit de hele wereld hebben doeken gemaakt, zij werden als tapijt voor alle vrouwen uitgelegd.

Bij regen werden de doeken aan hekken opgehangen. 1995.

©Karin Oppeland

Foto's van de afsluitingsdag van het NGO forum tijdens de wereldvrouwenconferentie. Chinese (?) vrouwen treden op met waaiers. Huairou, 1995. ©Mieke Schlaman

Nieuwe boeken

Madelon van Luijk
Briden van Christus. De tweede religieuze vrouwenbeweging in Leiden en Zwolle, 1380-1580
Walburg Pers, 2004. € 39,50.

Deze studie probeert een antwoord te vinden op de vraag hoe de tweede religieuze vrouwenbeweging in de Noordelijke Nederlanden na 1830 verklaard kan worden. Hiertoe is een systematische vergelijking gemaakt van de vrouwenconventen en -kloosters die in het kader van deze beweging in Zwolle en Leiden ontstonden. Enerzijds is gekeken naar het ontstaan en het functioneren van de gemeenschappen, anderzijds naar de relaties met de omgeving.

Monique Leyenaar
Political empowerment of women. The Netherlands and other countries
Martinus Nijhoff, 2004. € 74,-.

Leyenaars studie beschrijft de opmars van vrouwen in de parlementen en regeringen van vijftien Europese landen en verklaart de grote verschillen in participatie. Niet alleen het kiesstelsel is van invloed, maar ook het aantal en type partijen in een land, de selectieprocedures die een partij hanteert, de invloed van vrouwenorganisaties en het beleid van nationale regeringen. In het eerste deel beschrijft de auteur de ontwikkeling in vijftien onderzochte landen, waarna een systematisch kader ter verklaring van de (onder)vertegenwoordiging van vrouwen in de nationale politiek volgt. Het tweede deel gaat over Nederland en in het derde deel komen actuele Europese ontwikkelingen aan bod.

Marita Mathijssen
Verliefd op het verleden.

"Ontboezemingen van een beroepslezer"
Bert Bakker, 2004. € 18,95.

In dit boek zijn de meest persoonlijke publicaties van Marita Mathijssen bijeengebracht, waaronder een selectie uit haar maandelijkse columns in NRC Handelsblad.

Mathijssen schrijft over de schrijvers die haar het meest dierbaar zijn, haar gevoelens en aarzelingen bij haar vakuitoefening, het opgroeien van haar dochter en het belang dat het verleden heeft voor het heden.

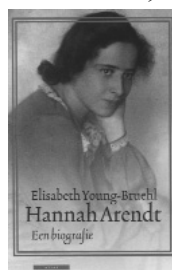
In het huis van Anne Frank. Een geïllustreerde reis door Annes wereld
Bert Bakker, 2004. € 39,95.

Dit foto-boek volgt de route door het huis van Anne Frank Huis.

De lezer maakt een tocht terug in de tijd. In elke ruimte geven citaten uit Annes dagboek een indruk van wat daar gebeurde. Het boek bevat veel foto's in kleur en zwart-wit, die tezamen een beeld geven van de plek die symbool is geworden voor een van de onbegrijpelijkste gruwelen uit de moderne geschiedenis.

Elisabeth Young-Bruehl
Hannah Arendt, een biografie

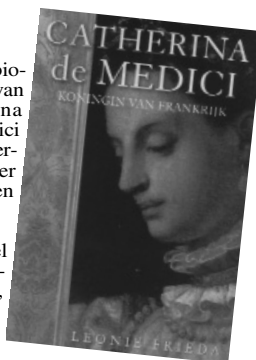

Atlas, 2005. € 39,90.

De bekende biografie van Elisabeth Young-Bruehl over Hannah Arendt, een van de grootste politieke denkers van de twintigste eeuw, is nu vertaald naar het Nederlands. Young-Bruehl weet door uitgebreid archiefonderzoek en interviews met vrienden, familie en ex-collega's Arendts privéleven te ontsluiten, en zij laat zien hoe dit was verweven met haar publieke leven en haar werk. Ook schetst ze Arendts transformatie van een opmerkelijk apolitieke, naïeve studente naar een sociaal betrokken politieke filosofe.

Leonie Frieda
Catherina de Medici, koningin van Frankrijk
Houtekiet, 2005. € 29,95.
De op uitgebreid onderzoek geba-

seerde biografie van Catharina de Medici is een verhaal over moord en doodslag, gekonkel en complotten, hofintriges en niets ontziend godsdienstfanatisme, wraak en weerwraak in zestiende-eeuws Frankrijk.

Evrard Raskin
Elisabeth van België, een ongewone koningin

Houtekiet, 2005. € 24,95.

Biografie van de in 1900 met de Belgische kroonprins Albert getrouwde Beierse hertogin Elisabeth von Wittelsbach.

Mineke Bosch
Aletta Jacobs 1854-1929.

Een onwrikbaar geloof in rechtvaardigheid
Balans, 2005. ca. € 35,-.

Iedereen kent haar als de eerste vrouw in Nederland die werd toegelaten tot een universiteit, de eerste vrouw die afstudeerde als arts, de eerste vrouw die promoveerde, de eerste vrouw die een artspraktijk opende en de eerste vrouw die zich op een gemeenteraadsverkiezingen wilde laten plaatsen. Maar wie was deze eigenzinnige vrouw die met grote vanzelfsprekendheid haar plek in de wereld opeiste? Mineke Bosch beschrijft

de lange weg die Aletta Jacobs aflegde van 'eenvoudig dorpskind' uit een joods doktersgezin in Groningen tot wereldburgeres.

Sarah Bradford
Lucrezia Borgia. Liefde en dood in het Italië van de Renaissance

Balans, 2005. ca. € 22,95.

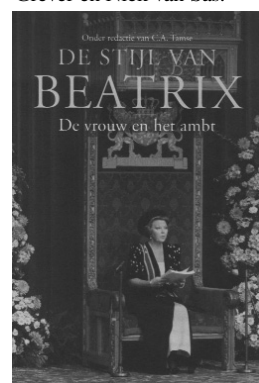
Sarah Bradford schetst in deze biografie een portret van Lucrezia Borgia en van het renaissancestische leven. Op basis van uitvoerig archiefonderzoek, waarbij zij gebruik maakte van talrijke documenten, waaronder brieven van de hoofdpersoon zelf, onthult zij de vrouw achter de mythe.

C.A. Tamse ed.
De stijl van Beatrix. De vrouw en het ambt

Balans, 2005. ca. € 19,95.

Ter gelegenheid van het 25-jarig regeringsjubileum van koningin Beatrix stelden negen onderzoekers een boek samen over het Nederlandse koningschap en zijn huidige vertegenwoordigster. Zij werkten vanuit verschillende invalshoeken, maar met het begrip stijl als gezamenlijk perspectief. Met bijdragen van ondermeer Henk te Velde, Marga Altena, Maria Grever en Niek van Sas.

Service

Symposium 'Over de top'

Op vrijdag 15 april 2005 vindt in Utrecht het VVG/Historica-symposium 'Over de top. Vrouwen in de canon' plaats. Op dit symposium gaat het over vrouwen die er in zijn geslaagd door te dringen tot de canon van hun discipline. Vrouwen als Sapfo, Belle van Zuylen, Margaret Thatcher. Waarom zijn juist zij in de annalen opgenomen? Hebben zij er iets voor gedaan of gelaten - en wat dan? Deze vraag wordt verder uitgediept op vier deelgebieden: popmuziek, literatuur, politiek en feminisme.

Met bijdragen van Ruth Oldenziel (TU/e), Anneke Ribberink (VU), Mieke de Vos (Historica), Iris van der Tuin (UU) en Lutgard Mutsaers (UU). Ralf Futselaar (NIOD) zit de dag voor.

Wanneer: vrijdag 15 april 2005

Waar: Universiteit Utrecht, Academiegebouw, Belle van Zuylenzaal, Damplein 2
Aanmelden: via info@vrouwengeschiedenis.nl of via de aanmeldkaart in deze Historica. Zie voor meer informatie de flyer in deze Historica.

Belle van Zuylen Instituut

Het College van Bestuur van de Universiteit Amsterdam heeft besloten het universitaire onderzoeksinstituut Belle van Zuylen per 1 december 2004 op te heffen.

Belle van Zuylen/Isabelle de Charrière: education & creation

Op 27 december 2005 zal het 200 jaar geleden zijn dat Isabelle de Charrière in Zwitserland overleed. Zij was in 1740 in Utrecht geboren als Belle van Zuylen en werd een veelzijdig schrijfster, wier werk de laatste decennia steeds meer waardering vindt. Ter gelegenheid van de "bicentenaire" van haar dood organiseert het Genootschap Belle de Zuylen, in samenwerking met de Universiteit Utrecht, en medewerking van de Werkgroep Achttiende Eeuw een internationaal congres. In dit congres komen twee essentiële aspecten van het werk van Belle van Zuylen aan de orde, die ook in de congres-titel worden genoemd: "Education & Creation". Haar leven lang heeft Belle van Zuylen / Isabelle de Charrière zich, in theorie en praktijk, bezig gehouden met opvoedingskwesties. Haar interesse voor deze problematiek was direct gelieerd aan het schrijven. Maar haar creativiteit manifesteerde zich ook op andere terreinen - zoals bijvoorbeeld dat van de muziek - waar ze eveneens, met name ten opzichte van andere vrouwen, een rol speelde als "mentor" of voorbeeld. Deze materie wordt in de diverse bijdragen - alle afkomstig van specialisten - nader gepresenteerd.

Wanneer: 7, 8 en 9 april 2005

Waar: Utrecht Academiegebouw en Slot Zuylen
Inschrijving via de website: www.let.uu.nl/belle-vanzuylen

Informatie: Suzan.vanDijk@let.uu.nl

Congres 'Were women present at the Demographic Transition?'

Op 20 en 21 mei 2005 vindt aan de Radboud Universiteit Nijmegen het congres 'Were women present at the Demographic Transition?' plaats. Dit internationale congres onderzoekt de rol van gender in de demografische transitie, een van de belangrijkste veranderingsprocessen van de afgelopen twee eeuwen. In historische verklaringen op dit terrein vallen vrouwen vooral op door hun afwezigheid. Het congres wordt geopend door professor Leonore Davidoff, gevolgd door een paneldiscussie en paper presentaties van Pau Baizan (Barcelona), Enriqueta Camps (Barcelona), Jan van Bavel (Leuven), Ida Blom (Bergen), Kate Fawner (California), Fernando Gil (Barcelona), Jane Humphries (Oxford), Angélique Janssens (Nijmegen), Sofia Kling (Umeå), Alison Mackinnon (Australia), Angus McLaren (Canada), Rita Muller (Mannheim), Ferhunde Özbay (Istanbul), Anne-Françoise Praz (Geneve), Sylvia Schraut (Mannheim), Jutta Schwarzkopf (Hannover), Eric Vanhoute (Gent).

Waar: Congrescentrum Jonkerbosch, Burgemeester Daleslaan 23, te Nijmegen
Wanneer: 20 en 21 mei 2005

Tijd: vanaf 10.00 uur

Aanmelding en informatie: www.ru.nl/gender-studies/

Aanmelding is mogelijk tot uiterlijk 6 mei 2005.